

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + Refrain from automated querying Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Tala I Ie
Feagaiga
Tuai.

REV. J. MARRIOTT

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

C 12-6785 Marriott, J O le tala i le Feagaiga Tual; e afua m 3 Topical Services

MARGARET B. WILSON

pigitized by Google

U-17 Digitized by Gopgley

O LE TALA I

LE FEAGAIGA TUAI.

E AFUA MAI I LE FOAFOAINA O MEA UMA E OO I LE FAAI'UGA O LE FEAGAIGA TUAI.

OLD TESTAMENT HISTORY IN THE SAMOAN DIALECT.

BY THE REV. J. MARRIOTT.

SECOND EDITION.

BAMOA:

L.M.S. PRINTING & BOOKBINDING ESTABLISHMENT MALUA.

1905

THE NEW YORK

PUBLIC LIBRARY

455613B

ANTOR, LENGK AND
TILBER FOUNDATIONS
1948

O UPU TOMUA.

Ua ou saunia lenei tusi e fai ma sui o le tusi ua leva ona aogā i tagata Samoa, o le "Tala i Tagata" lea a Misi Tana.

E tasi le faatonuga ou te faaali ai i e faitau ma su'esu'e i le tusi nei: Ia faitau le Tusi Paia faatasi ma lenei tusi, ona malamalama atili ai lea ma taofigofie ai upu ma faamatalaga ua i ai i lenei tusi.

Ua i ai i lea mataupu ma lea mataupu ni upu e faasino i Tusi i le Afioga a le Atua e faitau ai, ua i ai lea tala atoa i le mataupu ua faamatalaina.

Ua tele le mana o ina ia aogā lenei tusi mo a oga uma i lenei Atunuu ma Atunuu i Sisifo.

O MARIOTA.

Malua, Aperila 16, 1904.

O LE FAASINO UPU.

O upu foi na tusia i le tusi lenei, ma le itulau e mana mai ai.

Aapo, tupu o Isaraelu, 137-144 Arinona, 61 Aasaia, Aasa, le tupu o Iuta, 159-160 Ai i Kanana, 67 Aikupito, 28, 36, 135 Aikamo le uō a Ieremia, 167 Aimeleka, 106 Attofele, 121, 122 Ao faaniutu, 44 Afafine o Farao, 38 Agasala a Atamu, 3 "—a Mose ma Arona, 55, 56 Atonia, 124, 126 "—muamua a Saulo, 99 "—e lua a Saulo, 101 "—a Solomona, 129 Akara, 16, 19 Akako, 102 Akana, 67 Akisa, 107, 110 Akia le perofeta, 134 Aluna o Mamere, 15 Amaleka, 46, 102 Amanono, 120 Amaramo, 37 Amasia le tupu o Iuta, 156 Amone le atalii o Manase, 65 Elekana, 91 Amoni, 118 Amosa, 182 Anaki, 54 Aperaamo, 13-20 Apelu, 4 Apefa'i na iloa e Iakopo, 24 Apeteniko, 171 Apetonu le faamasino, 86 Apikaila, 109 Apimeleko, 83, 84 ν χ Apineru, 113, 114 Apiramo, 54 Apisai, 107

Apisaloma, 121-123

Apiseka, 162

Aremenia, 7

Ararata, 7

×

8

Aretaseta I, 176 Aretaseta II, 172 Arona, 41, 47, 51, 55, 56 Aruna, 124 Asa, le tupu o Iuta, 136 Asaelu le uso o Ioapo, 107, 114 Asaelu le tupu o Suria, 151 Asiasi fanua, 54 Asuria, 158, 160, 161, 163 Atalia, 154 Atamu, 2-4 Atiina a'e o le pa o Ierusale. 180 Aturamo, 133 Atulama, le ana o, 106 Avia, le tupu o Iuta, 135 Aviata, 124 Aviu le atalii o Samuelu, 95 E.

Euta, 77 Efarata, 27 Efaraima, 31 Ekerona i Filisitia, 145 Eleasaro, 56 Ele, le tupu o Isaraelu, 136 Eli, 91-93 Elia le perofeta, 138-146 Eliasipa, 181 Eliu le uo a Iopu, 11 Elimeleka, 90 Elifasa, 11 Elisara, 20 Elisaia le perofeta, 142-155 Enoka, 5 Enokati, 108 Epenesa, 94 Esau, 21-26 Esarata, 165 Esera, 179-181 Eseta, 176-179 Esekia, le tupu o Iuta, 162-164 Esekielu le perofeta, 169, 182 йĹ

Etena, 2 Etepaala le tupu o Saitonu, 137 Isamaeli, 16, 21 Eva, 2, 3 Evalu, 68 Evilemarota, 173, 174

Iaeli, 79

Iairo le Kiliata, 85 Iafeta, 6, 8, 9 Iakopo, 21-34 Iapese-Kiliata, 98, 111 Iapino, 70, 78 Iapoka, 61 Ieoiata, 154, 155 Ieoasa le tupu o Isaraelu, 155 Orepa, 90 Ieova-nese, 46, 47 Ie'u le tupu o Isaraelu, 152-155 Ositaulaga, 50, 51 Ieuti, 168 Iefata, 85 Ieli, 66 Ierepoamo I, le tupu o Isara-Ulata o le perofeta fafine, 166 elu, 130, 133 Ierepoamo II, le tupu o Isa-Umu aasa, 172 raelu, 157 Ieremia, 168, 169, 180 Ieriko, 63, 65, 66, 147 Iese, 103 Iesepela, 137, 138, 153 Ietero, 47 Ioakima le tupu o Iuta, 167 Ioakina le tupu o Iuta, 168 Ioapo, 107, 116 Ioasa, le tupu o Iuta, 154 Ioasasa, 167 Ioelu, 95 Ioelu le perofeta, 182 Iokapeta, 37 Iona le perofeta, 157, 158, 182 Faalepo a Farao, 29, 30 Ionatana, 100, 111 Iopu, 10, 11 Ioramo, 150 Ioritana na sopoia, 64 Iosefa, 28-35 Iosefatu le tupu o Iuta, 137, 138 Fale Apitaga, 52 ,, 165-167 losua, 46, 63-73 Iotama, 83, 84 Ikapoti, 93 Isaia, 163-165, 182 iv.

Isaako, 19-22 Isoposeta, 113-115 Ivisona, 86

Ofira, 83

Oge i Samaria, 150 Oko, 57 'Olo o Papelu, 9 Omeri le tupu o Isaraelu, 137 Opeta, 90

Opetaia le auauna a A'apo, 139 Opetaia, le perofeta, 182

Opete-etoma, 117 Oreva, 82, 139

Otiniela, 77

Oteta le perofeta, 159

U. Ulumatua na fasia, 44

Uria le tane a Patisepa, 119 Uria le perofeta, 167 Uro i Kaletaia, 13

Usa, 117 Usai, 122 Usia le tupu o Iuta, 157 Utu o le efuefu na liu, 42

Faailoga na iloa e Kitiona, 81 Faaola na folafola ia Atamu, 3 Faaulufalega o le malumalu, "—e lua, 176 Faaumatia o mea i le lolo, 7 Faalepo a Nepukanesa, 172 Faama'i o manu, 42 Faatautauina o Hamanu, 178 Faiga ai tele a Pelesasa, 174 Fale Fetafa'i, 48 Fanua o Etena, 2 Farao, 29, 30 "—Neko, 167 Fasiga o 'au a Sanerivi, 163 Feagaiga ma Aperaamo, 16, 17

Fili o Solomona, 130 Filisitia, 86-89, 93, 101, 104, 111 Kilepoa, 81, 111 Fineaso, 60, 93 Foafoaina o mea uma, I Fouvale o Koru, 54 Folafolaga ia Aperaamo, 16 Fulafula, 42 Fulufulu mamoe o Kitiona, 80 Kitiona, 79

Gagana sa faauiga eseeseina, 9 Koliata, 104 Grova, 42 Gata apa memea, 57 Gata na sese ai Eva, 3 Gata e tu'imomomoina, 4. Gata apa na tu'ininiia e Ese-Kusarisatima, 77 kia, 162 Gesemu, 180

Hakai, 176, 182 Hamanu, 177-178 Hamo, 6, 8, 9 Hanani le perofeta, 136 Hana, 91 Haserota, 53 Heperona, 71, 113 Hesepona, 57 Hiramo, 1, 6, Hilikia o le faitaulaga, 166 Horepa, 141 Hofeni, 92 Horo. 56 Hosea le tupu o Isaraelu, 160 Maaomea, 37 Hosea le perofeta, 182

ĸ.

Kaila, 107. Kaino, 4 Kalepo, 54, 71 Karamelu, 140 Karana, 13, Kasa, 89 Kasuri, 121 Kata, 110 Katesa, 55 Kato le perofeta, 124 Keresema, 68 Kerita, 138 Ketarono, 121 Kiasi, 149

Kiriata-iarima, 119 Kiliona, 90 Kipeona, 68 Kiperota-atava, 133 Kisona, 78 Kitalaoma, 15 Kitura, 21 Koru, 54 Komoro, 18 Kosena, 33 Kuresa, 175 Kupita, 49

Laau o le ola, 4 Laau na mu i le vao, 39 Laau e iloa ai le lelei, 2 Lakisa, 163 Lameko, 5 Lapana, 24, 25 Lea, 24 Leona i Samaria, 161 Lepela e toafa, 150 Lipena, 163 Lolo, 6 Lota, 14-15 Lua o Leona, 175 M.

Maalona, 90 Maanaima, 26, 113, 122 Ma'i o Esekia, 164 Makapelu, 20, 21 Maketa, 69 Mala e sefulu, 41, 42

Malaga a Isaraelu, 45-64 Malaki le perofeta, 181, 182 Malo o Isaraelu, 133 Malo o Iuta, 133 Malumalu na manatu i ai Ta-

vita, 125 "—na faia e Solomona, 127

" —na mu, 170 "—na toe faia, 176

Manaema le tupu o Isaraelu, 159

Manase, le tupu o Iuta, 164-165	P.
—le ataliı o Iosefa, 31	
"—le atalii o le faitaulaga,	Paala-perita, 83
Manai, 46 [181	Paala, 130, 154
Manu felelei, 1	Paalapeoro, 59, 61
Mea na faia e le Atua, 1, 2	Paasa, le tupu o Isaraelu, 135,
Man no sese ai Lota 14 18	Delegano 58 50
Mea sese na faatonuina e Nee- mia. 181	Palaamo, 58, 59
mia, 181	Populare 48
Mobilestebo IE	Papa maa, 48
	Papelonia, 165-175 Papelu, 9
35	Parako, 78
Meroma, 70	Paruka, 168
Mesepa, 94, 97	Paseka, 43, 65, 162
Metusela, 5	Patauarama, 24
Mikaio, 144	Patesepa, 119, 120, 126
Mika, 75	Pekasia le tupu o Isaraelu, 159
Mika le perofeta, 182	Peka le tupu o Isaraelu, 159
Miriania, 35, 53	Peletisara, 171
Mitiana, 21, 39, 60, 80	Pelesepulo, 145
Milliana na sola i ai Mose, 39	Penaia, 126
Molimau, 71	Penetekoso, 52
Moria, 19	Penueli, 82
Moretekai, 170-179	Peniata le tupu o Suria, 142,
MOSE, 37-DI	
Muimuiga a Isaraelu, 46, 53-56	Peritomeina o Aperaamo, 17
N.	Perotapalata, 161
Naamanu, 148	Peteli, 14, 133, 134
Naasa, 89	Peteorana, 69
Naiota, 105, 106	Peteleema, 102
Naomi, 90	Pilitati, 11
Napalu, 109	Pitoma, 37
Napota le Isereelu, 143	Poasa, 90
Natauo, 120	Pogisā, 42
Natapu, le tupu o Isaraelu, 135	Poto o Solomona, 127
	Potu e sili ona paia, 49
Nepo, 62	Potifara, 29
Nepukanesa, 168-173	Puro, 179
Nimarota, 9, 10	R.
	Raava, 64
Nisero, 163	Rama, 96
Nisani, 43	Ramese, 37
	Ramota-Kiliata, 144
Nofo pologa sa Hamō, 8	Rane, 42
	Ravesaki, 163
Nota, 5	Rapa, 119, 120
Nove, 106	Rasera, 24, 25, 27
Nuanua, 7	Reopoamo, 132, 134
The state of the s	ri.

Reupena, 28, 34, 60 Sofara, 11 Refiti, 45, 46 So le tupu o Aikupito, 160 Solomona le tupu, 125-131 Repeka, 20-23 Sotoma, 18 Resina, 159, 160 Suauu sa faateleina, 147 Ripelu, 170 Sufi, 97 Ruta, 90 Sukota, 26, 82 Sulufaiga, 71 Sailo, 34, 72, 91 Sunema, 147 Sauniga ia Noa, 8 Suria, 150, 151, 159, 160 Saulo le tupu, 97-111 Susana, 178 Sakaria le perofeta, 176, 182 Sakaria le atalii o Ieoiata, 155 Salemuna, 82 Taapeape o tagata, 9 Taulaga a Kaino ma Apelu, 4 Salemanesa, 160, 161 Sa Levi, 50 Taulaga a Noa, 7 Saluma le tupu o Isaraelu, 159 Tausamiga, 51-52 Tafeaga muamua a Isaraelu, Salu, 46 Samaria le sai, 137, 149, 160, 161 Samasoni, 87-89 "—mulimuli o Isaraelu, 160 Samekara, 77 "—o Iula, 170 Samı Ulaula, 44-45 Takono, 89, 93 Samuelu, 91-99 Talila, 88 Sanepalata, 180 Tamaseko, 160 Sanerivi, 163 Tama iti na saeia, 147 Sapakuka le perofeta, 182 Tama'i povi auro, 47 Sapenapaenea, 30 Tanielu, 171-175 Sara, 14, 16, 19, 20 Tanu, o le tupua sa i ai, 75 Sarekona, 161 Тарага, 53 Tariu, le Metai, 174, 175 Sarefata, 138 Sataraka, 171 Tatano, 54 Satoka, 126 Tavita, 102-125 Se akerise, 42 Tepora, 78 Seeva, 82 Tikilapelesa le tupu o Asuria, Sefanaia le perofeta, 182 Timenatasera, 73 Sekema, 14, 72 Tiresa, 136, 137 Toe foi mai Iutaia i Ierusa-Sekeleka, 110 Sekono, 57 lema, 175 Semeri le tupu o Isaraelu, 136 Toeka, 108 Tootoo o Arona, 55 Semu; 6, 8, 9 Sepora, 39 Sera le Aitiope, 136 Tofi o Esau, 23 Togafiti a Kitiona, 81 Toto, ua liu toto le vai, 42 Serupaperu, 176 Sesaka, 135 Tovia, 180 Sesera, 78 Tulaga le faamasino o Isara-Setu, 5 elu, 85 Setekaialetupu o Iuta, 168, 169 Tulafono e sefulu, 47, 68 Seva, 82 Tulia Atamu ma Eva, 4 Sifi, 108, 109 Tulia Nepukanesa mai tagata, Sinai, 47, 53 Tumema, 51

vii.

Tupu o Iuta, 170 Tupu o Isaraelu, 161 Tupua tele a Nepukanesa, 172 Vavaeese o ituaiga o Isara Turu, 172 Vaa o Noa, 6 Vaevaeina o Kanana, 71 Vai oona, sa liu magalo, 1 Vasati, 177 Vavaeese o ituaiga o Isara Vavega na faia e Elisaia, Vavega i luma o Farao, 4	aelu, 132 147- 148
O FAAFANUA E FAAMALAMALAMA A'I TALA U AI I LE TUSI NEL	A I
 Le malaga a Isaraelu, e feagai lea ma le itulau e O Kanana, e feagai ma le itulau e 64. O Asuria, e feagai ma le itulau e 160. 	÷ 44•
O MATAUPU UA I AI I LE TUSI NEI.	
O LE TUSI I.—E afua i le foafoama o mea uma e oo i le faalaapeapeina o tagata	1
O LE TUSI II.—O ona po o le 'au Tamā	13
O LE TUSI III.—O le tala ia Isaraelu i Aikupilo nai le oti o Iosefa e oo i le folafolaina o tulafono mai le mauga o Sinai	.: 36
O LE TUSI IV.—E amata i le o ese o Isaraelu mai le vao o Sinai e oo i le oti o Mose	53
O LE TUSI V.—O Palesetina i Sisifo ua maua e Iosua mo le fanauga a Isavaelu	63
O LE TUSI VIO ona po na pule ai Faamasino	74
O LE TUSI VII.—O le tala ia Isaraelu i ona po o Samuelu e o i le no foaiga a Tavita	91
O LE TUSI VIII.—O le tala ia Tavita ma Solomona	113
O LE TUSI IX.—O malo o Iula ma Isaraelu:— Vaega i.—O ona po na feilaga'i ai ia malo	132
Vaega ii.—O ona po na fealofani ai ia malo ma tau ma Suria	137
Vaega iii.—O ona po na toe fetana'i ai ia malo. O le faasolomuli i tua o ia malo e laa	151
O I.E. Tusi X.—Mai le tafeaga o Iuta e oo i le faa- i'nga o tala i le Feagaiga Tuai viji.	17

O LE TALA I LE FEAGAIGA TUAI.

O LE TUSI I.

Mai le foafoaina o mea uma e oo i le faataapeapeina o tagata.

O LE MATAUPU I.

1. O LE FOAFOAINA O MEA UMA.—" Na faia e le Atua le lagi ma le lalolagi." O nai upu ia na amata ai le tala i le Feagaiga Tuai na iloa ai sa i ai se amataga o le lalolagi, ua iloa ai foi ua le tutupu fua mea o i ai i le lalolagi, a ua faia mea uma e le Atua mamana. E ono aso sa fai ai mea uma. O le ulua'i aso na faia le malamalama; o lona lua o aso na faia le vanimonimo, po o le savili; o lona tolu o aso na faapotopoto ese o le suasami la iloga ai mea ua mātūtū ma mea e ufitia i le suasami, sa tutupu ai laau eseese atoa ma le mutia. O lona fa o aso na faia le la, ma le masina, ma fetu, e faatonu ai aso, ma masina ma tausaga. O lona lima o aso sa faia i'a eseese o le sami, ma manu felelei. O lona ono o aso na faja mea fetolofi ma manu vaefa. Ua silasila atu le Atua i mea uma na faia e ia, ua lelei.

2. NA FAIA TAGATA I LONA FAATUSA.—E le'i atoatoa le foafoaina o mea. O le finagalo o le Atua ia faia se tasi ua sili i mea uma na faia e ia. Ona fetalai ane lea o le Atua, Inā tatou faia ia o le tagata i lo tatou faatusa, ia foliga ia i tatou; ia pule foi i latou i 'a i le sami, ma manu felelei etc. Ona faia lea e le Atua o le tagata i le efuefu o le eleele, ma ua mānava i ona poguisu o le mānava ola; ona avea ai lea o le tagata ma tagata ola. Ua silafia e le Atua o

mea uma ua na faia, ua matuā lelei lava, ona faai'u lea e ia o lana galuega ma malolo i le aso fitu, ma na faasaina e avea ma aso e malolo ai tagata, ma manatunatu i lona agalelei atoa ma mea uma tatou te faia e ola ai (Eso. xx. 11). E manuia ē o ava i le Aso Sa ma fiafia i ai (Isa. lviii. 13-14).

- 3. O ATAMU MA EVA.—O le fanua lelei na nofo ai Atamu, ua igoa o Etena, o lona uiga o le fiafia; aua sa i ai laau uma ma mea uma e fiafia ai tagata. O vaitafe e fa sa faasūsū ai lenei faatoaga. O latou igoa ia:-O Pisona, Kaiona, Hitekelu, ma Eufirate. Ai o le laueleele o Asuria sa i ai Etena, a ua le iloa lelei i nei ona po le mea sa i ai lea fanua lelei. tuu ia Atamu e galue ai ma leoleo ai. A o le tagata ua toatasi, e leai se tasi ua la mafuta faatasi ma ia. Ua alofa le Atua ia te ia ua faia le fafine o le ivi lava o ona ivi, ma le aano o ona aano. Ua aumaia le fafine ia Atamu ina ia avea ma fesoasoani e tatau ma ia. O le igoa o le fafine o Eva, o lona uiga o lea upu, o le ola, auā o le tinā o ia o tagata uma. Faitau lenei tala i Kenese ii.21-24. O le sauniga tonu lenei a le Atua ia toatasi le ava a le tagata, a e aua le taunonofo (Mata. xix. 4-8). O le faaipoipoga o le tane ma le fafine sa amata i Parataiso. O le sauniga matagofie ma le tatau. Sa faatasi Iesu i le faaipoipoga i Kana i Kalilaia. Sa fai ai lana ulua'i vavega (Ioa. ii. 1; Efe. v. 23-33).
- 4. O LE LAAU E ILOA AI LE LELEI MA LE LEAGA.—È itiiti tala ua maua i le ulugalii sa mau i Etena. Ua tuuina atu e le Atua la te leoleo lea fanua ma galulue i ai. O le tasi faatonuga na tuu atu i ai, e sa ona tago i le laau o le fanua e iloa ai le lelei ma le leaga. È tele laau eseese na tuuina ia te i laua la te aai ai, na o le tasi ua faasaina. O le fua o le laau ua faapea atu le Atua: Aua lua te aai ai, aua foi lua te papai atu i ai, ne'i oti oulua (iii. 3). Ua le iloa pe fia aso na anaana Atamu ma Eva i lenei poloaiga. È tasi le mea ua iloa, ua oo ina solia e i laua lenei poloaiga ua tupu ai le malaia tele.

- 5. O LE FAAOSOOSOGA.—O le fili o le Atua ma mea lelei uma, na matamata i le faiga o tagata. Ua ta'ua lenei fili i Kenese, o le gata, na faaigoaina foi i le igoa o Satani, o lona uiga o lē ita mai; ma le tiapolo, o lona uiga o lē tuua'i fua. Ua faalatalata mai o ia i le fafine ma fesili mai: E moni ea, na fetalai mai le Atua, lua te lē aai i laau uma o le faatoaga? Ua tali atu Eva, o laau uma ua tataga, na na o le laau e tasi ua sa, o le laau lea e iloa ai le lelei ma le leaga, o le aso la te aai ai, o le a oti ai i laua. Ona fai atu lea o le tiapolo la te le oti lava, ua silafia e le Atua o le aso la te aai ai o le a pupula ai o laua mata, o le a avea i laua e pei o atua, o le a iloa ai le lelei ma le leaga.
- 6. UA PAUU ATAMU MA EVA.—Ua faapea ona ta'u vale e Satani le agalelei ma le alofa o le Atua. Ua faauiga e Satani le alofa o le Atua, pe la o le matau'a o le Atua ua ala ai le faasaina o le laau e tasi. Ua gaua'i Eva i lenei faaosoosoga, ua vaai atu i le laau e lelei lava pe a 'ai, ma ua matagofie mai, o le laau foi e aogā e maua ai le poto: ona tago ai lea i le fua ma 'ai ai: na 1a avatu foi ia Atamu na 'ai ai foi o ia. Ua le talitonu i le Afioga a le Atua; ua fia avea e pei o atua; ua olegia ai o tatou ulua'i mātua i Etena. Ua oo ina pupula leaga o laua mata, a e le tupu ai le fiafia, na o le mā, ma le loto leaga, ma le fete vale 1 le Atua e pei o le fefe ole pologa i le matai sauā (iii. 6-8).
- 7. O LE FAAOLA UA FOLAFOLAINA.—Ua le tuulafoaiina i laua e le Atua a e peitai ua na alofa lava i ai. O le a iloa e i laua, o le mea oona ma le mea leaga le le anaana i le Atua. O le sala lenei o le a oo ia Eva: O le a fanau mai tama ma le tigā; e ua't atu lona manao i lana tane, e puleo ia ia te ia. O le sala ia Atamu, e malaia le laueleele, o le a tutupu ai lau tuitui ma laau talatala, o le a tigaina o ia i galuega e maua ai mea e 'ai, i le ma lona ola i lalo nei, o le a i'uvale, e le ola pea o ia, a e vave oti (Kene. iii. 16-19; Roma v. 12). A e le manumalo a'ia'i le gata.

O le a sili lona malaia i manu vaefa fanua uma, ma manu vaefa uma lava o le vao. O le tagata foi ua ia manatu e faaoo i ai le malaia, o le a i'u ina tu'imomoia o ia lava e le fanau a le fafine. Sa faapea mai le Atua: Ou te faatupuina le feitaga'i ia te oulua ma le fafine, o lau fanau ma lana fanau; na te tu'imomoina lou ulu, a o oe e te tu'imomoina lona mulivae. O Iesu, o le fanau a le fafine ua ta'ua i lenei upu (Kala. iv.4). O le tu'imomoina o leulu o le gata, o le galuega lea a Iesu, na ia faatoilaloina ai le tiapolo, ma na lavea'iina ai tagata agasala i le togiola na ia faia (Ke. iii. 13-19).

O LE MATAUPU II.

- I. UA TUUA ETENA E ATAMU.—Ua le finagalo le Atua ina ia tumau Atamu i Etena, na ia tofotofoina ai ma paū ai. Sa i ai le tasi laau lelei i lea faatoaga na igoa, o le laau o le ola; ne'i aapa atu i ai lona lima ma 'ai ai, ona ola ai lea o lona tino e faavavau, ua tulia i laua mai Etena. Na tofia e le Atua ni kerupi (po o agelu) i le itu i sasae o Etena, ma le pelu afi mumū, o loo feliuliua'i e leoleoina le ala ne'i sao se tasi i le laau o le ola e 'ai ai (Kene. iii. 22-24).
- O KAINO MA APELU.—Ua oo ina mana e Atamu ma Eva ni tama tane e toalua: o le ulumatua ua igoa ia Kaino (o loo ua maua), ma Apelu. le tagata galue fanua Kaino faapei o lona tamā, a o Apelu lona uso o le leoleo mamoe o ia. eseese la la amio. O le tasi aso na saunia o a laua taulaga ma avatu i le Atua. O Kaino na avatu ni fua o le fanua, po o se saito, po o se tasi fua ua le ta'ua; a o Apelu na ia avatu le manu lelei ma le peti e fai ma taulaga. Ua talia le taulaga a Apelu, a o le taulaga a Kaino ua le talia, ua tupu ai le ita ma le matau'a o Kaino, ua i'u ina fasiotia e ia lona uso .Ai lava o le afi mai le lagi na mu ai le taulaga, na iloga ai le taulaga ua fia silasila i ai le Atua. O le Atua ua tiga ia Kaino ona o lenei mea leaga na ia faia. Ua tulia o ia mai le nuu ua tuaoi ma Etena e oo i le

nuu o Nota, o lona uiga o le upu ua aunuua, (Kene. iv. 1-16).

- 3. O LE FANAU A KAINO.—O matai o le aiga o Kaino na taua e oo i le ono o tupulaga. O igoa ia o ia matai:—O Enoka, Irata, Mekuala, Metusaeli, ma Lameko. Sa faia e Kaino le ulua'i aai na igoa i le igoa o lona atalii matua o Enoka lea. Sa ta'na le aiga o Kaino ona o nisi galuega faaletino sa masani ai i latou. O fale tetafa'i, ma lafu manu, ma laau pese, ma galuega i namea, o galuega ia sa masani ai i latou (iv. 20-22). A o galuega faaleagaga na le faia lava; na tanau ina faapaupau le toatele o i latou.
- 4. O LE AIGA O SETU.—O le tasi atalii lenei ua maua e Atamu e fai ma sui o Apelu; o Setu (o lona uiga o le sui). Ua ta'ua mai igoa o matai e toasefulu o lenei aiga, o tagata amio-Atua lava. O Setu, Enosa, Kainano, Maalaelu, Metusela, Lameko, ma Noa, &c. O le tasi o le aiga o Setu ua igoa ia Enoka, o le atalii o Iareto, o le toafitu lea talu mai ia Atamu (Iuta 14). Sa feoa'i o ia ma le Atua (v. 22). O le perofeta o ia. Na ia ta'u atu i tagata le toasa o le Atua o le a oo i tagata agasala (Iuta. 14. 15) Na le oti o ia, a ua aveolaina o ia i le lagi (v. 22 24; Epe. xi. 5).
- 5. O LE AMIOLEAGA A TAGATA.—O le amataga o le lalolagi sa faafualoaina olaga o tagata. E 930 tausaga sa ola ai Atamu, a o tausaga o Metusela e 969, ona oti ai lea. Sa lelei ina ua ola loloa o ia tagata. Sa vave aina ai o lea nuu ma lea nuu. Sa faigofie ai ona tuutuu solo i isi tupulaga o tala i mea na tutupu i le amataga o le lalolagi. Ai na feiloa'i Atamu ma Metusela ; ai foi sa masani Metusela ma Noa (v. 28-29). Sa tauau ina leaga le amio a le toatele o tagata. Ua soona faatasi o aiga lelei ma aiga leaga ona sosolo ai lea o tu leaga, ua pisia ai tagata e toatele (vi. 2). Ua oo ina leaga lara le lalolagi i luma o le Atua, ma ua tumu le lalolagi i le sauā (vi. 11). Na pauu foi le toatele o le aiga o Setu, ua leaga tele lava tagata i le lalolagi, o manatu uma ua mafuufau

ifo ai i o latou loto ua na ona leaga ia i aso uma lava (vi. 5).

- 6. UA TAUA LE LOLO O LE A OO MAI.—O ia ona po sa i ai le tasi ua alofagia e le Atua, o Noa lea (o mapu), o le atalii o Lameko. Ua 500 ona tausaga, ona ia maua lea o atalii e toatolu, o Semu, Hamo, ma Iafeta. O Noa ua faapei o Enoka, o le tagata amiotonu o ia, ma le sao i e tupulaga ma ia (vi. 9). O le Atua na faaali mai ia te ia o le a matua faaoo se sala mamafa i le lalolagi uma. Ua faapea mai le Atua ia Noa: Faauta, oa'u foi, ou te faaooina atu le lolo i luga o le laueleele, e faaumatia ai mea ola uma ua i ai le manava o le ola, o i lalo o le lalolagi; e faauma ai le ola o mea uma i le lalolagi (vi. 17.). O le a le oo se mea faigata ia Noa ma lona aiga o le a faaolaina o ia ma lona aiga e atoa ai le toavalu. Ua faatonuina Noa, ia fausia se vaa e sao ai o ia ma lana avā, ma ona atalii ma a latou avā, ma nisi manu. Ua faatonuina foi Noa i le uiga o le vaa e lelei ina fausia e ia. O lona umi e valugafulu o gafa; e sefulu ma le fa o lona lautele lea: e valu o gafa o lona manaluga lea o le vaa. Peiseai se fale tele lava; sa faapea ona tino mai o lea vaa. Ua lua'i ta'ua le lolo, a e peitai o le a faatalitali le alofa o le Atua i tausaga e 120, pe salamo tagata i le amio saua ua latou masani ai.
- 7. UA OO LAVA LE LOLO.—O mea uma sa poloai le Atua ia Noa o mea uma ia sa faia e ia. Ua matuā talitonu Noa i mea ua folafolaina e le Atua e ui ina le'r vaaia i ia ona po (Epe. xi. 7). Ua faatauanau o ia i apoapoaiga e fai i tagata o lea tupulaga ina ia latou salamo ma liliu ia Ieova. Ua finauvale lenei tupulaga ua le usitai ia Noa, ua na ona faatauemu ia ima 'ino'inoi ana apoapoaiga. E pei ona taua e Mataio (xxiv. 38). Ua latou aai ma inu ua latou fai avā foima faaavaga, ua oo lava i le aso na ulu atu ai Noa i le vaa. Ua oo i le aso na tupu ai lenei mala tele. E 650 tausaga o Noa ina ua tupu ai; o le aso e 17 o le masina e lua na ulu ai Noa ma lona aiga ma nisi manu i le vaa, ona pupuni ai lea o leova ia te ia. Ua mavae ni nai

aso ona toto ifo ai lea o le lolo. Na lepetia ai punavai uma o i le moana sausau, ma ua faaavanoaina pupuni o le lagi. Ua toto ifo timuga tetele se'ia ufitia mauga maualuluga lava, ona faauma ai lea o le ola o mea ola uma lava na feoa'i i le lalolagi, o manu felelei, ma manu vaefa fanua, ma manu feai, ma manu fetolofi uma na fetolofi i le eleele, atoa ma tagata uma, 112 o Noa ma lona aiga e toavalu ma nisi manu ua totoe. E 150 aso ona faaitiitia lea o le vai, se'ia oo ina pa'ulia le vaa i le mauga e Ararata i Aremenia, ua lata i le fanua o Etena i ie va o le sami Uliuli ma le sami Kasepeane, i le mea e tate mai ai le Eufirate. E 17, 112 futu le maualuga o lea mauga. O le masina e fitu; o le aso e sefulu ma le fitu na pa'ulia ai le vaa. I le na tanan ina faaitiitia ai le vai seia oo i lona sefulu o masina. Ua oo ina manu tumutumu o mauga, ona tuu atu lea o le oreva, ua le toe foi mai i le vaa. Ua mavae nisi aso ona tuu atu lea o le lupe ina ia iloa ai po ua papa'u le vai i le fogaeleele, a ua le maua e le lupe se mea e mapu ai ona vae, i le ua foi mai. Ua mavae nisi aso e fitu ona toe tuu atu lea o le lupe ai le vaa. Ua toe foi le lupe i le afiafi ma se lau olive mata i lona gutu ua iloa ai ua papa'u le vai i le lalolagi. Ua toe faatalitali i ni aso e fitu, ma toe tuuina atu le lupe, e le'i toe foi mai ia te ia, ina ua maua se mea e mapu ai ona vae. O lea ua iloa ai ua mavae lenei mala tele. Ua fetalai le Atua ia te ia e lelei ina ulufafo o ia ma lona aiga i le vaa ma tutū o latou vae i le fogūeleele matūtū (Kene. vii, viii.) Na tupu le lolo i le tausaga e 2348 T.L.M.

O LE MATAUPU III.

I. O LE FRAGAIGA UA FAI I LE NUANUA—O le mea muamua na faia e Noa na saunia o lana taulaga i le Atua (viii. 20, 21). Ua ia fai taulaga i nisi manu o manu vaefa uma e mamā, ma manu felelei uma e mamā. Ua talia lenei taulaga e le Atua. Na fetalai mai le Atua, e le toe lofia lava le lalolagi i se vai. E fai le nuanua ma faailoga o

lenei feagaiga: O aso uma o le lalolagi e le toe utuva ai o tausaga e lulu ai, ma tausaga e selesele ai, o le maalili foi ma le vevela, o le vaitoelau ma le vaipalolo, o le ao foi ma le po. O ona po ia na faatonuina mai ai e le Atua ia Noa o isi mea latou te anaana i ai: (1) Sa tuuina atu i tagata e pule i tino o manu, latou te aai ai. (2) Sa vaoia ne'i ai se tasi e 'ai le toto o manu. (3) I le ma le fasioti tagata: sa vaoia lea mea. Sa faapea le afioga a le Atua i lea mea: "O se na te faamaligiina le toto o le tagata, e faamaligiina lona lava toto e le tagata. O mataupu lava ia o le afioga a le Atua na taua mai i ona po o Noa: ua taua foi o ia upu, O le sauniga ia Noa (ix. 2-6).

2. O LE VALOAGA A NOA.—O Aremenia, o le mea na pa'ulia ai le vaa i le va o le sami Uliuli ma le sami Kasepeane i le itu i matū, ma le Vaifagaloa o Peresia ma le Sami Metitirani i le itu i saute, o le nuu e lelei ina mau ai le fanau a Noa, ina ia toe aina ai le lalolagi. Na tupu le mea matagā i le āiga o Noa. Na galue Noa i le eleele, ua ia fai foi le tovine. Ai sa le iloa lelei e Noa le uiga o le sua o le vine. ... Ua inu tele ai, i le ua onā, ua le lavalavā foi o ia i lona fale 'ie. Ua iloa atu Hamo ia te ia ma faatauemu ai, ua uiga lenei i le faalealofa. Ua āva Semu ma Iafeta ma ufitia le le lavalava o lo la tama. Noa i lana uaina, i le ua iloa le mea faalealofa na fai e Hamo, ma le alofa o Semu ma Iafeta. Ua toatama'i Noa ia Hamo, ma fai valoaga i mea o le a tutupu i ona atalii. O Kainano o le atalii o Hamo. na ia valoia o le a malaia o ia: e matuū fai o ia ma bologa i ona nso. Ai sa faatasi Hamo ma Kainano i le n.ea faalealofa ia Noa. O Semu o le a filifilia o ia e Ieova ma faamanuiaina, a o Iafeta o le a faalauteleina o ia e le Atua, e mau foi o ia i fale 'ie o Semu: o le a faataumanuia i laua, e fai foi le fanau a Kanana ma pologa ia Semu ma Iafeta. Sa taunuu le upu ia Hamo, ina ua malaia o le nuu o Kanana. Ua taunuu pea i nei ona po, aua o sa Hamo ua matua solia pea e tagata, ina ua nofo pologa i latou i nuu eseese e tele.

3. O Papelu.—Ua nonofo atalii o Noa i le fanua laugatasi o Senara, i le va o vaitafe o Taikerise ma Eufirate, o le fanua ua matuā lafulemu. O la latou fanau sa le loto ina ia taapeape i latou, a e fia nonofo faatasi i le mea e tasi: latou te faatuina se faiaai, ma se 'olo maualuga lava, ia oo lona tumutumu i le lagi. Ai sa solomua i lea mea le alii o Nimarota, o sa Hamo. Ua le finagalo le Atua i lenei mea, o lona finagalo, ia latou fanafanau, ma ia uluola, ma ia tumu le lalolagi ia te i latou (ix. 1). O le le anaana i le finagalo o le Atua sa mafua ai le faiga o le 'olo. Sa tasi le gagana ia te i latou, a o Ieova ua faaeseeseina a latou gagana, ina ia le lagona le tasi i le tasi. O le togafiti lea a le Atua ina ia faalavelaveina ai le galuega i le 'olo, ma ia faataapeapeina ai i latou. Ua tuu le galuega, ua le toe faia, ina ua taapeape tagata i lea nuu ma lea nuu. Sa faaigoa le 'olo o Papelu (xi. 7-9), o lona uiga, o faaeseeseina. finagalo lea o le Atua ina ia o eseese i latou, aua o ia ua tuu tuaoi o mea e nonofo ai tagata (Galu. xvii. 26). O le tausaga e 2247 T.L.M. na taapeape ia tagata, ina ua gagana eseese i latou.

4. O Gafa o Semu, ma Hamo, ma Iafeta.-

Ua ta'ua i le mataupu e x o Kenese nisi nuu na aina e le fanan a Noa. Ua tatou iloa ai for nisi itu o le lalolagi na faataapeapeina ai i latou (1) O atalii o lafeta (faalauteleina). Sa aina e i latou o nuu tumatafaga o nuu ese, o nuu ua tuaoi ma le Sami Metitirani i Asia Itiiti maEuropa, ona gasolo lea o i latou i le itu i matu o Europa. O isi foi alii o le aiga o Iafeta na tutupu ai isi nuu o Europa e i ai Siamani ma Rusia ma Eleni, &c. O tagata sisina i latou. (2) O atalii o Hamo (vevela) na latou gasolo foi i le itu i saute ua aina e i latou, atoa ma nisi nuu o Aferika ma le itu i saute o Asia, Initia, ma Sa aina foi Kanana, ma Filisitia i Asia. ma Aikupito; o tagata uliuli pato'i i latou (x. 6). (3) O atalii o Semu, na tupu ai nuu eseese o Asia, a e maise o tagata Isaraelu, ma le Mesia (x. 21-22).

Digitized by Google

O tagata Suria, ma Litia, ma Kaletaia, ma Asuria, ma Peresia, o i latou uma ua matua ia Semu.

O LE MATAUPU IV.

- 1. O NIMAROTA.—Sa tupu i le nuu o Senara le tasi malo tele o le lalolagi. Na faatuina lea malo e Nimarota le atalii o Kuso, le atalii o Hamo. Sa tino ese o ia ma malosi i tuli manu (x. 9-10). Ai lava sa pogai ia te ia le fia faatuina le 'olo o Papelu, o ia na faatuina nisi aai o Papelu, ma Areka, ma Akata, ctc. Mulimuli ane sa faatuina e ia nisi aai i le nuu o Asuria ua igoa ia Nineva ma Reopa, ctc. O le tagata toa sili o ia i ia ona po (x. 8-12).
- 2. UA TAPUAI TAGATA I TUPUA.—Ua le iloa pe na pogai ia Nimarota lenei tu leaga, o le ifo i atua ese. Ua amata ona sosolo tele ia ifoga i ia ona po. O le tala i le Atua soitua e toatasi na tuutuu solo i lea tupulaga ma lea tupulaga, na iloa ai e i latou le Atua, a ua le vivii ma faafetai ia te ia, ia tusa i le Atua (Roma i. 19-20). Ua latou matatau ma auauna i mea na faia, a ua tuua o ia na na faia. Sa latou ifo i le la ma le masina, ma fetu, ma manu, ma tagata totoa ua oti. Ua oo ina sauā i latou le tasi i le tasi ma ua taumasani ma tu matagā ma le amioleaga. E le o eseese le ifo i tupua ma le amioleaga.
- 3. O I OPU. Ua ta'ua i letusi a I opu o ifoga na faia e tagata i tupua e i ai mea ua ta'ua i luga (I opu xxxi. 26-28). Ua le iloa po o ai na tusia le tusi lenei e faasino ia I opu. O nisi ua manatu o I opu na tusia ai, a o nisi o Mose. E tele mea i le tusi a I opu ua uiga faatasi ma mea ua tusia i le tusi o Kenese, o lea ua manatu ai nisi po o ona po o Aperaamo, po o I saako, po o I akopo, na soifina ai I opu. Ua le ta'ua i le tusi a I opu sina upu ia I saraelu, po o tulafono a Mose, o lea ua taofi ai nisi na muamua mamao I opu ia Mose. O I opu o ia o le Usa, ai o le tasi lea nuu i Mesopotamia. Sa manuia tele I opu i mea faaletino

- (Iopu i. 1-3.) Sa ia te ia ni atalii e toafitu ma afafine e toafitu. O le tagata agalelei lava i e matitiva ma e āumatuā. Na faalogo mai taliga, ona faamanuia ai lea ia te a'u, na iloa mai e mata ona vivii mai ai lea ia te a'u (Iopu xxix. 11-12). Ua molimau le Atua ia Iopu, ua faapea mai: Ua leai se tasi ua tusa ma ia i le lalolagi, o le tagata ua sao lana amio ma le amiotonu, o le ua mata'u i le Atua, ma 'alo'alo ese i mea leaga, (Iopu i. 1, 8).
- 4. O MEA NA PUAPUAGATIA AI IOPU.-Na tupu faafuasei mea faigata e tele na lutia tele ai o ia. Ua avea ana mea uma i le aso e tasi e tagata gaoi ma le afa; na oti foi lana fanau uma na tamaoaiga ai Iopu i le fale na pa'ū. O le taeao o le tasi aso na matua mau mea e silisili itagata uma i lea itu; ua oo i le afiafi o lea lava aso ua aveesea mea uma. e ui i na mea sa le faavaivai ai o ia (i. 6-19). Uataia foi lona tino i le ma'i mataga e pei o le ma'i lepela, e amata i le alofi vae e oo i le ulu, e leai se mea ua sao; ua i ai papala ua aati solo i lona tino. Ua tuua o ia e ana uo, ma lana ava foi. E ui i na mea faigata ua le faavaivai. Ua oo ia te ia le tala i le oti o lana fanau. ua faapea mai a ia: Ua foaiina mai e Ieova, ua aveeseina foi e Ieova, ia faamanuiaina i le suafa o Ieova. Ua le lava onosai lana ava, i le ua faapea atu ia te ia: Inā faifai ia e oe o le Atua, ma e oti ai. Ua tali mai Iopu, ua faapea: Ua tatou talia mea lelei mai le Atua, a e tatou te le talia ea ma mea leaga? (ii. 6-10.)
- 5. O Uo a Iopu.—Ua o ane uō e toatolu a Iopu e faamafanafana ia te ia. O igoa ia o ana uō:—O Elifasa, ma Pilitati, ma Sofara. Semanū a faavaivai o ia i le tasi aso. Sa faapea lona manatu sese, ana le fanau mai o ia po ua lelei (Iopu iii. 3). Ua tigā atili Iopu i upu a ana uō. Sa latou faapea atu: Ai lava o se agasala tele na faia e ia po o ana fanau ua lutia ai o ia i puapuagā. Sa finau Iopu i lenei mataupu. Ua faapea a ia, e leai ni mea leaga sa faia e ia ua ala ai ia mea faigatā. Na alu atu ia te ia o Eliu, o le tasi uō a Iopu. Na ia a'oa'i ia Iopu ina

ua finau o ia i lana amiotonu, a ua tuu le agaleaga i le Atua ua faatigā fua ia te ia. Na ia a'oa'i foi i e na lua'i o ane ia Iopu, ina ua latou tuua'ifua ia Iopu ma ua le talitonu i ana upu, a e ta'ua pea ana agasa-O lona manatu, o i latou uma ua sese, ma ua le faamamaluina Ieova pe la ua a'oa'i fua le Atua i se tasi. Ua i ai le lauga a Elia i M. xxxii-xxxvii. Ua oo ina tali Ieova ia Iopu mai le afa. Ua faaali ia te ia lona pouliuli i mea e faasino i le Atua, ua le iloa lelei e ia le uiga o galuega ua faia e le Atua. faalogo Iopu i fetalaiga a le Atua, ua iloa ai ana upu sese na soona tautala ai o ia, ma ona manatu sese ua fai ma le pouliuli. Ua ta'u atu e Iopu ana mea sese i le Atua, ua ia inoino ai ma salamo ai i le efuefu ma le lefulefu (M. xxxix-xli). Sa aoaiina e Ieova ana uō e toatolu, ona o a latou upu faalealolofa ia Iopu, ma lo latou tuua'ifua ia te ia i mea na ala ai ana mea taigata. Ua oo ina talosia ana uō e Iopu, ina ua le tautalatala ma le tonu i le Atua. Ua talia e Ieova le tatalo a Iopu (xlii. 7-8). Sa faamanuia tele Ieova ia Iopu, ua faateleina ana mea, ua lua mea i mea uma na mua'i ia te ia. Sa ia Iopu o atalii e toafitu ma atafine e toatolu. E le'i iloa i le nuu uma ni fafine lalelei e tusa ma atafine o lopu (xliii. 10-17). E 140 tausaga na ola pea Iopu ina ua mavae o ia mea faigata, ua iloa e ia ana fanau e oo atu i tupulaga e fa. Ua avea pea o ia i lea tupulaga ma lea tupulaga talu ai faaaoao i le amiotonu (Eseki. xiv. 14-20) ma le onosa'i i mea faigata (Iako. v. 11).

O LE TUSI II.

O ONA PO O LE AU TAMA.

O LE MATAUPU I.

- I. O LE VALAAU IA APERAAMO.—O le finagalo o le Atua, o le a filifilia se nuu o le a avea mona tagata ma ana molimau. O le a fai ni tulafono mo le nuu. o le a fanau ai pe a oo i le faaatoaga o tausaga (Kala. iv. 4) le Faaola o tagata. O le tagata ua filifilia e fai ma tupuga o lea nnu, o lona igoa o Aperaamo, o le tasi tagata o sa Semū. O Uro i Kaletaia na ja nofo ai (Kene. xi. 27-31). O Tara, o le tamā o Aperaamo. Na fetalai mai le Atua ia Aperaamo na te alu atu i se tasi nuu, a e 'aua le nofo i Kaletaia. Sa lua'i alu Aperaamo i Karana sa oti ai Tara. Ua toe oo ia Aperaamo i Karana se isi poloaiga ina ia tuua lona nuu, ma lona aiga, a e alu atu i se nuu o le a faasino i ai Ieova. A oo i lea nuu ua faapea mai le fetalaiga a Ieova: Ou te faia oe ma nun tele, ou te faamanuia foi ia te oe, ou te matuū faamamaluina lou igoa; e manuia foi oe. E manuia ia te oe o aiga uma o le lalolagi. Ai o lona lua lenei o valaauga na oo ia Aperaamo, na faia i le tausaga e 1921 T.L.M. Ua anaana loa Aperaamo i le Atua. E 75 tausaga o ia ina ua amata le malaga mai Karana. Sa i lea 'au malaga o Sarai lana avā, ma Lota le atalii o lona uso o Arana (xi. 31). Na sopoia le vaitafe o Eufirate, ma faasaga i le itu i saute e feagai ma sisifo i le nuu ua folatolaina.
- 2. UA 00 I LE NUU PAIA.—Ua oo i latou i Kanana. Ua taunuu i Sekema i le väimauga o Evalu ma Keresema. Sa malolo le au malaga i lenei aai. Ua fetalai mai Ieova ia Aperaamo: Ou te foaiina atu

Digitized by Google

lenei lava nuu mo lau fanau. O Sekema na faatuina ai e Aperaamo le fata faitaulaga muamua i le nuu o Kanana (xii. 7). Ua tuua Sekema ona alu lea i le nuu i sasae o Peteli, ua faatu ai lona fale ie, ua ia fai ai foi le fata e lua e fai ai taulaga ia Ieova. atu Aperaamo i le itu i toga. Na oge Kanana ona alu lea o Aperaamo ma lona aiga i Aikupito e nofo ai. Ua latalata i Aikupito ona tupu lea o le mata'u o Aperaamo ona o Sarai lana ava. Ua lalelei o ia, ne'i tupu le manao o se tagata Aikupito ia te ia e fai mana ava, ona fasiotia ai lea o Aperaamo ina ia mana ai, na fai atu ia Sarai ina ia ta'na o ia o lona tuafafine. O le mea na ia fefe ai, ua taunuu lava. O alii mai le maota o Farao na iloa atu ia Sarai na lalelei tasi, ona ave ai lea o le fafine i le fale o Farao. A o Farao ua faatigaina lona aiga i mala e tele seia oo ina iloa e ia, o Sarai o le ava moni a Aperaamo. Ua toe tuu atu Sarai ia Aperaamo ma le aoa'iga ia te ia. E leaga le pepelo, e leai se mea lelei e tupu ai. Aua le fefe i tatou i tagata, a ia matata'u i le Atua (Kene. xii. 10-22).

3. O LE NUU UA FILIFILIA E LOTA.—Ua le iloa pe tele aso sa nofo ai Aperaamo i Aikupito. Ua oo ina toefoi o ia i le nun o Kanana, ua mauoa tele lava i manu, ma ario, ma auro. Ua toe mau o ia i le itu i sasae o Peteli i le va o Peteli ma Ai. O ia ona po na femisa'i ai leoleo manu a Aperaamo ma leoleo manu a Lota i vaofalī ua taufao, auā sa tele manu a Aperaamo, sa tele foi manu a Lota e tausia e auauna, ma saili ai se vao lelei e tataa ai. Na tuu atu e Aperaamo ia Lota ia lua'i filifili i se nuu ua ia fia nofo ai. Ua vaavaai solo Lota i le fanua laugatasi ua i ai Ioritana, ua lafulemu, auā ua faasūsūina e le vaitafe o Ioritana e pei o le faatoaga a Ieova e pei o le laueleele o Aikupito na se'i tuna e i latou i ia ona po. ina matua agasala tagata Sotoma ua mau ai, ua manatu faatauvaa Lota i lea mea, a ua manatu silisili i mea faaletino: o le laueleele ua lafulemu, i le va la tete'a ese. O Aperaamo ua tumau pea 1 Kanana. O ia ona po ina ua te'a ese Lota i Sotoma,

ua toe fetalai Ieova ia Aperaamo, e faaali i ai, o le a foaiina atu le laueleele ua ia iloa atu ai mo ia, ma lana fanau e faavavau (xiii. 9-17).

- 4. O LE TAUA O TUPU.—Ua alu ifo Aperaamo e mau i aluna* o Mamere, ua i Heperona i le itu i saute o le Nuu Paia. Ua faatuina se fata e fai ai taulaga ia Ieova. O ona po sa ia mau ai i lenei nuu ua oo le tala ia te ia i se mea faigata na tupu ia Lota ma lona aiga. Pe valu tausaga talu ona tetea Lota ma Aperaamo. Na sii taua le tupu o Kitalaoma i le tupu o Sotoma ma le tupu o Komoro. Na lafoia 'au a tupu o Sotoma ma Komoro ma avea o latou tagata, ma vetea a latou aai. Sa avea foi Lota ma lona aiga ma ana oloa uma. Ua oo lenei tala ia Aperaamo, ona saunia loa lea e ia ona tagata ua a'oa'oina, e na fananau i lona aiga e toa 318, ma tuliloa ia Kitalaoma ma ana 'au e oo i Tanu. O nisi alii o Eperona na fesoasoani ia Aperaanio. Ua tau ia Kitalaoma ua manumalo i ai. Ua toe maua oloa uma sa vetea; ua maua foi Lota lona uso ma ana oloa, o fafine foi atoa ma le nuu (Kene. xiv. 1-16).
- 5. MEKISATEKO.—(xiv. 18-24). Ua toe foi Aperaamo mai le taua, ona fiafia tele ia te ia o Mekisateko o le tupu o Salema i le nuu o Kanana. auauna o ia i le Atua moni, ma ua sosoo ia te ia tofi e lua, o le tupu ma le faitaulaga (Epe. vii. 1-21; Sala. cx. 4). Ua ava tele Aperaamo ia te ia, ma foa'i atu ia te ia o mea e sefulu a'i o mea uma, a o Mekisateko na avane ia Aperaamo areto ma uaina, na faamanuia foi ia Aperaamo i upu mālie. O le tupu foi o Sotoma na faafetaia'i ia Aperaamo i lona foi mai mai le taua, ua fia tuu atu ia te ia oloa uma ua maua i le taua, na o tagata e tuu mai i le tupu. Ua le mafaia e Aperaamo lea mea. Ua le fia ave se mea e tasi māna, po o sina manoa, po o sina nonoa seevae. Afai e mauoa o ia, e fia maua ana oloa mai ia Ieova, a e le mai i tagata. Tau o se vaegā oloa a

^{*}Aluna—O le igoa faa-Eperu lea o le laau lautele ma le malosi. Sa tanumia le auauna tausi tama a Repeka i la o le Aluna (Kene: xxxv. 8)

ana uō na o faatasi ma ia, o Anerı, ma Esekolo, ma Mamere.

O LE MATAUPU II.

- I. O TAULAGA E FAAMAU AI LE FEAGAIGA.--Ua i ai le mea e tasi ua faanoanoa ai Aperaamo i ia ona po, e leai sana fanau, e mata o le a avea mona suli, se tasi ua fanau i lona aiga; ai o Elisara lea. A e peitai ua matua fetalai Ieova ia Aperaamo, e le o lea tagata o le a avea mona suli, a o se tasi o le a fanaua e ia lava e avea o ia mona suli. E le gata i lea, a ua fetalai foi Ieova, o le a avea lea nuu o Kanana mona tofi, o lana fanau foi o le a tele lava e pei o fetu i le lagi, e le ma faitaulia. Ua faamaonia lea mea i se faaaliga ina ia faamalosi ai le faatuatua o Aperaamo. Ua fetalai Ieova ia faia se taulaga i nisi manu. Ua saunia ia manu e fai ma taulaga, ua ia taiisiluaina i latou, ma tuu faafesagai taitasi le itu ma le tasi ona itu. Ua felelei ifo manu feai i tino o manu mamate; ona tulia lea e Aperaamo ia te i latou. Ua tali goto le la, ona o lea o le moe gase ia Aperaamo. Faanta foi, o le mata'u o le pouliuli tele lava ua oo ia te ia. Ua oo mai le fetalaiga a Ieova ia te ia e faaali mai ai, o le a aumau lana fanau i nuti ese, o le a nofo pologa ai, e 400 tausaga o le puapuagatia ai i latou. O le a faasalaina lea nuu e saua ai i lana fanau, o le a laveaina foi lana fanau nai lea nuu sauā, ma faafoisia i laton 1 le nuu o Kanana e mau ai pe a atoatoa le sala a sa Amort (o sa Kanana lea). Ua osi foi e Ieova le feagaiga ma Aperaamo, ua faapea ane: Ua 'ou foaiina mo lau fanau lenei laueleele, e afua i le vaitafe o Aikupito e oo atu i le vaitafe tele, o le vaitafe o le Eufirate lea. O le faaaliga lea na ala ai ina loto malie ai Aperaamo e aumau pea i Palesetina (o le Nuu Paia lea). Kene. xv. 1-16.
- 2. O ISAMAELI.—Sa faavaivai Sarai, o lona manatu anei e le maua e ia sana tama. O ia ua tautala ia Aperaamo, e lelei ina ia usita'i i le tu sa masani ai

tagata i ia ona po, ma fai avā i lana auauna o Akara le fafine Aikupito, ia taunonofo o ia. Ua fai lea togafiti ina ia maua e Aperaamo se tama e fai mona suli. Ua gaua'i ai Aperaamo a e le o se mea ua faatonuina e le Atua. E leai se manuia na tupu ia Aperaamo ma Sarai i lea togafiti, a e tele mea faigata na tutupu ai. O le tama a Akara, o Isamaeli lea. E 86 tausaga o Aperaamo ina ua fanau mai ia Akara o Isamaeli le atalii o Aperaamo. Ua oo ina faamaualuga Akara ia Sarai, i le ua agaleaga ai Sarai ia te ia. Ua sola Akara; o le a alu i Aikupito. Ua mana o ia e se agelu i le tasi vaipuna i le vao, ua faapea atu le agelu, ia toe foi atu o ia i lona matai ma faamaulalo ia te ia. Ua faaali foi i ai o le a fanau e ia se tama tane, ia faaigoa o ia ia Isamaeli. Ua ia anaana i le agelu ma toe foi ia Sarai, ua i'u ina fanau mai Akara o Isamaeli le atalii o Aperaamo ina ua 86 ona tausaga (xvi. 1-16).

3. O le Feagaiga ua Faailogaina i le Pe-RITOME.—Ua mavae atu nisi tausaga e 13 talu ina fanau Isamaeli, ona toe faafouina lea e Ieova lana feagaiga ma ia. Ua fetalai mai i ia mea. (1) O le a foaiina se atalii mo Aperaamo mai ia Sara e ui ina matutua i laua. (2) O le a faatoateleina lana fanau e pei o fetu i le lagi; o le a latou mau i le nuu o Kanana e avea mo latou. (3) O aiga uma i le lalolagi o le a manuia ia te ia ma lana fanau. (Kene. xii. 3). Ua faaliliuina e Ieova lona igoa. Sa igoa o ia o Aperamo, o lona uiga, o le tamā sili, o le a faaigoaina o ia o Aperaamo, o lona uiga o le tama o le vao nuu. Sa faatonuina mai e le Atua ia Aperaamo ia peritomeina o ia atoa ma lana fanau; sa tuu lea mea e fai ma faailoga i le aiga ua tatalo ma tautua i le Atua moni. O ia ona po na faaliliuma foi le igoa o Sarai, o lona uiga, o lo'u sa'o tamaitai; o le a igoa o 1a o Sara, o lona uiga, o le sa'o tamaitai; ua le faapito i lona aiga lenei igoa e pei o le lua'i igoa. lana tama o le a igoa o Isaako, o lona uiga, *o le 'ata-*'ata. E 99 tausaga e Aperaamo ina ua peritomeina o ia ma tama tane uma o lona aiga (Kene. xvii).

Digitized by Google

4. O LE MUO SOTOMA MA KOMORO.—(xviii-xix). Sa mau Aperaamoi laloo aluna o Mamere ua lata i Eperona. Sa asia o ia e tagata e toatolu. Ua talia lelei i latou e ia. Ua mavaele taumafataga ona faaal ilea eso latou, o le a fanau lana avā o Sara i le lā tausaga. logo Sara i lenei upu ona 'ata'ata lemu lea o ia, ua aoaiina ai o ia e le tagata po o le agelu. Ua tulai i latou ma faasaga atu i Sotoma. Sa molia i latou e Aperaamo. Ua faaali atu e le tasi ia Aperaamo le amioleaga a Sotoma, o le a oo le malaia i ia aai ona o a latou agasala. Ua iloa tino e Aperaamo e le o se agelu ua ia tautala i ai, a o le Atua ua tino i tagata (ai lava o Iesu le Alo o le Atua). Ua pupulu Aperaamo mo lea aai. Pe afai o i ai i le aai tagata e to'a 50, pe to'a 40, pe to'a 30, pe to'a 20 pe to'a 10, o e amiotonu, pe le faasaoina le nuu ona o ia tagata amiotonu o i ai? Ua faaali atu e le Atua, afai ua i a i Sotoma na'o tagata amiotonu e to'asefulu o le a faasaoina le nuu ona o i latou. Ua oo atu ni agelu e to'alua i le fale o Lota. Semanu a faasaunoaina i laua e tagata o Sotoma, a e faatauasoina e agelu ia tagata faalemata'u. Na matua uunai atu ia tagata ia Lota, ia vave ona sosola i latou mai le aai o le a faaumatia. Na'o Lota ma ona afafine e to'alua na sao ina ua faatauanauina i latou e ia agelu. Na le mafafai isi tagata o lona aiga ona sosola: fa te i latou e leai se malaia e oo i lo latou nuu (xix. 14-15). Ua malama'e le taeao ona nanati lea o agelu ia Lota, ua fetagofi i lona lima ma le lima o lana avā, ma lima o ona afafine e to'alua ma ta'ita'i ese ia te i latou. oo i latou i le aai o sulufaiga o Soara: ona faatotō faaua ifo lea e Ieova i Sotoma ma Komoro o le teio ma le afi mai le lagi (f. 24). O le tasi na nanati i ai agelu ua le sao. Na latou sosola faatasi ma Lota o lana ava ma ona afafine e to'alua, a ua faatamala le fafine, ua tepa i tua ina ua le te'a o lona loto ma Sotoma, ona mana lea o ia i le toasa o le Atua i le ala, na liu tupua masima (xix. 26). A o Lota na sese ina ua inu tele i uaina. Na sese foi ona afafine ina ua polepolevale i laua ona o le faaumatia o tagata sa latou no-

- nofo ai. Sa leaga la laua mea na fai; na tutupu ai nuu malolosi e lua, o Moapi ma Amoni. Ua tusia ia tala ina ia tatou 'alo mamao ma mea na sese ai ia tagata. Ia tatou fefefe ne'i maua i tatou i mailei ma faaosoosoga a le tiapolo (I Kori. x. 11-12).
- NA FANAU MAI ISAAKO.—Ua tuua e Aperaamo le nuu ua lata i Heperona ma ua alu i le nuu o Apimeleko, le tupu o Kira. O le tasi nuu lea o O ia ona po na toe sese ai Aperaamo ina Filisitia. ua fai lana upu pepelo ia Apimeleko, o Sara o lona tuafafine, semanū a tupu se mea faigatā. iloa lelei po o le aai o Peresepa po o Kira na fanau ai Sara o Isaako (o lona uiga, o le ataata). Na peritomeina o ia i le aso valu, ma ua faaigoa ia te ia o Isaako e tusa ma le faatonuga a le Atua. O le selau o tausaga o Aperaamo ina ua fanau ai Isaako. Ua fai le tausamiga tele ina ua te'a ai Isaako ma le susu. Sa tauemu Isamaeli ia Isaako i le tausamiga, ona faatauanau ai lea o Sara ina ia tulia e Aperaamo o Isamaeli ma Akara mai le aiga. Ua gana'i Aperaamo i lenei mea, a e faaleloto i ai. Ua aueseina Akara ma lana tama ua la fesea'i i le vao o Peresepa (xxi. 9-15). Na fai a oti i laua i le fia inu, a ua alofagia e le agelu. Ua faapupulaina e le Atua mata o Akara, ona iloa ai lea e ia o le vaieli, ua faainu ai lana tama, ua tumau lona ola. Sa mau Akara ma lana tama i le vao o Parana (xxi. 16-21). Na avea Isamaeli ma tupuga o tagata e toatele. Na fai ava o ia i le fafine Aikupito, na fanau e ia mo Isamaeli ni atalii e toa 12 ma le afafine e toatasi. Ua tutupu ia te ia tagata Arapi, ua faatusaina i latou i asini o le vao; e avea tagata uma mo latou fili, e fai foi i latou ma fili o tagata uma (xvi. 12).
- 6. UA AVE ISAAKO E FAI MA TAULAGA.—O ona po sa nofo ai Aperaamo i Peresepa na tupu ai ia te ia le mea e pito silisili ona faigatā e tofotofo ai ia te ia. Ua poloai le Atua ia na ave*lona atalii e to'atasi, o le ua pele ia te ia* i le nuu o Moria e avatu ia te ia e fai ma taulaga mu. E leai se faaletonu ia Aperaamo, o le a faia e ia le mea ua finagalo i ai le Atua. Ua al

tulai i le taeao, ma faanofoa lana asini, ua ave foi ni taulelea, ma Isaako lona atalii ma amataina lana malaga. Ua oo i le aso tolu, ua tino mai le mea ua latou o atu i ai. Ua tuua taulelea, a e o atu i laua ma Isaako, ua faaee ia Isaako le fafie e fai ai le taulaga, a o ia ua ave le afi ma le polo. Ua gaua'i Isaako ina ia fusifusia o ia, ma faaeetia o ia i luga o le fata. Ua aapa atu e Aperaamo lona lima i le polo, o le a fasiotia lona atalii; ona faato'a faalogo lea i le leo mai le lagi, ua vaoia o ia, ua faapea mai: Aperaamo e, soia le oo lou lima i le tama. Ua mavae atu le tofotofoga ua iloga le mata'u ma lona anaana i le Atua e mafaia e ia ona avatu i lona atalii pele e fai ma taulaga, pe afai e finagalo i ai le Atua. Na tino mai se mamoe po'a ua lavelavea oua nifo i le laau filifili, ua ave lenā e fai ma taulaga e sui a'i lona atalii. Ua faaigoa lea mea o Ieova-irae, o lona uiga, o Icova e saunia. Ua toe faamatalalotoina Aperaamo e le Atua, ua faapea mai : o lana fanau e manuia ai atunuu uma lava o le lalolagi, aua ua ia usiusitai i lana fetalaiga (Kene. xxii).

- 7. O LE OTI O SARA.—Ua tuua Peresepa e Aperaamo, ma ua toe mau o ia i lalo o aluna o Mamere. O le aai lenei na maliu ai Sara, o le na fesoasoani tele ia te ia ma le alofa i ona aso e tele o lona olaga. Sa tanumia o ia i le ana o i le fanua o Makapelu, i luma o Mamere, na faatau ai i sekeli ario e fa selau e tusa ma talā e 250. E 127 tausaga o Sara ina ua maliu o ia (Kene. xxiii).
- 8. O LE OTI O APERAAMO.—Ua mavae tausaga e tolu talu mai le oti o Sara, ona auina lea e Aperaamo o Elisara lana auauna i le aiga o lona uso o Nakori i Mesopotamia ina ia maua se ava mo Isaako. Ua alu le auauna i lenei feau. Ua oo i Karana ona fetaiai lea o ia ia Repeka i se vaipuna. O le afafine o ia o Petueli le atalii o Nakori. Na taitaiina o ia e Repeka i lona tuagane o Lapana. Na faamatala ia te ia le uiga o lana feau, ma mea uma na tutupu i lona vatai i le nuu o Kanana. Ua loto Repeka ina ia la i faatasi fale 'ie o Aperaamo. Mulimuli ane ua

avea o ia ma avā a Isaako. Ua toe faia e Aperaamo le avā, o Kitura lona igoa. Ua fanau foi ia te ia o le fanau e toaono, o tupuga i latou o nisi ituaiga o tagata Arapi ma tagata Mitiana. Ua avane e Aperaamo ia te i latou mea alofa e tele, ma aauina atu ia te i latou i le nuu i sasa'e, ina ia tetea eseese ai ma lona atalii o Isaako. Ua oo ina oti Aperaamo o toeaina lava. O ona tausaga e 175. Ua tanumia o ia e Isamaeli ma Isaako, i le tuugamau na tanumia ai lana avā pele o Sara i le ana o Makapelu. (Kene. xxiv-xxv. I-10).

O LE MATAUPU III.

1. O Esau ma Iakopo.—Ua mavae ni tausaga e luafulu talu ina faatasi ai Isaako ma Repeka, ona fanaua lea o le masaga o Esau le tasi, o Iakopo le tasi. O le uiga o Esau, o fulufulua, a o Iakopo, o le u'u mulivae. Ua faatatau i lana fai togafiti e sisi'o E uiga eseese le amio a ia tama. O ai lona uso. Esau ua loto tele ma ua poto i tulimanu o ia, o le pele a lona tamā, a o Iakopo o le tagata agamalū, o le pele ia a lona tina. O Esau o le ulumatua o le aiga. Ua tele mea lelei sa i lea tofi. (1) O le mamalu ma le pule i ona uso. (2) E mana vaega e lua o le oloa o lona tamā. (3) E fai ma faitaulaga o ia i le aiga, pe a alu ese i malaga pe oti lona tamā. O le tasi aso na sau Esau mai le vao o lailoa o ia, na ia vaai ia Iakopo o loo sauniuni ni mea mūmū, o fua o laau e fai ma mea e 'ai i ia nuu. Ua ole Esau i lona uso ina ia avane ni mea; auā na vaivai o ia. Ua fai atu Iakopo, o le a avane ia te ia mea e 'ai pe afai e faatau atu ia te ia o lona tofi o le ulumatua. Ua tele le fia 'ai o Esau o lea ua gaua'i i le mana'o o Iakopo. A e peitai ua le loto malie Iakopo i upu. Ua faapea atu Iakopo Ina e tauto mai ia te a'u, ona tauto atu lea o Esau ia te ia, i le ua faatau atu lona tofi o le ulumatua i le 'ai e tasi (Epe. xii. 16). Ona 'ai lea o ia ma inu, ona tulai lea o ia ma alu (Kene. xxv. 19-34).

Digitized by Google

- 2. O ISAAKO I PERESEPA.-Ua alu Isaako i Kira ia Apimeleko le tupu o tagata o Filisitia, sa i ai le oge i le nuu na mau ai Isaako. Ua fai le mea pepelo e pei o Aperaamo lona tamā. Ua ia fai atu ia Apimeleko o lona tuafafine Repeka, nei fasia o ia e le nuu ona o Repeka, auā o ia ua lālelei. muli ane ua iloa e Apimeleko lenei mea pepelo, ua fai ai sea'oa'iga mamafa ia Isaako (xxvi. 6-11). E leai se lelei e tupu i le mea pepelo. Na faamanuiaina e Ieova ia Isaako i ona po sa nofo ai o ia i Kira. O le saito na ja toto ai na maua ai le taiselau i fua i tausaga. Sa ia te ia latu mamoe e tele, ma auauna e toatele, na tupu ai le matau'a o tagata Kira ia te ia. Na tatanu foi e tagata Filisitia vaieli sa elia e lona tama o Aperaamo. O lea ua toe alu ai Isaako i l'eresepa. Ua faafouina e Ieova ia Isaako le feagaiga sa osia ma Aperaamo ina ia manuia ia te ia aiga uma o le lalolagi. O mea sa eseese ai o ia ma tagata Filisitia, ua maua se leleiga, a e peitai ua i ai mea ua faanoanoa ai i lona aiga. O Esau na fai avā i fafine Kanana. O le tasi o Iutiti, le afafine o Peeri, ma Pasemeta le afafine o Aluna, o le tagata o sa Heti. Ua fai i laua ma faatigā loto ia Isaako ma Repeka (xxvi. 35).
- 3. UA OLEGIA ISAAKO E IAKOPO.—(m. xxvii). Ua oo ina toeaina Isaako, ua puaoa foi ona mata ua le mafai ai ona vaai. O lona manatu ua lata ona i'u lona ola: na fia avatu le faamanuia o le aiga o Aperaamo ia Esau le ulumatua. Ua feau atu i ai ma fai atu, e fia faamanuia atu ia te ia a o le'i oti o ia, e lelei ina ia tuli se manu o le vao ma sauni se mea Ua faalogo e Repeka i lenei upu ua fiafia i ai o ia. a Isaako ona manatu lea i se togafiti pepelo ina ia maua le tofi o le ulumatua mo lana tama, o Iakopo. Sa lua'i faaleloto Iakopo i lenei togafiti, a e mulimuli ona gaua'i i ai. E tele upu pepelo na sauni atu e Iakopo i lona tamā. Ua i ai le masalo ia Isaako, auā o le leo, o le leo o Iakopo. Ua tagotago Isaako ia Iakopo po ua taufulufulua o ia e pei o Esau, ona i'u lea ina tagotago i ai ma ua manatu ia, o Esau lava,

aua e moni ua taufulufulua. O Iakopo na fai ofu o Esau ua ufitia ai foi lona ua ma ona lima i le pa'u o tama'i oti ina ia olegia lona tamā. Fā'i Īsaako o Esau lava; ona faamanuia lea ia te ia, o le manuia atoatoa lea o le feagaiga na osia e le Atua ia Aperaamo. Ua te'a Iakopo ona alu ane lea o Esau ma mea taumafa lelei ua uma ona saunia ina ia maua e ia le faamanuia. Ua tetemū tele Isaako ina ua faalogo e ia le leo o lona atalii ulumatua. Ua faaali mai ia te ia, ua siliga ona sau o ia. O lona uso o Iakopo, ua uma ona faoa e ia le manuia, e le mafai foi ona liua e ia. Ua faalogo Esau i lenei tala ona tagiaue ai lea o ia i le aue faaloiulotu. Ua faatoga lava i lona tamā ua faapea atu: la e faamanuia mai atoa foi ma a'u nei. Ua faatauanau pea Esau i lona tamā ina ia faamanuia ia te ia, i le ua tali mai faapea lona tama: Faautu o le fanua lafulemu le mea e te nofo ai, e toto ifo foi le sau mai le lagi i luga. O lau pelu e te ola ai, e te anauna foi i lou uso; a oo foi ina faasaolotoina o oe, ona e gausia ai lea o lana amo nai lou ua (xxvii. 39-40). Ua ita tele Esau ona o le manuia ua faoa e Iakopo lona uso, ma ua fai le manatu, o le a fasiotia ia Iakopo pe a mavae le oti o lona tamā. Ua faalogo Repeka i lenei manatu o Esau, ona galue lea ia Isaako ina ia faaopoopo i lona manao, ia alu o ia i lona tuagane o Lapana i Pataranama ne'i fai avā Iakopo i se fafine o sa Hetī e pei o Esau. O le manatu o Repeka, a mavae le ita o Esau, o le a feau atu ia te ia, e aami ia te ia i lea nuu o le a alu i ai. Ua toe faamanuia Isaako ia Iakopo i le manuia Aperaamo, ona alu ai leu i lana malaga i Pataranama (Kene. xxvii-xxviii. 1-5).

O LE MATAUPU IV.

1. O LE FAAALIGA NA ILOA E IAKOPO.—Ua faamavae Iakopo ia Repeka ona faasaga lea o ia i lana malaga i Karana. E tele po o e momoe ai i le malaga mai Peresepa e oo i Karana ina ua vavamamao. O le po muamua na ia moe ai 1 le tasi vao i ona tala atu o Ierusalema i le itu i matu. Ua avea nisi maa nai lea mea mona aluga. Na moe Iakopo ona fai lea o lana miti. Ua iloa le apefai ua faatuina i le lalolagi, ua oo lona i'u i le lagi; ua a'ea'e ai ma ifoifo ai agelu a le Atua. Ua tu Ieova i ona luga, ua faapea mai: o le a na taatasi ia te ia i mea uma na te alu i ai, o le a faafoisia o ia i lea mea. O le a foaiina foi lea fanua ia te ia ma lana fanau. Ua ala o ia ma le mata'u tele, ua faapea ane : E moni lava, e i ai Ieova i lenei mea, e le se mea ese lenei, na o le fale lava o le Atua, o le faitotoa o le lagi. Ua faaigoa lenei mea o Peteli, o lona uiga, o le fale o le Atua. Na fai ai foi lana upu, na te matua pipii atu i le Atua, ma sauni foi ni taulaga ia te ia, o mea uma o le a foa'i e le Atua ia te ia, o le a avatu mea e sefulu a'i (Kene. xxviii. 10-22].

2. UA OO ATU IAKOPO I PATARANAMA.—Ua oo i le nuu, ua i'u ai lana malaga. Ua malolo o ia i le tasi vaieli na faainu ai manu; ua i ai le maa tele i le gutu o le vaieli. Ua sau Rasela, le afanne o Lapana e faainu ai ana mamoe. Ua fuli ese e Iakopo le maa mai le gutu 6 le vaieli ma faainu mamoe a Lapana, o le tuagane lea o lona tinā. Ua iloa e Iakopo o Rasela lena o le afafine o Lapana, ona sogi atu lea o Iakopo ia Rasela ma ta'u atu i ai, o ia o le tama a Repeka, o le tuafafine o Lapana lona tama. Ua momo'e atu Rasela e ta'u ai i lona tamā. Ua oo ina avea Iakopo ma fagamanu ia Lapana, a o le feagaiga na osia, o le a auanna i ai tausaga e fitu ona o Rasela, ina ua ia alofa tele ia te ia. Ua mavae ni tausaga e fitu, ona 'olegia lea o Iakopo. Po o lana sala lea, ia iloa le tiga o se tasi ua 'olegia e faapei o ia sa fai ia Esau. Ua avane e Lapana o Lea ia Iakopo a ua na ona iloa lea mea i le taeao ina ua mavae le po. Ua tiga Iakopo i lenei mea pepelo, a o lenei o le tali a Lapana i lana fesili: È le faapea le tu a lea nuu, ona mna'i avatu le itiiti a e mulimuli le matua. Afai na manatu ia Rasela, e ao ina toe auauna ia te ia i nisi tausaga e fitu. Ua usita'i Iakopo i lenei feagaiga e matua faigata. Ua oo ina

maua e Iakopo ni atalii e toa sefulu ma le toatasi, ma le afafine e toatasi. O igoa ia o ona atalii:—Reupena, Simeona, Levi, Iuta, Isakara, Sepulona, ma lona afafine o Tina, o tama uma ia a Lea. O Tanu ma Nafatali, o tama ia a Pila le auauna a Rasela: o Kato, ma Asera, o tama a Silepa, le auauna a Lea: ma Iosefa le tama a Rasela. E le tatau ona nofo lua o tagata i nei ona po. E ui ina le matuā vaoia i le Feagaiga Tuai, a ua le toe taumate lea mea: ua matuā vaoia i le Feagaiga Fou, ua tatou maua mai (Mata. xix. 4-6; 1 Kori. vii. 2).

3. UA FO'I ATU IAKOPO I KANANA.—Ua oo ina fanau e Rasela o Iosefa, ona fai atu lea o Iakopo ia Lapana, e fia fo'i atu i lona nuu ma lona aiga, a o Lapana ua faatoga i ai, ia alofa ia te ia ma nofo pea i lona aiga, o le a avane ia te ia e fai mona totogi o lafu manu e tele. Ua nofo pea Iakopo ia Lapana i nisi tausaga e ono, ua oo ina tele le oloa o Iakopo. Ua tele le amio faapi'opi'o a Lapana ia Iakopo. O lea ua ia fai le manatu o le a faasaga atu i lona nuu ma le aiga o lona tamā. O ona po na i ai Lapana i se nuu mamao, na faapotopotoina e Iakopo o ana ava ma ana oloa uma ma amataina lana malaga. Ua mayae aso e tolu ona oo lea o le tala i le solaaga a Iakopo ia Lapana. Ua tuliloa atu Lapana ia Iakopo ma le tiga lava, i le ua oo ia te ia 1 le mauga o Kiliata. Ua afio ane le Atua ia Lapana i se miti, ma fetalai atu i ai, aua le faia se mea e uiga i le sauaga ia Iakopo. Ua faaali e Lapana ja Iakopo lona tigā ina ua sosola faalilolilo, ma le tasi mea ua tiga ai, ina ua gaoi i ona atua. O Rasela na aveesea ai ia mea ma tuu faalilo i le nofoa o le kamela, na ia nofo ai i ona luga. Ua oo ina feupua'i Lapana ma Iakopo, a e mulimuli ona fai le leleiga. Ua latcu fai se faupuega maa e fai ma molimau. E le laasia e Lapana lenei faupuegā maa, ua igoa ia Mesepa, e agaleaga ia Iakopo, a o Iakopo foi na te le laasia ai e fai se mea leaga ia Lapana. Ua mavae lenei feagaiga, ona toe foi atu lea o Lapana i Patanarama. (Kene. xxxi.)

Digitized by Google

4. O LE FETAIA'IGA O IAKOPO MA ESAU.—Ua tali co Iakopo i le vaitafe o Ioritana, ona iloa lea e ia o agelu, o loo o leoleoina ai o ia, ua peiseai ua faaali lo latou fiafia ina ua foi atu o ia i lona nuu moni. 'Ua' ia faaigoa ai lea mea, o Maanaima, o lona tiga, o 'au e lua o 'au lava o agelu (xxxii. 1-2). lata ona oo i le Nuu Paia, ona manatu ai lea ma le popole i lona uso o Esau. Ua anina atu e Iakopo o nisi i le nuu o Seira e faaali i lona uso lona toe foi i lona nuu ma oloa e tele ua ia maua i le nuu sa ia aumau al. Ua foi mai e na azuina atu ma le tala ua mata'u tele ai Iakopo, o loo ua'o mai Esau ma tagata e to'a 400 e faafetajai ai ia te ia. Ua tele le mata'u ma le atuatuvale o Iakopo i lenei tala. Na muamua atu ia Esau se mea alofa tele e faalelei a i. ina ne i nofo tiga pea o ia ia Iakopo. Ua tuu atu ana ava; ma ona atalii, ma mea uma, e lua'i sopoia le vaitafe o Iapoka, a o nofo pea o ia i fe itu vai i lea po e tatalo atu ma le loto atoa i le Atua ina ia laveaiina o ia nai le ita o lona uso. Na ia tagi ma aioi atu i le Atua i le po atoa (Hosea xii. 3-4). Ua oo ina fagatua se tasi ma ia i le po, o se tasi ua le iloa e ia, e le'i taua e ia foi lona suafa. E lua faailoga ua totoe ia Iakopo e fai ma faailoga o lea po, o Le na ia fagatua ai, ua pa'i atu o'ia ile fa'iga o lona suilapalapa ona see lea o le fa'iga o le suilapalapa. Ua liua foi lona igoa, ua le toe ta'ua o ia o Iakopo, o lona uiga o le sisi o mea a isi, a o Isaraelu, o lona uiga, o le alii o ia i le Atua, auu e pei o se alii ua id finau i le Atua, atoa ma tagata, ma ua ia manumalo (m./xxxii). O le igoa o lea nuu na ia fai ai le tatalo, o Penieli, o lona uiga; o fojoga o le Atua. Ua ao, ona papa'i mai lea o Esau ma tagata e toa 400. Ua loto lelei Esau ia Iakopo, ua fai se leleiga i lea aso (xxxiii. 4). Ua fetautalatala'i Esau ma Iakopo, ua i'u ona tun atu ai ia Iakopo le nuu o Kanana, o lona tofi, a o Esau ua tuumuli i mauga o Seira, o le indu ua igoa o Etoma po o Itumaia (xxxiii. 1-16.)

5. O IAKOPO I SUKOTA.—Ua alu Iakopo ma lona aiga uma i Sekema i Samaria, ua ia faatu ai se

Digitized by Google

fanua i lea mea. E pei o Aperaamo ua ia faatuina se fata faitaulaga 1 lea aai e fai ai taulaga ia Ieova. E tele lona atuatuvale i ona po sa nofo ai o ia i lea nuu, Na ula ia Tina le atalii o Hamoro, le tupu o Sekema. Sa tiga tele Levi ma Simeona ina na agaleagaina o lo la tuafafine, ona la taupulepule lea e fasi le nuu uma o Sekema e taui a'i lea mea. - Ua oo lava la laua togafiti; ona fasia lea o tagata Sekema e toatele, e aofia ai Hamoro le tupu ma lona alo matua o Sekema. O fafine ma tama iti e toatele ua avea faatagataotaua (xxxiv. 25-29). E le se mea na faatonuina e Jakopo, sa tiga tele ai lona loto (xxxiv. 30; xlix. 5-7). Ua tele foi le atuatuvale o Iakopo ne'i laga le taua ia te ia e sa Kananā ma sa Perisē e taui ai lenei mea leaga tele, e fasioti ia te ia ma lona aiga, auā e toaitiiti i latou. ... Ua mavae le fasiga o Sekema, ona alu lea o Iakopo ma lona aiga i Peteli. Na faatuina se fata faitaulaga i le mea na ia iloa ai le faaaliga i le apefati ua faaigoa ai o Elipeteli, o lona uiga, o le Atua o Peteli. (xxxv. 1-7). Ua toe fetalai mai Ieova ia Iakopo, ua toe ta'ua lona igoa o Isaraelu, ua faaali i ai le manuia o Aperaamo e oo ia te ia, o le a fai le nuu o Kanana mo lana fanau. O ona po na aumau ai o ia i Peteli na oti ai Tepora le na tausi ia Repeka, na tanu ai i lalo o se aluna, ua faaigoa ai o Alunapakata, o lona uiga, o le aluna na fetagisi ai. latou tuua Peteli ma o ifo i Efarata, o le ulua'i igoa o Peteleema. Na tupu le mea faigata tele i lenei aai, ma oti ai Rasela lana ava pele. Ua oti ina ua fanau mai Peniamina. O lona tina ua faaigoa ia te ja o Penani, o lona uiga, o le tama na ou tigu ai, a o Ia-.kopo ua faaigoa ia te ia, o Peniamina, o lona uiga, o le atalii o lo'u lima taumatau. Ua faatu e Iakopo le faailoga i le tuugamau o Rasela, ona alu lea i lona tamā o Isauko i Mamere i Eperona, sa mau ai Aperaamo ma Isaako. O ona po ia sa oti ai Isaako, e 180 ona tausaga. Na tanu o ia faatasi ma Aperaamo i le ana o Makapelu e Esau ma Iakopo ona atalii (xxxv. 29; xlix. 30-31),

O LE MATAUPU V.

- 1. O MITI A IOSEFA.—Na tupu le puapuaga tele ia Iakopo ina ua oo i le 15 o tausaga o lona nofo i Heperona. Ua sili ona pele ia Iakopo, o Iosefa le tama matua a Rasela. Ua fai se faailoga o lona alofa sili ia Iosefa, ua avane i ai se ofu talaloa mona; o nisi ua manatu o le faailoga lenei o le a avane ja te ja le tofi o le ulumatua. Õ le ofu lenei ua tupu ai le matau'a tele o ona uso ia Iosefa. Ua tupu atili ai i ana miti e lua na fai atu ai i ona uso. O le tasi miti e faasino i fusi saito, o lana fusi saito na tu i luga, a o a latou fusi saito ua peiseai ua ifo i lana. O le tasi miti na ia vaai atu ai i le la, ma le masina, ma fetu e sefulu ma le tasi, na latou ifo ia te ia. Ua fai se a'oaiga e lona tamā i lona faasili faapenei ia te ia, a ua taofi e Iakopo o ia mea uma i lona loto. Ua tupu atili le ita o ona uso i tala i la latou amioleaga na ia tala atu ai i lona tamā (xxxvii. 1-11).
- 2. UA FAATAUINA ATU IOSEFA I AIKUPITO.— Ua oo ina taui leaga lo latou ita ia Iosefa. Na o atu atalii o Iakopo e leoleo i a latou mamoe i le fanua lafulemu ua tuaoi ma Sekema. Mulimuli ane, ua tofia e Iakopo o Iosefa e asiasi i ona uso, po ua lelei i latou ma a latou lafu manu. Na latou iloa mamao o ia, o loo ua sau ia te i latou, ona taupulepule lea e tasioti ia te ia, ma lafoaiina foi lona tino i se tasi lua, ma fai se tala i lona tamā ua 'aina o ia e se manu fe'ai. O le aai maupu'epu'e o Totana na i ai 1 latou. O Reupena na ia vavao ai lea mea, tau ina tuu atu ia te ia i le lua i le vao e le mafai ona sao a'e o ia, a o Reupena ua manatu ma le alofa na te lavea'i lemu ia te ia ma tuu atu ia te 1a i lona tamā. Ua o ane i le ala ni tagata Mitiana o loo ua latou o i Aikupito e faatau mea. Ua latou ava e Iosefa ai le lua, ma latou faatauina Iosefa i tupe e luafulu. o le tau lea o le pologa e amata i le lima o tausaga e oo i le luafulu. Sa le i ai Reupena ina ua latou faia lenei mea faasaua. Sa tele lona puapuaga ina ua iloa ai ua avea Iosefa i Aikupito. Ua latou

ave le ofu o Iosefa, ua fasi se 'oti, ma fufui ai le ofu i le toto, ua latou ave le ofu talaloa ia Iakopo, ma faapea ane, ua maua lea ofu ua faapea; se'i iloilo po o le ofu o lona atalii o Iosefa. Fa te ia ua fasia lona atalii pele e manu fea'i; ua lavalava ai Iakopo i le ie talatala, ma ua faanoanoa pea o ia i aso e tele ona o lona atalii (xxxvii. 12-36).

- 3. O Iosefa i le Fale o Potifara.—Ua oo le au malaga i Aikupito ona latou faatauina atu lea o Iosefa ia Potifara, le auauna sili a Farao, o le pule i le 'au e faafeao. Sa faatasi Ieova ma Iosefa, ua faatupuina le fiafia o Potifara ia Iosefa, ua tofia ai o ia e tausia oloa uma o lona aiga. Ua le tumau lenei manuia ia Iosefa. O le ava na faaosooso ia te ia la te momoe taatasi; a e le mafai lea mea e Iosefa ona faapea ona agaleaga i lona matai alofa. O lana upu ua faapea: Pe faapefea ona ou faia lenei mea leaga tele ma ou agasala atu i le Atua. Ua tiga le ava a Potifara, ua molia o ia ia Potifara i le agasala na ia musu lava i fai. Na talitonu Potifara i le tala pepelo a lana avā, ma lafoina o ia i le fale puipui. A e peitai sa ia Iosefa Ieova, ma faatupu ai le alofa o le leoleo o le fale puipui ia te ia. Ua tuu atu ia Iosefa le pule o e na fusifusia uma i le fale puipui. Ua mavae le tausaga e tasi, ona o mai lea i le fale puipui o le tautu uaina sili a le tupu o Aikupito, atoa ma le ua sili i e fai mea e 'ai. Ua taitoatasi ma fai le miti i le po e tasi, e le ma faapupulaina e i laua. O Iosefa na faamatalaina le uiga o ja miti e lua, o le uiga lenei: O le tautu uaina sili o le a foi atu i lona tofi i le maota o Farao, a e le'i mavae aso e tolu; a o le alii ua sili i e fai mea e 'ai, o le a faatautau 1a te ia i luga o se laau a o le'i mavae ni aso e tolu. E pei ona faamatala atu e Iosefa ia te i laua na faapea ona taunuu. Ua faaeaina e Farao le tautu naina i lona tofi, a o le fai mea e 'ai ua faatautau i le laau ua oti ai (M. xxxix-xl).
  - 4. O MITI A FARAO.—E lua tausaga talu ina tuuina ai Iosefa i le fale puipui, ona fai lea o miti e lua a Farao, o miti ua uiga ese lava. O le lua i

miti, sa ia tu i le auvai o le Naila: Faauta foi, ua o a'e i le vaitafe povi e fitu tino lelei ma le pepeti, ma ua latou aai le vaofalī i le auvai o le vaitafe. Faauta foi o isi povi e fitu ua tino leaga ma le paee, ua aai i latou i povi e fitu ua tino lelei ma le pepete, a ua tino leaga pea i latou. Ua toe fai lana miti e lua: Faauta foi, o 'au saito e fitu ua tutupu mai i le 'au e tasi, ua soona puputa ma le tino lelei mai, faauta ua muliai tutupu ia te i latou o 'au saito e fitu e tino leaga, ma le mamae i le matagi mai sasae. Ua 'aina foi e 'au saito tino leaga, o 'au saito e fitu e tino lelei ma le matutua. le loto o le tupu ua atuatuvale ona o ia miti, ua 'ami'ami i taulaitu uma o Aikupito, ma tagata popoto, a e leai se na te faamatalaina mai ia Farao. Ona manatua lea e le tautu uaina sili o Farao, o Iosefa o i le fale puipui, i le ua feau atu e Farao ia Iosefa, ua aami ia te ia. Ua faalogo e Iosefa i ia miti e lua, ona faapea atu lea, o ia miti o le faatonuga ia Farao mai le Atua i mea o le a tutupu i Aikupito. O povi lelei e fitu, ma 'au saito lelei, o tausaga ia o le mau, a e peitai o povi tino leaga, ma 'au saito tino leaga, o tausaga ia e fitu o le oge i nuu uma i Aikupito Na fai atu Iosefa i le tupu, ia saili e Farao se tagata mafaufau ma le poto, e faatupuina ai saito ia tele, ina ne'i otilaina i latou i tausaga o le oge (m. xli. 15-36).

5. UA FAARAINA IOSEFA E FARAO.--- Ua lelei 1a upu ia Farao, ona tofia lea o Iosefa e pule i Aikupito uma, peiseai o ia o le tupu; aua na tanfi le tupu. o le tagata lea e aoga tele ia te i latou. Na ia faaigoa ia te ia, i le igoa lea o Sapenapaenea, o lona O le faaali mea lilo (xli. 43-45). Ua to ese e Farao lana mama, ua tuu i le lima o Iosefa, ua na faaofu ia te ia i ofu 'ie vavae ua masani ona fai ai e le tupu ma alii sili, va faaasoa foi le filifili auro i lona ua. O le pule a Farao na fai ava Iosefa ia Asenati le afafine o Potifara le ositaulaga i Onu. Ua 30 tausaga o Iosefa ina ua faaeaina o ia, ia pule i nuu uma o Aikupito, ua na'o o Farao e sili ia te ia. Sa faatau mai e Iosefa lona lima o fua o le fanua o Air kupito i tausaga mau e fitu. O ia ona po na fanaua e Iosefa ni atalii e to'alua. O Manase (o lona uiga, ua galo), ma Efaraima, (o uluola). Na amata ona oo mai tausaga e htu o le oge; ona faatau atu ai lea e Iosefa o saito (sa teu i fale saito) i tagata 'Aikupito: Mulimuli ane, sa velavela le oge ina ua uma atu a latou tupe ma lafu manu, ua ru ina tuuina atu ia Iosefa o latou fanna, ma i latou for, ina ia maua mea e aai ai i latou ma a latou fanau (xli. 46-57).

O LE MATAUPU VI.

- 1. O uso o Iosefa i Aikupito.—O le amataga o le oge na o atu ai i Aikupito ni uso e toa 10 o Iosefa e faatau ai saito. Ua le iloa e i latou, o le alii sili o Aikupito, o ia sa latou faasauā i ai i Totana. E 20 tausaga ua mavae talu lea aso. O Iosefa ua iloa lelei latou, a ua le faaali o ia ia te i latou. Na tautala faasiasia ia te i latou, ma fai atu o i latou o tagata agaga, ua o mai i Aikupito e vaavaai i se mea e saogofie ai le nuu. Ua le mafai ona tuu atu ia te i latou e o, se'i iloga e noanoatia se tasi, e fai ma faamaoni o la latou upu ua faapea: e le o tagata agaga i latou, a o tagata faamaoni. 'Ua i'u ina ave ese Simeona ia te i latou, ua noanoa ia te ia i o latou luma. Ole a noatia pea seia latou aumaia lo latou uso itiiti (o Peniamina lea). O le mea faigatā na faaoo e Iosefa, ua latou manatua ai la latou agasala sa faia i Totana i tausaga ua mavae. Ua matata'u atili ina ua maua e i latou uma ta'itasi le ofuofu tupe i lana taga. oo i latou i Heperona ma tala atu i lo latou tamā mea uma na tutupu ia te i latou i Aikupito, ona tagi ai iea o lo latou tamă. Ua faapea atu foi, a tupu se mea faigata ia Peniamina e pei ona tupu i lona uso o le a aveina ifo ona lauulu sinū i le tuugamau ma le faanoanoa (m. xlii).
- 2. O LE MALAGA E LUA I AIKUPITO.—Ua mavae nisi aso ona uma ai lea o le saito na aumaia mai Aikupito. Ua iloga foi, afai latou te le toe foi atu i Aikupito o le a oti i latou uma ona o le oge. Ua

Digitized by Google

tautala Iuta i lona tama ma fai atu i ai, o le a avea o ia ma sui o Peniamina ma nofo sala, pe afai latou te le toe o mai ma Peniamina. Ua i'u ina gaua'i lo latou tamā ma tuu atu ia Peniamina latou te o faatasi ai. Ua saunia se mea alofa i le alii i fua o le fanua ma ave lua tupe i o latou lima, ona latou toe foi atu lea i Aikupito. Ua saogalemu i latou i le fale o le alii pule, ua faamafanafanaina i latou e le auauna e pule i tupe sa i o latou taga, ua toe faatasi Simeona ma i latou. Ua alu Iosefa i lona fale ua ia tepa atu, ona iloa ai lea o Peniamina lona uso; ua mutimutivale lona alofa i lona uso, ua na saili se mea e tagi ai, ua ulu atu o ia i lona potu, ua tagi ai. Ua mulumulu ona mata ona toe alu lea, ua faatonu i ana auauna, ia laulau mea e 'ai. Ua latou nonofo solo e amata i le ulumatua e oo i le mea e nofo ai le uii. Ua nofo Iosefa i le laulau, ua na o ia, ua avatu tufaaga i ona uso i mea na i ona luma, a o le tufaaga o Peniamina, ua faasili i o latou uma, ua lima. latou feinu, ma ua malilie ai faatasi ma ia (M. xliii).

- 3. O LE IPU ARIO.—Ua malama a'e le taeao ona latou foi atu lea i Kanana ma taga ua tutumu i le saito. Ua tuanai ia i latou le aai, ona maua atu lea ia te i latou e le na pule i le aiga o Iosefa. atu ia te i latou na latou agaleaga i lona matai ina ua gaoia e i latou le ipu faaofuofu, o le ipu ario a lona alii ua ia masani ona iite ai. Ua ave ifo a latou taga taitasi, faauta, na mana le ipu i le taga a Peniamina, na tuu i ai le faatonuga a Iosefa. o latou mauli. O i latou ua toe foi i le fale o le alii pule, ua nofo sauni ina ia avea uma ma pologa, a e le mafafai ona toe foi atu i lo latou tamā pe afai e le o i ai Peniamina. Ua fai mai Iosefa, o le ua maua ua i ai le ipu, e fai lea mana auauna, ona tulai ai lea o Iuta, ua fai se lauga lelei, ua faaali atu le puapuagā o lona tamā, o le toeaina, pe afai e le foi atu ia te ia le tama ua matua pele ia te ia, ua tuu atu e Iuta o ia lava na te auauna i le alii e fai ma sui o Peniamina (m. xliv).
  - 4. UA TA'UTINO ATU E IOSEFA O IA O LO LATOU

Uso.—Ua faalogo Iosefa i le lauga a Iuta ua malūlū ai lona loto, ua le mafai ona oono, ua alaga atu, ia o ese tagata Aikupito uma ia te ia, ua na tagi foi ma le leo tele, ua tautala i upu e faate'i ai ona uso: O a'u o Iosefa, o ola mai pea ea lo'u tamū? Ua le mafaia e ona uso ona fai se tali; aua ua matua atuatuvale. Ua ia fai atu i ona uso, ina soso mai ia ia te ia. Ua toe fai atu i ai o ia o lo latou uso o Iosefa, ua fai atu foi i ai, aua nei tiga i latou ina ua latou faatau atu ia te ia i Aikupito, aua o le Atua na mafua ai ina ia avea o ia ma faaola ia te i latou uma. Ua fai atu i ai, ia latou fo'i atu i lona tamā, ma faapea atu ia te ia, ia vave mai o ia ia Iosefa: o lona tamā, ma ana fanau uma, ma fanau a ana fanau, ma ana lafu manu uma, ma nonofo i le nuu o Kosena ina ia latalata o lona tama ia te ia. Ua avea e i latou ni fata faataavalevale e amia ai lo latou tamā ma ana fanau ma mea alofa e tele, ua latou oo i Heperona ma faaali atu i lo latou tama mea uma ua tutupu ia te i latou. O fata faataavalevale ua ia matamata i ai, ua faamaoni ai le tala a ona atalii. Ua faapea atu le toeaina: Soia, o loo ola mai pea lo'u atalii o Iosefa; ou te alu, ma te feiloa'i ma ia, manū ou te le'i oti (m. xly).

5. O IAKOPO UA ALU IFO I AIKUPITO.-Ua oo Iakopo i Peresepa i lana malaga i saute e oo i Aikupito. Ona faaali lea e le Atua o se faaaliga i le po, ua fetalai mai: Aua le fefe o ia e alu i Aikupito, o le a tausia o ia e le Atua, o le a avea o ia ma nuu tele, a oo i aso e tatau ai, o le a toe fo'i mai lana fanau i le nuu na folafolaina i ona tamā. latou i le tuaoi o Aikupito, ua feiloa'i le toeaina ma lona atalii, ua leva ona le iloa, ona fusi ai lea ia te ia, ma tagi pea lava i lona ua. E toalima uso o Iosefa ua tutu i luma o Farao, ma faaali atu ia te ia, o leoleo mamoe i latou, ua latou faanoi atu ia Farao, pe mafaia e i latou ona aumau i Kosena o le tuaoi i sasae o Aikupito, ua fai atu foi o le a latou tausia manu uma a Farao. Ona aumai lea e Iosefa o lona tama i luma o Farao; ona faamanuia lea e Iakopo ia Farao, ona alu ese lea o ia i luma o Farao.

- 6. O LE MAVAEGA A IAKOPO.—Ua mavae atu ni tausaga e 17 talu ina oo atu Iakopo i Aikupito ona lagona lea ua lata mai lona i'uga. E 147 ona tausaga o Iakopo. Ua faalogo e Iosefa ua vaivai lona tama, ona ave lea e ia o ona atalii e to'alua, o Efaraima ma Manase i lona tama ina ia faamannia ia te i laua. Ua faaloaloa atu e Isaraelu o lona lima taumatau, ma faaee ai i le ulu o Efaraima le uii; a ua faaee lona lima tauagavale i le ulu o Manase, o le ulumatua, ua na fai faautauta i ona lima, aua o Manase o le ulumatua o ia. Ua fia faatonuina e Iosefa lea mea, ina ia faaee le lima taumatau i le ulu o Manase, a ua le mafaia e lona tama lea mea. Ua faamanuia atu ia Iosefa ma ona atalii. E ui ina fanau atalii ia o Iosefa i Aikupito, ua talia i laua e Iakopo e fai mona atalii, o le a avea i laua ma ituaiga malolosi e lua o Isaraelu. Ua aami Iakopo o ona atalii uma ina ia faaali ia te i latou o mea e oo ia te i latou i aso amuli. Ua muamua ona tautala ja Reupena lana ulumatua, ma lona malosi, ma le na amata mai ai lona mamalu, e ao ina tuu ia te ia le tofi o le uluma. tua e pule i le aiga, a e peitai, ua oso vale o ia e pei o le vai, e le faasili o ia. Ua aupito ane o Simeona ma Levi, o le uso i laua: Sa la taupulepule faatasi i mea faasaua ma le 'ole'olega, o lea o le a vaevaeina i laua i le nuu o Iakopo, ma faataapeapeina i laua i Isaraelu. Ua aupito ane luta, ua tuu ia te ia le tofi o le ulumatua. E le avea le tootoo ia Iuta, po o le faipule ai ona vae, seia maliu mai Sailo (o lona uiga, o le ua filemu.) E faasino Sailo ia Iesu, le Mesia (m. xlix).
- 7. O LE OTI O IAKOPO MA LONA TANUGA.—
  Ua valoia e Iakopo mea o le a tutupu i isi o ona atalii i aso amuli, ona matuā poloai atu lea, ia latou tanu lava ia te ia faatasi ma ona tamā i le ana o Makapelu i le nuu o Kanana. Ua uma lenei māvaega a Iakopo, ona to lea o lana mūnava. Ua poloai Iosefa i ana auauna foma'i ia latou atualala i lona tamā. O Iosefa ma nisi e toatele, ua avea le tino o lona tamā i Kanana e pei ona tauto o ia ia te ia. Sa matuā

toatele lava na faatasi ma Iosefa i lenei feau, ma nofoa faataavale e tele. Ua latou faataamilo i le mauga
o Seira i la latou malaga. Ua oo i latou i le fale e soli
ai saitoo Atatu, itala atu i Ioritana, efeagai ma Ieriko.
Ua āumau i lea mea i aso e fitu, ua fai ai le faanoanoa
ona o lona tamā, o lea ua faaigoa ai e sa Kanana, o
lea mea o Apelamisarima, o lona uiga, o le faanoanoa
o Aikupito. Ua na o atalii o Iakopo na sopoia Ioritana e oo i Kanana, ma tuu lo latou tamā i tafatafa
a Aperaamo ma Isaako ma Sara (m. l. 1-13).

8. O LE OTI O IOSEFA, —Ua foi atu le 'au malaga i Aikupito, ona matata'u ai lea o uso o Iosefa, ne'i taui ia te i latou ina ua oti lo latou tamā o mea leaga sa latou faia ia te ia i Totana ma Eperona. Na latou tuu atu se savali ia Iosefa e fautua mo i latou A e peitai e Iosefa ua faamatalaloto ia te i latou i ana upu mālie, ua toe fai atu ia te i latou, e ui ina latou manatu leaga ia te ia, a o le Atua ua finagalo ina ia i'u i se lelei ina ia faaolaina le nuu e toatele. O le a ia tausia pea i latou ma a latou fanau. faapea ona tautala lelei ia te i latou. Ua oo ina atoa tausaga e 110 o Iosefa, ua lagona ua vaivai o ia, ona fai atu lea o Iosefa i ona uso, o le a oti o ia, ua fai atu foi o le a asiasi mai Ieova ia te i latou, ma aveina a'e i latou ai Aikupito i le nuu o Kanana. tai atu, ia tauto i latou latou te ava'e ona ivi, pe a oo i ona po e toe foi ai lo latou aiga i Kanana (1.25). Ona oti lea o Iosefa, na atualalaina o ia e i latou ma tuu i le atolaau i Aikupito. Na oti Iosefa T.L.M. 1635 (m. l. 14-26).

O LE TUSI III.

O le tala ia sa Isaraelu 1 Aikupilo nai le oti o Iosefa e oo i le folafolaina o tulafono mai le mauga o Sinai.

O LE MATAUPU I.

- 1. O LE FAATOATELEINA O SA ISARAELU I AIKUPITO.—Ua itiiti tala ua tatou maua ia sa Isaraelu i ona po na lua'i nonofo ai i latou i le nuu o Hamo (o Aikupito lea). Ua maua le tala, ua uluola i latou ma ua faasilisili ona toatele, ua tumu lava le nuu ia te i latou (Eso. i. 7). Ua le na ona tausia manu e i latou i le nuu o Kosena. Sa latou nonofo i aai ma faoaaai, ua popoto i latou i faiva eseese, e i ai le tusilima, ma le gaosiga o le auro ma le ario, ma mea eseese e fai e tufuga popoto, ma le fai ipu omea, ma le teuteuina ma le suatia o le eleele e toto ai laau. E le na'o lea, a ua latou vaavaai i tapuaiga eseese i tupua na le masani ai i latou a o le'i o ane i latou i Aikupito. Ua latou matamata i tapuaiga sa fai ai Aikupito ia Ra. O le la lea ua fai ma atua ia te i latou, aemaise tapuaiga sa fai i povi, ma mea e tele sa latou tapuai i ai i le lagi i lugă, ma le lalolagi atoa ma vai o i lalo o le lalolagi. Ua pisia nisi e toatele o Isaraelu i mea faapaupau i Aikupito e pei o le mau a Iosua (Iosua xxiv. 14; Eseki. xx. 7-8).
- 2. O LE TUPU FOU NA TE LE'I ILOA IOSEFA.—
  O le tasi mea faigată ua tupu ia te i latou i ia ona po
  Na nofo i le malo o Aikupito, o le tupu fou na te le'i
  iloa Iosefa, ua le fiafia lenei Farao i ia tagata ese ua
  nonofo i le tuaoi i sasae o lona malo, o le itu lea e
  gasolo mai ai fili uma o Aikupito, ne'i 'au faatasi i
  latou ma se isi malo, ona faatoilaloina lea o Aikupito, pe sosola i latou nai Aikupito i se isi nuu. O

lona manatu, e lelei ina latou faasaunoa i tagata o Isaraelu, ma tuu atu i ai.o galuega faigatā, e i ai le faiga o aai mo Farao e tuu ai oloa, o Pitoma ma Ramese (Eso. i. 11). O lona manatu, ia matuā faapologaina i latou, a e aua ne'i toe saoloto i latou, pe toe mamalu faaitiiti lava. Ua oo lava ina faia e Farao le mea ua ia manatu ai. Ua faapologaina e Aikupito le fanauga a Isaraelu i le faasauā. Ua faafiufiu ia te i latou i le galuega mamafa, i le omea, ma maaomea, ma galuega uma i fanua; o a latou galuega uma lava na latou faapologaina ai i latou, ua faia ma le faasaua; ua latou faatigu ia te i latou, ua atili ai ona faatoateleina; ua atuatuvale i latou i le fanauga a Isaraelu (Eso. i. 12). Ua latou poloa'i i e na faatosaga i fanauga o fafine Eperu.* ua faapea atu: Afai o se tama tane ua fanau ia fasioti ia te ia, a e afai o se teine ia faaola ia te ia. A e peita'i ua mumusu ia loomatutua i usitai i lenei tulafono faasauā, o lea ua i'u vale ai lea tulafono. I le ua poloa'i Farao i lona nuu uma lava o tama uma lava e fa nau mai ia latou lafo i le vaitafe (Eso. i. 22). O le mea na vaaia e Aperaamo i le faaaliga ua taunuu. "Ua aumaia lana fanau i le nuu ese, e nofo pologa foi i latou ia te i latou e faatigaina foi i latou e i latou" (Kene. xv. 13). Ua mapuitiga le fanauga a Isaraelu ona o le galuega, ua oo a'e lava i le Atua lo latou alaga (Eso. ii. 23).

3. UA FANAU MAI MOSE.—O ona po ia na faavaivai tele ai le fanauga a Isaraelu, na fanau mai se tasi o le a avea ma faaola ia te i latou. O Amaramo, o le ituaiga o Levi, na ia faiava ia Iokapeta, o le fafine o le ituaiga e tasi. O la la fanau, o Miriama le teine, ma atalii e toalua o Arona ma Mose. Ua taua Mose talu ina fanau mai, o se tama lalelei, o lea ua na ai ia te ia i masina e tolu; ona fai lea o le togafiti a lona tina e faasao ai ia te ia, ina nei avea o ia e se tasi ma lafoai i le vaitafe. O lana togafiti foi

^{*}Eperu. Na ta'ua ai Aperaamo o le Eperu, o lona uiga, o ona tala atu; auā na sau o ia mai le tasi itu o Eufirate, ona fai lea ma igoa o Isaraelu i tagata o nuu ese (Eso. ii. 6; Teu. xv. 12; Iona i. 9; Fili. iii. 5).

na ia faia, na ia faataoto lana tama i se ato kome, na ia puluti ai i le pulu emeri, ma le pulu safeta, ona tuu ai lea i le vao utuutu i le auvai o le vaitafe, pe mana o ia e se tasi tagata o Aikupito ma faaola ia te ia (Eso. 11. 3). Sa manuia lana togafiti. Na maua lana tama e le afafine o Farao. Ua ia tatalaina le ato, faauta, ua tagi le tama, ona alofa ai lea i ai. Sa i ai Miriama le tuafafine o Mose i lea mea, i le ua fesili i le afafine o Farao, pe na te alu e aami se fafine failele o sa Eperū e sau ia te ia, na te tausia le tama mo ia? Ua momo e Miriama ia Iokapeta e sau, ona tuu atu lea o Mose i lona tinā na te tausia mo ia. Ua oo ina matua le tama, ona faaigoaina ai lea o ia e le afafine o Farao i le igoa o Mose, o lona uiga, o le na toina a'e nai le vai (Eso. ii. 5-10).

4. UA A'OA'OINA MOSE I LE MAOTA O FA-RAO.—Ua manatu tagata uma ia Mose o ia o le tama fai a le afafine o Farao. Ua a'oa oina o ia e tusa ma lona ta'u i le poto uma lava o Aikupito. losi o ia, e le gata i ana upu, a o ana mea na faia (Galu. vii. 20-22). Ana loto i ai Mose, po ua mafai ona fiafia o ia i mea uma sa fiafia i ai tagata i le maota o Farao (Epe. xi. 25). Ai lava sa a'oa'oina Mose e lona tina i mea ua faamoemoe i ai sa Isaraelu, ma tala e tele ua tusia i le tusi o Kenese. oo ina 40 ona tausaga ona alu lea o ia i le nuu o Kosena, ua vaaia e ia galuega mamafa sa faia e ona uso; ua ia iloa foi le tagata Aikupito ua fasi le tagata o sa Eperū, o so lona au uso, ona fasi lea e ia le Aikupito ma ua natia i le oneone. Ona alu atu lea o ia i le aso a taeao, faauta, o tagata sa Eperū e toalua ua femisa'i: ona taumafai ai lea ina ia lelei i laua. Ua teena lona fia faalelei ia te i laua; o le tasi foi ua sauni mai ni upu ua iloa ai e ia, ua lauiloa lana fasiga o le tagata Aikupito. Sa faamoemoe o ia, o le a talia o ia e tagata Isaraelu ma le fiafia e avea ma faaola ia te i latou, a ua le faapea ona fai. ia Farao lenei tala i le mea na faia e Mose, ona fia fasioti lea o ia ia Mose, i le ua sola ese Mose i Mitiana i le itu i sasae o le Sami Ulaula, o le mea na

nonofo ai le fanau a Aperaamo na fanau ai Kitura ia te ia (Eso. ii. 11-15).

- 5. O Mose i Mitiana.—Ua nofo Mose i luga o le vaieli i Mitiana. Sa i ai le ositaulaga ma le alii sili o Mitiana ua igoa ia Ietero ni afafine e toafitu. latou o atu i le vaieli e faainu ai le lafu mamoe a lo latou tamā. O loo ua latou faainu i a latou mamoe. ona o mai lea o ni leoleo mamoe mai le nuu o Arapi ma tutuli ia te i latou, a o Mose ua laveai ia te i latou, ma faainu la latou lafu mamoe. Ua fesili Ietero i ona afafine, po o le a le mea ua latou vave mai ai i lena aso. Ua taua e i latou le tala i le fesoasoani o Mose ia te i latou. Ua fai atu Ietero i ona afafine e lelei ina latou valaau ia Mose ina ia 'ai sina ana Ua lelei ia Mose ina ia la nonofo faatasi ma Ietero, ma tausi ana lafu manu. Ua avatu e Ietero o lona afafine o Sepora ia Mose e fai ma ana avā. Ua ia fanaua foi ni tama tane se toalua, ua faaigoa le tasi o Keresoma, o lona uiga, ua āumau i le nuu ese, ma le tasi ua faaigoa e Mose o Elisara, o lona uiga, o le Atua o lo'u fesoasoani. E 40 tausaga sa mau ai Mose i lenei nuu ua fifilemu ai o ia. Ua a'oa'oina o ia i le onosai ma le faalagolago ia Ieova i mea uma, ua taufaamasani fo'i i ala uma ma magaala ma vaipuna i lenā itu, ua lata i le atu mauga o Sinai, ua mulimuli ona ia taitaiina ai le fanauga a Isaraelu. O ia ona po sa i ai Mose i Mitiana na le feoloolo mea faigata sa mafatia ai le fananga a Isaraelu, na tau alaga pea i latou ia Ieova, ua taulata mai foi le aso o le a laveaiina ai i latou (Eso. ii. 16-25).
- 6. O LE AFI MUMU I TOTONU O LE LAAU TALA-TALA.—O le tasi aso sa tausia e Mose le lafu mamoe a Ietero ua lata i le atumauga o Horepa, ona vaai lea o ia i se mea ua ia ofo e vaai i ai. Sa i ona luma le laau talatala o loo mu i totonu, a e le'i faaumatia. O lona manatu, o le a afe atu ma maimoa i ai, po o le a le mea e le'i susunuina o le laau. Ua faapea ona fai, ona faalogo lea i se valaau mai totonu o le laau, ua faapea mai: Mose, Mose! Ua tali atu Mose i ai, O a'u lenei. Ona fetalai mai lea o le Atua, aua le

faalatalata atu o ia i le laau, ia toese foi o seevae i ona vae ; ua sa lava le eleele ua ia tu ai. Ua ia faapea ona fai, ona ia ufitia lea o ona mata ina ua fefe e vaai i le Atua. Ua faalogo Mose i mea ua fetalai mai ai Ieova, ua faapea mai: o ia o le Atua o ona tamā, ua uma ona ia silasila atu i le puapuaga o lona nuu; ua aho ifo o ia e laveaiina ai i latou ai lima o Aikupito. O le tasi mea foi, ua tofia e ia o Mose na te aumaia o lona nuu mai Aikupito. Ua segia le mauli o Mose, ona fai atu lea ia Ieova, o ia e le tusa ma lenei galuega faigata. O le lua'i mea na ia fai atu ia Ieova, e le mafaia e ia lea galuega pe afai ua na o ia e fai ai. Ua tali mai le Atua ia Mose: Ou te ia te oe lava. Ona fesili lea o Mose i le Atua, po o le a le suafa na te fai atu ai i le nuu, o le na anina atu o ia ia te i latou? Ua tali mai le Atua ia Mose: Ia fai atu o ia i le nuu, o a'u o le ola, o loo ola lava; o ia na auina mai a'u ia te outou. Ua toe fesili Mose ia Ieova, pe se a se faailoga na te avatu i le nuu, ina ia talitonu i latou ia te ia, o ia na anina atu e Ieova. Ua faapea ona tali mai e le Atua. (1) Ia lafo lona tootoo i le eleele, o le a liu gata, i le toe tago i lona i'u ona toe avea lea ma tootoo. (2) Ia tuu lona lima i lona fatafata o le a lepela e pei o le kiona, a toe tuu atu lona lima i lona fatafata, faauta, o le a toe liliu e tusa ma lona lava tino. (3) Afai e le lava ia faailoga, ona asu lea e ia o sina vai mai le Naila, ma sasaa i le eleele matutu, ona liu toto lea i le eleele matutu o le vai ua asuina mai i le vaitafe. ali atu e Mose nisi mea o le a fai ma faalavelave: o ia o le tagata e le iloa fai lauga ua le matala lona gutu. ua le matala foi lona laulaufaiva. Ua tali mai le Atua: O a'u ou te faatasi ma lou gutu, ou te a'oa'o atu foi ia te oe i non e te tantala atu ai. Ua fetalai mai foi ia Mose ua tofia e ia o Arona, o lona uso ua ia failauga lelei, o loo sau o ia e faafetaia'i ia Mose, o le a la o faatasi i luma o Farao. Ona gaua'i ai lea o Mose, ua malamalama ia te ia le uiga o le faaaliga ua ia maimoa i ai, i le laau ua mu a e lei faaumatia (Eso. iv.)

O LE MATAUPU II.

- O Mose ma Arona i luma o Farao.--O le lu'ai mea na faia e Mose na faanoi ia Ietero le tamā o lana avā ina ia asiasi i ona uso i Aikupito. Ua loto Ietero ina ia alu o ia i Aikupito, ona o ai lea o ia ma lana ava ma ona atalii e toalua o Keresoma ma Elisara. Ua le pine ona fetaiai ma lona uso o Arona, ua ia ta'u atu ai ia te ia upu uma a Ieova, ma faailoga uma na ia fetalai mai ai ia te ia. Ua oo i laua i Kosena, ona faapotopotoina faatasi lea o toeaina uma o le fanauga a Isaraelu, ona faaali ai lea o upu uma na fetalai mai ai le Atua ia Mose, ua faia foi faailoga ua tonu i le Atua la te faia i luma o le nuu ma Farao. Ua talia e tagata Isaraelu mea tima na la fai atu i ai ma le fiafia lava, ona latou punonou lea ma ifo ia Ieova (Eso. iv. 31). Mulimuli ane ua o ane Mose ma Arona i luma o Farao, ma fai atu i ai le feau a Ieova ia te ia ina ia tunina atu lona nuu latou te o ese nai Aikupito. Ia, ona amata lea o mea e faalavelaveina ai i laua. Ua tali faasiasia Farao ia te i laua. Ua le mafai ia te 1a ona tuuina atu ia Isaraelu e o, a ua atili ai ona faasauā ia te 1 latou i galuega mamafa, ua fai upu foi i le Atua o Isaraelu. Ua fai le poloaiga saua a Farao i e na pule i galuega na faapea atu: Ana le avane 'an o saito e fai a'i maaomea faapei o anamua; a ia latou o e faaputu 'au o saito mo i latou, a e aua le faaitiitia le aofa'i o maaomea e fai i lea aso ma lea aso. Ua le lava le nuu ona usitai i lenei poloaiga sauā. Ua tigā le nuu ia Mose ma Arona ma fai upu ia te i laua, auā o i laua ua ala ai ina latou agaleagaina atili lava e Farao (Eso. v. 1-23.)
- 2. O MALA.—Ua i'uvale le mea muamua na taumafai atu ai e Mose ma Arona. Ua faatonu mai Ieova ia te i laua, aua la te faavaivai. Ua teena e Farao o lana feau ia te ia, o le a faasaga o ia i mea malolosi e fai. Ua toe o ane i laua i luma o Farao ma fai atu i ai: Ia tuuina atu le fanauga a Isaraelu latou te o ese i le nuu. Ua fia vaai e Farao se faa-

iloga e faamaoni ai la la upu ua tofia i laua e Ieova. I le ua lafo e Arona lona tootoo i luma o Farao ma alii o lona malo, ona liu gata ai lea. Ua valaau atu e Farao i le au popoto ma taulaitu, ua taitasi ma lafo i lalo lona tootoo ona liu gata ai lea. Ua oo ina folo o latou tootoo e le tootoo o Arona, a na le fai mai o ana auauna ua faiaina ai i latou. Ua faamaaaina le loto o Farao, na le mafai e ia ona tuu atu ia Isaraelu e o ese nai Aikupito. Ona aoaiina lea o Farao e Ieova i mala e sefulu, ia gaua'i ai i le pule a le Atua, ma tuuina atu Isaraelu. O le a laulauina atu o ia mala:—(1) Na liu toto o vai uma; e fitu aso o faapea. Na mamate ai i'a, ua elo leaga ai lava le vaitafe (Eso. vii. 20-21). A ua maua e Isaraelu o vai suamalie e inu ai. (2) Ua mavae lea mea, ona tutupu tele lea o rane, o mea pei ni moo, na folasia ai le fogaeleele uma, ma totonu o fale (Eso. viii. 3-6). Na fai atu Farao ia Mose ma Arona, la te tatalo ina ia aveeseina o rane: a aveeseina, ona tuuina atu lea o Isara-Na tatalo Mose ma Arona, na aveeseina rane; a ua pepelo Farao, ua na taofia pea Isaraelu (Eso. viii. 8-15). (3) Ona pesi lava lea o le tasi mala, ua liu i 'utu le efuefu o le fanua, sa puapuagatia tagata atoa ma manu i 'utu, a ua maaa pea le loto o Farao (Eso. viii. 17-19). (4) Ona tutupu lea o garova o mea pei ni lago. Sa lailoa le nuu uma i ia garova, a ua leai se tasi i le mea sa i ai Isaraelu. mafai le loto o Farao i lea mala, a ua toe pepelo foi, ina ua mayae atu o garoya i le tatalo a Mose (Eso. viii. 24-32). (5) Ua aupito ane i garova o le faama'i na mamate ai manu e tele a Aikupito, a ua sao manu a Isaraelu. A na leaga pea Farao, na le manatua ia faailoga o le mana ma le toasa o le Atua. (6) Ona tupu lea o le ma'i fulafula, ua folasia ai le nuu uma, sa mama'i ai tagata atoa ma manu (Eso. ix. 8-12). (7) Ona tupu lea o le tilla, ma le faititili, ma le uato'a peiseai se afū tele, na olo ai le fanua uma, sa mamate ai foi manu a Aikupito, a ua saogalemu mea a Isaraelu atoa ma lo latou fanua i Kosena (Eso. ix. 24-27). Sa fefe Farao i lea mea, ona ia

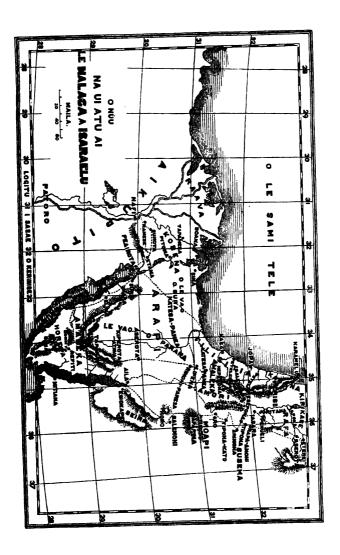
toe amia lea o Mose ma Arona, ma fai atu i ai se'ia la tatalo i le Atua, a mafai le afa, ona tuuina atu lea o Isaraelu. Na tatalo Mose, ua mavae le ua ma le uato'a ma le uila, ona toe pepelo ai lea o Farao, ua na taofi pea ia Isaraelu (Eso. ix. 28-35). (8) Ua faatupuina foi e le Atua o le tasi mala, o se akerise e tele lava, sa fano ai mea uma sa totoe na sao i le afa. Na toe amia Mose e Farao, na aveeseina foi o sē akerise, a ua pepelo pea Farao ua taofia pea Isaraelu (Eso. x. 14-20). (9) Ua mavae sē akerise, ona pogisa uma lea o le nuu. Na o fale o Isaraelu sa malamalama pea. Ona fai atu lea o Farao, se'i tuu atu Isaraelu, a e taofi pea a latou manu. Ua le mafai ia Mose lea mea; ona tulia lea o Mose e Farao, ma fai atu i ai, a toe alu ane ona fasia lea; na le toe alu ane Mose i lea alii sauā (Eso. x. 21-29).

3. UA FAATUINA LE PASEKA.—Ua toe tasi le mala tele o le a faaooina atu e Ieova i lenei tupu finauvale. A o le'i faaoo lenei mala na faatuina le tasi sauniga o le a faia pea e Isaraelu i tausaga amulī. A oo i le masina o Nisani po o Apipa (e tusa lea ma lo tatou Aperila) o le aso e 10 o lenei masina, ia sailia e le matai o aiga uma taitasi se tama'ı mamoe, po o se tama'i oti. O le afiafi o le aso e 14 ia fasia le tama'i mamoe, ma avatu nisi toto i pou e lua o le faitotoa, ma ona faalava i luga i o latou fale, o lea lava po foi ia latou tunu ai le tama'i mamoe i le afiafi, e le gau ai se ivi, atoa foi ma areto e le faafefeteina, ma laau oona o le a latou aai ai. Ia ta'itoatasi ma 'ai ai, o fusi lona sulugatiti, ma see i ona vae, ma le toto i lona lima, ia taalise ona 'ai e pei o se tasi e fia vave alu i se malaga. Aua foi ne'i ai se mea e toe; a o se mea e toe, e oo i le taeao, ia susunu lava 1 le afi. A oo i le tulua o po o lenei aso e 14, o le a ui ane ai i le nuu o Aikupito, o Ieova, o le a taia ulumatua uma lava, o tagata atoa ma manu; a silasila atu Ieova i le toto ua saaluuina, i pou o faitotoa o fale o Isaraelu, o le a sosopo ai ia te i latou, e le oo ia te i latou le mala e fano ai (Eso. xii. 1-13).

4. O LE MALA E SEFULU.—(xii. 14-51). Ua usitai

le fanauga a Isaraelu i faatonuga uma e fai i leaso é 14 o Nisani. Ua oo i le tulua o po ma ao, a o loo aai e i latou le 'aiga faavave o le paseka (xii. 11), ona fasi lea e Ieova o ulumatua uma o Aikupito, o le ulumatua a le ua faatagataotauaina i le fale puipui, e oo i le ulumatua a Farao, atoa uma ma ulumatua a manu. Ona tulai lea o Farao i le po, ua iloa tino e ia ua le mataia e ia ona telee atu i le mana o Ieova, na ia aioi ia Mose ma Arona, ia o ese faataalise i lona nuu. E le na'o ia, a o tagata Aikupito uma na tuu ia Isaraelu mea ario, ma mea auro, atoa ma ofu tau tele. O Ieova na faatupuina le alofa o Aikupito i le nuu (xii. 35-36). Na o atu lava Isaraelu. le lua selau o tausaga talu ina faatoa alu atu ai o lo latou tamā i Aikupito. E toa 70 i latou ina ua latou faatoa nonofo i Aikupito. Ua latou o, ua atoa le toa 600,000 o tagata malolosi, a faitaulia fafine ma tama iti, ai ua lua pe tolu ni miliona. Ua amata la latou malaga i le malulu o le po. O Ramese i Sukota le aai na amata ai le malaga (xii. 37). Aikupito T.L.M., e 1491.

5. O LE SAMI ULAULA.—O ni nai aso e mafaia e Isaraelu ona oo i le nuu o Kanana, a e peitai, ana latou o i le ala puupuu, po ua latou ui ane i le ala o le nuu o Filisitia, e oo ina tau i latou ma i latou a e le'i saunia i latou e fai ai taua. Ua latou o ifo i saute nai le nuu o Ramese. E po tasi le malaga mai Ramese e oo i Sukota, e po tasi le malaga i Etama i le pito vao. O le aai lenei na amata ai ona taitaiina e Ieova la latou malaga, i le ao faaniutu i le ao, ma le afi faaniutu i le po. Ua faatonu Ieova ia te i latou, ia latou tolauapi e feagai ma Peairota i le va o Mekatala ma le sami, o le itu i sisifo o le Sami Ulaula, e feagai ma Paalasefona ua lata i le Sami. Ua oo i lenei mea e tolauapi ai, ona iloa lea e le fanauga a Isaraelu, o Aikupito o loo mulimuli ia te i latou ma solofanua, ma kariota, ma le itu taua. Ua matua matata'u lava Isaraelu i lenei mea, ua alalaga i latou ia Ieova ma ia laveaima i latou. O nisi sa muimui tele ia Mose, a o lo latou taitai ua faama-

fanafana i le motu o tagata e toatele: aua latou te fefefe, a ia latou laulaututu ma vaai atu i le olataga mai ia Ieova. Ua vave maua e i latou se faatonuga: o le agelu a le Atua na tino mai i le ao, ua tu i o latou tua e leoleoina i latou. Ua fetalai Ieova, ia latou o atu i luma, ona faaloaloa lea e Mose o lona lima i luga o le sami. Ua vaeluaina le sami, ua taatia le ilititai na matutu; na fai foi le sami ma aupa ia te i latou i le itu taumatau ma le itu tauagavale; ona o atu lea o le fanauga a Isaraelu i luma, i le ala ua saunia e Ieova. Ua malama a'e le taeao ua sao lelei i latou i le tasi itu o le sami: a o Aikupito po ua faapefea i latou? Ua latou ui atu i le ala ua saunia e Ieova mo Isaraelu. Ua oo i le leoleoga o le taeao, ina ua oo le itutaua a Farao i le vaeluaga o le ala i le sami, ua silasila ifo Ieova nai le afi ma le ao faniutu, ua ia faaatuatuvaleina 'au a Aıkupito, ua toso gata lava o latou kariota. Ua fememeai i latou ma valaau le tasi i le tasi, ia latou toe sosola i tua, a ua siliga lo latou foi i tua. Ua toe faaloaloa e Mose lona lima i luga o le sami, ona fo'i atu lea o le sami i lona tuga tuai. E leai se ala e toe sao ai Aikupito, o le solofanua atoa ma le na tietie ai ua latou o ifo i le mea loloto pei o se maa. Ona pepese ai lea o Mose ma le fanauga a Isaraelu, ma fai viiga. ia Ieova ma ua laveaima i latou nai le lima saua o Farao ma lona nuu. O Miriama ma fafine uma ua fai foi pesega ia Ieova, aua ua matua manumalo o ia; o le solofanna ma le na ti'eti'e ai, ua ia lafoina i le sami (Eso. xiv-xv.)

O LE MATAUPU III.

I. O LE MALAGA MAI LE SAMI ULAULA E 00 I REFITI.—Ua amata le malaga i le vao o Sura; ua aso tolu la latou malaga i le vao ona oo lea i se mea ua i ai se vai oona. Ua faaigoa i ai e Isaraelu o Mara (o lona uiga ua oona). Ua faaali e Ieova se laau e lafoina i le vai ona suamalie ai lea. Ona latou oo lea i Ailima, ua i ai vaipuna ma pama e 70,

ua tolauapi ai. O le aso e 15 o le masina e lua ua latou malaga atu nai Ailima i le vao o Sina, o i le ya o Aikuvito ma Sinai. Ua uma le falaoa ma isi mea na sauni ai le malaga i Aikupito, i le ua muimuivale ai le nuu ia Mose ma Arona. O le afiafi o lea lava aso ua maua ai manu e aai ai ua igoa o Salu, ua ufitia ai le toagalauapi. Ua oo i le taeao ua i ai ni mea laiti faalapotopoto e pei o le sauto'a i luga o le eleele. Ua le iloa e Isaraelu le uiga o lenei mea, o lea ua fesili ina ua iloa ai, Man-hu (o lona uiga se a ea lenei?) o lea ua faaigoa ai o Manai. O taeao uma ua faaputu e tagata taitasi e tusa ma lana e 'ai ai, ua sa ona tuu sina toe mea i le taeao. Ua oo i le aso ono, ona latou faaputu ai lea e lua mai a latou mea e 'ai, e aogă le tasi vaega mo le sapati, e malolo ai i galuega uma. O aso e ono ua latou faaputu ai, a o le aso fitu, o le sapati, e le i ai se mea (Eso. xvi. 1-29).

2. O LE TAUA MA AMALEKA.—Ua mavae ni aso e fitu ona oo lea i Refiti (o mea e malolo ai). leai se vai i lenei nuu, ona tiga ai lea o le nuu ia Mose, semanū a fetogi ia te ia i maa. Ua fetalai Ieova ia Mose, ia taia e ia o le papa i Horepa, ona puna mai ai lea o le vai, e feinu ai le nuu. Ua faapea ona fai i luma o toeaina o Isaraelu. Ua ia faaigoa foi lea mea o Mase (o le tofotofoga), ma Meripa (o le finauga), (Eso. xvii, 1-7). O Refiti na o mai ai sa Amaleka e tau ma Isaraelu, na latou tutupu mai ja Esau, na mau foi i mea e tuaoi ma Sinai. Ua tofia e Mose Iosua, le atalii o Nuno, ia filifili e ia nisi ua malolosi e tau ma Amaleka, a o ia o le a alu a'e i le tumutumu o le mauga ma le tootoo o le Atua i lona Sa faatasi ma ia, o Arona ma Huro. i luga lima o Mose, ona malo atu ai lea o Isaraelu ; ua tuu i lalo, ona o le vaivai, ua malo ai Amaleka. Mulimuli ane, ua taofi e Arona ma Huro ona lima i lea itu ma lea itu se'ia goto le la. Ua lafoia foi Amaleka ma ona tagata e Iosua i le pelu. Ona faatuina lea e Mose le fata faitaulaga, e fai ma faamanatuga o lenei mea, ma faaigoa ai o IEOVA NESE (o lona

uiga o leova o lo'u lagavai o ia) (Eso. xvii. 8-16). Na faamuli Sepora le avā a Mose, ma ana tama e toalua, i le aiga o lona tamā, o letero. Ua oo ina nonofo le malaga i le mauga o Sinai, ona o atu lea o letero ma le avā a Mose ma atalii o Mose e toalua. Ona faatasi lea ma le malaga o le avā a Mose ma ona atalii e toalua, o Keresoma ma Elisara, a ua toe foi i lona aiga o letero (Eso. xviii. 1-12). Na fai atu le manatu o letero ia Mose, na te filifili isi tagata seia tofia i latou e fesoasoani ia te ia; auā sa mafatia Mose i faamasinoina o misa ma mea eseese sa tutupu. A se mea e faigata i le matai o le vasega, e ta'u atu lea mea ia Mose, na te faatonvina. O le togafiti lea sa fifilemu ai Mose (Eso. xviii. 21-27).

- 3. O TULAFONO A IEOVA.—Ua tuua Refiti e Isaraelu. Na tolauapi i latou i le laulata o le mauga o Sinai, i lona tolu o masani talu ina o mai nai Aikupito. Ua oo i le aso tele o le a laulau e Ieova o tulafono e sefulu. Ua afio ifo Ieova i le afi, ua luluteleina le mauga atoa uma, ona fetalai ane lea e Ieova o tulafono uma e sefulu. Ua iloa e le nuu uma le faititili, ma le uila, ma le taalili o le pu, ma le mauga ua pusa; ona gatete ai lea ma tutù mamao atu. faapea mai le mu ia Mose: Ia e tautala oe ia te i matou, matou te faalogo i ai, a e aua le fetalai mai le Atua ia te i matou, ne'i matou oti. Ua lelei ia upu a le nuu ia Ieova, i le ua tofia Mose e soo upu i le va o Ieova ma le nuu (Teu. v. 27-28). O le tofi ua maua e Mose na alu a'e ai o ia i le mauga. E 40 ao, e 40 po na faatasi ai Ieova i le tumutumu o le mauga, sa faatonuina mai ai e le Atua o mea eseese e tele (Eso. xxiv. 12-18; xxxiv. 1-5; Teu. ix. 9-18).
  - 4. O LE TAMAI POVI AURO.—O le nuu ua fiu e tumau pea i le mauga o Sinai, o lea na latou fai atu ai ia Arona, ia faia e ia se atua mo i latou, na temuamua atu ia i latou; auā o Mose ua faatuatuai ona alu ifo mai le mauga. Ua gaua'i Arona i le nuu, ma fai atu i ai: Ia latou motusi ese o mama auro o a latou avā, ma o latou afafine ma aumai ia te ia. Ona gaosi ai lea e Arona i le tofi, le tamai povi auro e pei o

mea na tapua'i i ai i Aikupito. Ona faatuina lea o se fata faitaulaga ma ua latou fai ai taulaga i luma o le tupua. Ua latou aai ma inu ma fai siva. Ua silafia e Ieova lea mea ma ua fetalai mai ia Mose, ia alu o ia i lalo mo toe foʻi i le nuu. Ua malamalama ia Mose ni**si** mea leaga ua latou faia, ona tupu tele ai lea o le ita o Mose, ua lafo ifo papa maa, na tusi ai tulafono e sefulu, ua nuti ai i lalo o le mauga. Ona tago ai lea o ia i le tamai povi auro ma susunu i le afi, ua olo ai ua fai ma efuefu, ua sasaa i le vai, ma faainu ai le fananga a Isaraelu. Na aoa'i mamafa i lona uso o Arona. Ua valaau i e ua faamaoni ia Ieova, ia taitasi ma fai lana pelu, ma fasioti i e ua faia lenei mea leaga. O le ituaiga o sa Levi na faamaoni. E toa 3000 o tagata na fasia e i latou i le pule a le Atua. Ua oo i le taeao ona toe alu a'e lea o Mose i le mauga e fautua mo le nuu ona o a latou agasala. Maeu le alofa o Mose i le nuu ua iloga ai i lana tatalo ua fautua mo i latou (Eso. xxxii. 31-35). Ua toe alu ifo Mose nai le mauga e faaali i le nuu ua faamagaloina i latou e Ieova; i le na toe alu ae ina ia maua e ia tulafono e faatonu ai sauniga a le nuu, ma mea uma latou te faia, ma le uiga o sauniga faaleagaga latou te tapuai ai i le Tupu o le lagi (Eso. xxxii. 1-35).

O LE MATAUPU IV.

1. UA FAATUINA, LE FALE FETAFA'I.—Ua atoa le tausaga na tolauapi ai Isaraelu i luma o le mauga o Sinai, o ia ona po na faatonuina Mose e le Atua i le faiga o le Fale fetafa'i, e fai ai sauniga faaleagaga. O Pesaleli, o le ituaiga o Iuta, ma Aliavu, o le ituaiga o Tanu, na avea ma tufuga sili e saunia mea uma na fai a'i le malumalu, ma faatuina ai foi. Ua valaau Mose i le nuu ina ia latou fai taulaga ia Ieova e fai ai se malumalu mo Ieova. Ua latou faia taulaga ma le fiafia i mea faapea:—O le auro, ma le ario, ma le 'apa memea, ma le 'ie uli, ma le pāuli, ma le mūmū, ma 'ie vavae, ma fulufulu 'oti, ma

pa'u mamoe po'a faalanu 'ula'ula. O fafine ta'itoatasi uma foi ua atamamai, ua milo i o latou lima, ma aumai o mea na milo, o le 'ie uli, ma le pauli, ma le mūmū, ma le 'ie vayae (Eso. xxxv).

2. O LE MEA PAIA.—Sa 30 kupita* lona umi o le fale fetafa'i, a e ta'i 20 kupita lona lautele ma lona maualuga. Na ulufale mai ai nai le itu i sasae. Sa puipuia i laupapa, ma faasalafalafa lona falealuga; sa ufitia lava i ie, ma pa'u o manu. Sa taua le fale fetafa'i, aua na le tuman i le mea e tasi. A se mea na malolo ai le malaga, sa faatu ai lena Fale Sa: a toe o, ona toe tatala foi lea (Faitau Eso. xxvi.) E lua potu sa i ai : o le tasi i luma, sa taua (1) o le Mea Paia. E 20 kupita lona umi, a e 10 lona maualuga ma lona lautele. Sa faamalamalamaina lea potu i tuugalamepa, sa mumu ai lamepa e fitu. Sa matagofie ai lea mea, na faia lava i le auro (Eso. xxv. 31). teuteuina ma ufitia i le suauu i aso uma. lenei potu o le Laulau. Sa faia i laau, na folasia foi i le auro. Sa laulauina ai o potoi areto e sefulu ma le lua, ua tuu ai i le vaiasosa atoa; a oo i le Aso Sa ua sui i potoi faatoa gaosi (Eso. xxv. 23-30) ai foi i lenei potu o le Fata e faamu ai Mea Manogi. O le laau sa fai a'i le tino o le fata, a ua folasia i le auro, sa faamu ai mea manogi ile taeao ma le afiafi. O le afi ma le Fata fai taulaga na mu ai mea manogi (Levi. xvi. 12). Na malaia Natapu ma Aviu ina ua la faamuina o mea manogi i le afi ese (Levi. x. 1-2).

3. (2) O LE POTU E SILI ONA PAIA.—O le 'ie puipui tau tele sa vaevae a'i ia potu e lua. E leai se lamepa i le potu e sili ona paia, ua pouliuli pea lava, ua avea ma faatusa o Lē e le'i vaaia o ia e se tasi tagata, e le mafai ona vaai i ai (1 Timo. vi. 16). E leai se mea sa i ai i lenei potu, na'o le Nofoa o le Alofa, o le ufiuh lea o le Atolaau. Sa ta'ua o le nofoa o le alofa, auā na afio i ai le Atua 1 le ao pupula; ia taufaatonuina o mea latou te faia. Na tulei ifo lona siufotoga

^{*} Kupita. O le igoa lea o le fua sa fua a'i e Isaraelu le umi ma le maualuga o mea uma. Sa fua i le tuilima i a oo i le tumutumu o le tamatama ilima, o le kupita lea. Mai 18 e oo i le 20 inise lona umi.

nai le ao pupula, sa faalogologo i ai Mose. Sa faapea foi Arona ma isi ositaulaga sili (Eso. xxv. 22; Levi. xvi. 2; Nume. vii. 89). Sa i le Nofoa o le Alofa o kerupi auro e lua, taitasi i itu. Na fai foi o la apaau. Ua punonou ifo ia kerupi peiseai ua naunau i le fia matamata i mea ua i ai i le Atolaau (1 Pete. i. 12). O mea iá sa teu i le Atolaau :- O papa maa na tusia ai tulafono (Eso. xxv. 10-16), o sina manai (ina ia iloa ai e tupulaga amulī mea sa fagaina ai Isaraelu i tausaga e 40 i le vao), ma le tootoo o Arona (Nume. xvii. 10), ma le tusi o le tulafono (Teu. xxxi. 26). Ua gata i le ositaulaga sili e ulu i le Potu e sili ona Paia, e taitasi i tausaga na ulu ai i totonu, i le aso o le togiola (Epe. ix. 7). Na ave i ai le toto, e fai ma faatusa o le togiola e faamagaloina ai Isaraelu (Epe. ix. 24-25).

- 4. O sa Levi.—O le igoa lea o ituaiga sa faasaina latou te faia le galuega a le Atua. Sa lua i faasasaina o matai o aiga ma ulumatua e fai taulaga i o latou aiga, a e peitai na oo i ia ona po ona tofia lea o sa Levī e fai ma sui o ulumatua a le fanauga a Isaraelu, ua faasasaina e fai ai feau tau le malumalu o le Atua. Na lua'i amataina e sa Levī a latou feau faaleagaga i le tolu sefulu o latou tausaga. vaevaeina i latou i vaega e tolu. (1) O le aiga o Koato, o le ituaiga sili lena; aua o le aiga o Arona i latou. O aso na avea ai le Fale fetafa'i i se isi nuu, o i latou na avea ai ipu paia uma ma le Atolaau. O le aiga o sa Keresomā. O i latou na avea ai 'ie puipui o le Fale fetafa'i, ma lona ufiufi, ma maea uma. (3) O le aiga o sa Merari. Na avea laupapa o le Fale fetafa'i, ma ona faalaya, ma ona pou, ma ona lagolago. Na tofia foi sa Levi latou te tautua i ositaulaga, ma latou teua foi, ma tausia lelei le malumalu.
- 5. O LE AU OSITAULAGA.—Sa i ai i ositaulaga ona fasi o taulaga, ma faaee i le fata faitaulaga: o mea manogi foi e faamu, ma lamepa e teuteu; e faaee foi i le la'o'ai potoi areto i lona fitu o aso i vaiasosa uma: e ili pu e faamanatu i le nuu i aso tele o

le tausaga: e iloilo i tagata lepela ma fai le tonu po ua mamā le tagata i lea ma'i, pe leai; i le ma le a'oa'oina o tagata i le afioga a le Atua, ma tatalo e fai mo i latou, o galuega ia sa faia e ositaulaga (Levi. i. 5-8; ii. 2; Eso. xxx. 7).

- 6. O LE OSITAULAGA SILI.—Sa lua'i tuu lea tofi ia Arona, ona oo lea ia Eleasaro o lona atalii. Sa faamamāina o ia i le vai, ma faauuina, e tele mea sa fai ina ua faaoo ia te ia o lea tofi. O ona ofu sa sili ona tautele. Sa faatonuina e le Atua ofu e ofu ai le ositaulaga sili. (1) O le efota, o le tasi lea ofu, pei se ofu tino, ona le fai lima. O le 'ie lelei sa fai a'i. Sa faamatagofie foi i lanu eseese, atoa ma auro (Eso. xxxix. 2-3). Sa fai foi sona fusi. (2) O le ufi fatafata, o le tasi lea mea faatafafa, sa tau i le fatafata, sa 1 ai maa pupula e sefulu ma le lua, sa tusi ai igoa o aiga o Isaraelu, e taitasi le maa ma le igoa e tasi sa tusi ai (Eso. xxxix. 8-14). Sa fai ma faamanatuga lea mea, ia Isaraelu uma i lumá o le Atua (Eso. xxviii. 29). (3). O le urima ma le tumema, (o le malamalama. ma le mea ua sao ona lelei). Sa tuu i le tafatafa. Ua le iloa lelei le uiga o ia mea, a e peitai sa masani tagata ona maua ai le finagalo o le Atua i se mea e fai ona o le Urima ma le Tumema (Eso. xxviii. 30; Nume. xxvii. 21). (4) O le ofu efota, o le ofu talaloa lea, sa fai i le 'ie lanumoana, sa lalaga i ona tafatafa o faatusa o rimoni. Sa i ai foi o mea tagitagi, ia iloa ai e tagata i fafo pe a savali atu le ositaulaga sili i le mea paia, latou te talotalo ai i lea itula (Eso. xxviii. 33-35). (5) Na fai le pulou. Sa i ai le fasi auro na tusi ai le tasi upu e faapea mai: "E paia ia Ieova" (Eso. xxviii. 36). E tatau ona matua faasaina lava mo Ieova, o ana auauna i nei ona po, aemaise a'oa'o ma faifeau.
  - 7. O LE TAUSAMIGA O LE PASEKA.—E tolu faamanatuga tetele sa faia e sa Isaraelū, i tausaga uma na poloaiina ai tane uma latou te i ai i luma o Ieova. (1) O le Paseka; (2) O le Penetekoso; (3) O Fale Fetafa'i. O le Paseka (0 lona uiga, o le sopoaga), o le tasi faamanatuga lea sa faia i tausaga, e faamanatu-

natu ai i le alofa o le Atua: na sopoia ai fale o Isaraelu, ua le oti ai se tasi i le po na oti ai ulumatua o aiga uma i Aikupito. O le masina o Aperila na fai ai, aua o le masina lea na laveaiina ai i latou nai Aikupito. E fitu aso na fai ai lea faamanatuga. O le aso e sefulu o le masina, na filifili le matai o aiga uma taitasi, se tama'i mamoe, po o se tama'i oti, e sao ona lelei. A toaitiiti le aiga, ona latou faaopoopo lea i le aiga latou te tuaoi. A oo i le aso e 14 o le masina, ona fasia lea o le tama'i mamoe, a o alu ifo le la, a goto. Na latou taumamafa ai; na latou aai foi areto ua le faafefeteina, ma laau oona; o faamanatuga foi ia o mea na latou faia i le po na latou sosola ai nai Aikupito (Eso. xii. 3-8). Ō Iesu o le Tama'i Mamoe e le pona, na fasia mo i tatou, sa le gau sona ivi; o lona toto na sausanina ai i tatou, e sao ai tatou i le aso o le Alii.

- 8 O LE TAUSAMIGA O PENETEKOSO.—O le upu Eleni lea, o lona uiga, o aso e limagafulu. O le igoa lea o le tasi tausamiga sa faia e sa Iuta. E 50 aso sa va a'i le Paseka ma le Penetekoso. O le mea lea sa igoa ai o le Penetekoso. E tasi le aso na fai ai lenei tausamiga. Sa potopoto i Ierusalema ma le fiafia ma le faafetai i mea e 'ai ua maua mo le tausaga ua lumana'i. Sa avatu areto e lua i luma o le Atua, na fai a'i ilesaito fou ua lua'i seleseleina, o le taulaga faafetai lea ia te ia. Sa avane foi tamai mannoe e lua; sa luluina ia i luma o le Atua, ona avatua lea mā leau faitaulaga. A uma le Penetekoso ona taga lea o le fuata saito, e soona aai ai. Sa manatua foi i lenei tausamiga o ona po na folafola ai e Ieova o tulafono e tele i le mauga o Sinai (Levi. xxiii. 15-21).
- 9. O LE TAUSAMIGA O FALE APITAGA.—Sa fai lenei tausamiga i le aso e 15 o le fituga masina sa faamanatuina ai ona po sa nonofo ai o latou tamā i fale apitaga i le vao ina ua a'e mai i Aikupito. E. fitu aso na tumau ai ia sauniga. O aso ia sa mau ai i fale lauvao. O le tausamiga lenei sa fiafia tele ai ina ua fai ai le faafetai ia Ieova ona o le fua o le fanua ua nma ona faaputuina i fale e teu ai (Levi. xxiii. 39-44).

O LE TUSI IV.

Nai le o ese o Isaraelu mai le vao o Sinai e oo i le oti o Mose.

O LE MATAUPU I.

I. O LE MALAGA MAI SINAI.—O le tausaga atoa ma ni aso e sili ai, sa tolauapi ai Isaraelu i le vao o Sinai. Sa faitauina e Mose le aofai o le nuu, ma fai le Paseka muamua, a o le'i tuua Sinai. Ua mavae ni nai aso talu ina amataina le malaga, ona toe muimui lea o le nuu ua tupu ai le toasa o Ieova, ona mu ai lea o le afi mai ia Ieova, na faaumatia ai pito toagalauapi. Ua faaigoa ai e Mose o Tapara (o le mu). Ua pogai ia muimuiga i le vao tagata ese sa ia te i latou, na saafi i latou i i'a ma manu, ma kukuma, ma meleni i Aikupito (Nume. xi. 4-9). Ua tatalo Mose ia Ieova i lona fesoasoani mai, ina ua mafatia o ia i lenei avega mamafa (Nume. xi. 10-15). Ua alofa mai Ieova ia Mose ua faatonu mai 1a te ia, ia filifilia e ia ni toeaina e toa 70 e fesoasoani ia te ia. Ua avea e Ieova nisi o le agaga na ia Mose ma foai i ia toeaina, ua nofo le agaga i luga ia te i latou, ua latou perofeta ane i lea aso (Nume. xi. 25). Sa faaagi e Ieova le matagi mai le sami, ona oo mai ai lea o le salu e matua tele lava. O le nuu sa aai ai ua maoona ai, a e taia i latou e Ieova i le faama'i ua oti ai tagata e toatele lava. Ua faaigoa ai lea mea na tanumia ai i latou, o Kiperota-atava (o lona uiga, o tuugamau o e na tu'inanau). (Nume. xi. 16-34). Ua oo le nuu i Haserota e nonofo ai. O lenei nuu na tupu ai le fouvale o Miriama ma Arona ia Mose ona o lana ava, ua la lafo i ai le upu, o le fafine Kuso. Ai o Sepora lenei ua lafo i ai lea upu. Ua taia Miriama i le ma'i lepela, ua toe lelei ai ona o le tatalo a Mose. Faitau lenei tala i Nume. xii.

2. O E NA ASIASI I LE NUU O KANANA.--Ua oo le nuu i Katesa. Ua le vavamamao lenei ma le nuu o Kanana, o lea na tofia ai tagata e toa 12 latou te o e asiasi i le nuu o Kanana, e aumai se tala i lona uiga, ma mea ua tutupu ma ona tagata (Teu. i. 22). Ua asiasia e i latou le nuu uma, i le ua toe fo'i i latou ia Mose ina ua mavae po e fagafulu. E toa 10 na tala vale lava i latou. Ua fai mai, ua lelei fua o le fanua, o le nuu foi ua tafe ai le suasusu ma le meli, a o ona tagata ua malolosi e fai taua, ma aai e nofo 'olo e matua tetele lava, ua tautalatala foi i le fanau a Anaki, o tagata totoa e tino ese lava, o i latou e pei o se lava pe a faatusatusaina i ia tagata o le nuu o Kanana, o a latou tala vale ua faavaivai ai le nuu (Faitau Nume. xiv. 1-3). O Kalepo ma Iosua'ua la fai tala lelei ma ua faapea atu i le nuu: Se'i tatou matuā o a'e lava i ai, ma fai ai mo i tatou; auā e mafai lava ona tatou manumalo i ai. Ua le faalogo le nuu ia Kalepo ma Iosua. Na toatama'i le Atua ona o le faavaivai o le nuu, ma lo latou le faatuatua ia te ia, ona oti loa lea o ia asiasi fanua e toa 10. Na fetalai mai foi le Atua, e le taunuu i Kanana o tagata ua luafulu o latou tausaga, a e taase solo i latou i le vao, se'ia oti ai tagata matutua uma o le malaga; tau o a latou fanau e oo i Kanana. A o Iosua ma Kalepo na la faatuatua i le mana o le Atua, ma faamafanafana i le nuu, latou te o i Kanana (Nume. xiv. 6, 23, 24, 38). Sa poloaiina i latou e Ieova, ia latou toe liliu ane ma o atu i le vao, i le ala i le Sami Ulaula. O nisi na latou o faamaualuluga ina ia oo atu i Kanana i Saute, a ua fasia nisi e toatele o i latou e sa Amalekā ma sa Kananā (Nume. xiii-xiv).

O LE MATAUPU II.

1. O KORU, MA TATANO, MA APIRAMO.—O ona po sa i ai i latou i Katesa, na tupu ai le fouvale ia Mose ma Arona. O Koru o ia o le atalii o Isara, le uso o le tama o Mose. O Tatano ma Apiramo ma Ono, o tagata ia o sa Reupena. Sa faatasi ai foi ni

alii mamalu lava e atoa le toa 250. Ua tiga i latou ia Mose ma Arona ma matatau'a i ai. Ua faapea atu ia Mose ma Arona: "Se a le mea ua faasili ai oulua i le faapotopotoga a Ieova?" Na latou faaosooso le nuu, ina ia faoa le tofi o Arona ma lona aiga, a e fai ma ositaulaga Koru ma lona aiga, o lo latou loto fo'i, ia le toe pule Mose ia te i latou, a e pule le aiga o Reupena (Nume. xvi. 1-3, 10). Na tuu atu e Mose lenei mea ia Ieova na te faia se tonu ia te i latou. Ua taupena ona fai, ona faamaga lea o le gutu o le eleele, ua folo ifo ia te i latou, atoa ma tagata uma sa ia Koru ma a latou mea uma. Ua taia foi i latou uma, ua atoa ai le toa 250, i le afi mai ia Ieova, o e ua faafiamalolosi e avatu mea manogi e mu. O le taeao na muimui vale nisi e toatele ia Mose ma Arona, na taapea mai: Ua fasiotia e i laua le nuu o Icova. Ua aofia nisi e toatele o le faapotopotoga e tetee atu ia Mose ma Arona. Ua amataina mai ia Ieova se mala i le nuu muimuivale. O Arona ua momo'e ma mea manogi ua mu i le va o e oti i le mala ma e ola e fai ai le togiola mo le nuu, ona taofia ai lea o le mala. Na taia i le mala tagata e atoa ai le toa 14,700 (Nume. xvi. 1-50). O le vavega i le eleele na fologia ai ia tagata, o le faailoga lea o le tofi o Mose ua tonu mai le Atua. Ona faia foi lea e le Atua o le tasi vavega ina ia iloa ai e Isaraelu. e le se mea faaletonu le tofi o Arona, a ua tonu lava i le pule a le Atua. Na fetalai mai le Atua, ia avane tootoo o ituaiga i le fale fetafa'i, ia tusi foi i le tootoo le igoa o le matai o lea ituaiga, na o le tootoo o sa Levi ia tusi ai le igoa o Arona. Ua oo i le taeao, ua asi tootoo, ona iloa lea ua lina le tootoo na i ai le igoa o Arona, ua avea ma laau ola ua fua mai sekati. Talu ai ua teu le tootoo c Arona i le Atolaau, i le Fale fetafai, e fai ma faailoga o le aiga o Arona ua tofia e fai le galuega a ositaulaga (Nume. xvii. 2-9). Ua tuua Katesa, ona liliu ane lea ma toe o atu i le vao o Parana, i le ala i le Sami Ulaula, na taase ai i tausaga e 38.

2. O LE AGASALA A MOSE MA ARONA.—Ua

mavae ia tausaga o taase ai i le vao, ona toe potopoto lea o i latou i Katesa. Ua toeaina Mose, ua faanoanoa ona o le oti o Miriama lona tuafafine. Ua toe muimui tele le fanauga a Isaraelu ina ua itiiti le vai. Ua toe fai upu ia Mose ma Arona ua tiga tele ai i laua. Ua fetalai Ieova ia Mose, ua faapea mai: Ia avea e i laua ma Arona le tootoo, ma aofia faatasi le faapotopotoga o Isaraelu, ma ia la tautala atu i le papa i o latou luma, o le a faatafe mai le vai e feinu ai le nuu ma a latou manu. faia e Mose ma Arona le mea ua faatonuina e Ieova, a na taia faalua ma le ita le papa i le tootoo, ona tafe tele mai ai lea o le vai. Ua tigă Ieova ia te i laua ina ua le faapa'iaina o ia i luma o le faapotopotoga; o lea lava agasala na faia e i laua, na vaoia ai i laua, aua le taunuu atu so laua i le nuu na folafolaina ia Aperaamo ma Isaako ma Iakopo (Nume. xx. 1-13). Ua faaigoa ai lenei vai o Meripa (o lona uiga, o le finauga).

5. O LE OTI O ARONA.—O loo na faasaga Isaraelu e o atu i le nuu o Kanana, ona faanoi ai lea i tagata Etoma ina ia ui atu i latou i lo latou nuu. Ua le mafai Etoma ona ui atu o Isaraelu i lona nuu. ona alo 'ese ai lea o Isaraelu ia te ia; o lea ua taamilomilo ai le nuu i tuaoi o Etoma, na tigaina ai i latou ina ua mamao le ala ma ua gaoā foi. Ua oo i latou i le mauga o Horo. Ua faaali e Ieova ia Mose o le a oo le oti ia Arona ona o lo la fouvale ia te ia i le vai o Meripa. Ua o a'e Mose ma Arona ma Eleasaro lona atalii i luga o le mauga o Horo. Arona ona ofu uma ua ofu ai le Ositaulaga sili. Ua to ese ona ofu e Mose ma faaofuina ai Eleasaro lona atalii; ona oti lea o Arona i lea mea. O ona tausaga ua atoa ai le 123. Na fetagisi le faapotopotoga uma ona o le oti o Arona i aso e tolugafulu (Nume. xx. 22-29). Ua tuua le mauga o Horo, ma ui i le ala i le Sami Ulaula ina ia taamilo ai le nuu o Etoma; ona tiga lea loto o le nuu ona o le ala, ona fai upu ai lea o le nuu i le Atua ma Mose: o loo inoino foi o matou loto i nei mea e 'ai faatauvaa (o le manai lea).

Ona auina mai lea e le Atua o gata uogo i le nuu, ua feutia ai nuu, ona oti ai lea o tagata e toatele o Isaraelu. Ua oo ina salamo i latou i a latou upu leaga, ona faatonuina lea e Ieova ia Mose e fai le gata 'apa memea, ma tuu ae i luga i se laau; afai ua utia se tasi e se gata, pe a vaai o ia i gata 'apa memea ua ola lava ia. Ua faatusaina Iesu i lea gata 'apa memea (Ioa. iii. 14-15). Na tausia pea e Isaraelu le gata 'apa memea i tausaga e tele, a ua tuipalaina e Esekia (2Tu. xviii. 4) ina ua sese ai Isaraelu, ua fai matupua le gata, ua latou faamu mea manogi i ai (Nume. xxi. 4-9). Ua mavae lenei mea ona faasaga lea i le itu i matu. E le pine ona latou tolauapi i le itu i sasae o Ioritana.

O LE MATAUPU III.

- 1. UA LAFOIA 'AU A SEKONO MA OKO.-O Sa Amori sa mau ai i le nuu i le va o alia e lua ua igoa o Arinona ma Iapoka, o Sekono le igoa o lo latou tupu, o lona laumua o Hesepona, e 20 ona maila i le itu i sasae o Ioritana, i le itu i matu o le Sami Mate. Ua faanoi Mose ia Sekono ina ia ui ane o Isaraelu i lona nuu, a ua tali faasiasia mai ua le mafai lava. Ua i ai 'au a Sekono i se aai itiiti ua igoa o Iaesa, ua tau ai ma Isaraelu, ua lafoia ai ana 'au ma fasia Sekono i le pelu, ua aea ai Hesepona ma ona faoa aai uma, ma faoa le nuu uma. O le tasi tupu ua igoa ia Oko le tupu o Vasana, ua sauni o ia ma lana itutaua e tetee ia Isaraelu i le aai ua igoa o Eterei. Sa pupuni e ia le ala o Isaraelu, ana latou te uia lona nuu. Ona fasia lea o ia ua faoa lona nuu uma (Teu. iii. 1-11), o le tagata tino ese o ia. Sa fai lona moega uamea e matua tele, e iva kupita o lona umi lea, ma lona lautele e fa kupita (Nume. xxi. 21-35).
- 2. O PALAKO LE TUPU O MOAPI.—Ua faalogo e Palako le tupu o Noapi i mea na tutupu ia Sekono ma Oko, ona matatau tele ai lea o ia ma lona nuu.

Sa filifili o ia ma alii i Mitiana, o le nuu ua tuaoi ma ia, pe se a se mea latou te faia, anei o le a faaumatia i latou i lenei vao tagata atoa ma mea uma ua vagavagaia i latou, e pei ona 'aina e le povi o le vao o le fanua. Ua latou aauina atu nisi e ami Palaamo le atalii o Peoro, sa mau o ia i tala atu o le vaitafe o Eufirate. O lo latou manatu a fetuuina le fanauga a Isaraelu e lena taulaitu o le a matuā malaia lava i latou ma tuliagofie. Ua logoia i nuu mamao le mana o lenei perofeta.

3. O PALAAMO.—Ua oo atu le savali i Mesopotamia ia Palaamo (Teu. xxiii. 4). Ua fai ane Palaamo i le savali, se'i latou momo'e i lea po, o le a fai se tali pe a o i le taeao. O Ieova na fetalai ane i le po ua faapea ane: A ua tou te o ma i latou, a ua foi e te fetuu i le nuu, aua ua faamauuia i latou. lea tali a Palaamo i le savali. Ua toe oo atu i latou ia Palako, ua faapea atu, e le mafai Palaamo ona matou o mai. A o Palako na toe aanina atu o alii e sili ona toatele ma le mamalu i e na muamua. Ua oo ia Palaamo lona lua o savali. Ua fai ane e Palaamo le tala na ia lua'i fai, ua faapea ane: Afai e foaiina mai e Palako ia te ia o ario ma auro e tumu ai lona fale, e le mațai ona soli le afioga a Ieova lona Atua e fai se mea itiiti, po o se mea tele. Ua toe saili ia Ieova se tonu i se mea na te faia. Ua faaali e Ieova e lelei ina o ifo faatasi ma alii o Moapi, a e tau lava o le upu ou te fai atu ai ia te oe, ia faia lea. lava ua gaua'i le Atua i le naunau o le taulaitu e fia maua mo ia le faaoloaga o Palako. Ua apoapoaiina o ia i le ala, e iloa ai ua le tonu lelei lenei mea i le Ua tietie o ia i lana asini, a ua tu le agelu a Ieova e tetee ia te ia. Sa i lona lima lana pelu ua se'i; ona 'alo ese ai lea o le asini i le ala ua ui i le vao. Ua oo Palaamo i le ala va apiapi, sa taitasi i itu ala o aupa; ua 'alo le asini i le agelu ma omia le vae o Palaamo i le 'anpa; ona toe sasa ai lea i le asini. Ua tu faatolu le agelu 1 le ala, ona taoto ai lea o le asini ma ua le mafai ona 'alo ai. i ai Palaamo ma sasa i ai. Ona faagaganaina ai lea e le Atua o le asini le tautala, ma na vavao i le valea o le perofeta (2 Pete. ii. 16). Ua faapupulaina mata o le perofeta, ona iloa ai lea o le agelu ma le pelu i lona lima. Ua aoai le agelu ia te ia ma faapea atu i ai: Ua leaga lona ala i ona luma. Ua tuu atu ia Palaamo e o pea ma le savali a e aua le tautala i ana lava upu: tau ina tautala i upu o le a fetalai atu i ai Ieova (Nume. xxii. 7-35).

O LE VALOAGA A PALAAMO.—Ua oo lenei perofeta ia Palako. Ua fai se tausamiga tele e faaali lona fiafia ina ua taunuu mai. Ua oo i le taeao, ona ave ai lea e Palako ia Palaamo i le mea maualuga e mafai ona iloa atu ai e ia o le nuu o Isaraelu e oo i e aupito mamao. Ua faia e Palako ni fata faitaulaga e fitu ma sauniuni povi poa e fitu, ma mamoe poa e fitu. E tolu mea na ta'ita'iina ai Palaamo e Palako ma na faia taulaga e pei ona faia i le lua'i mea, a ua fai fua lea mea. Ua faatalitali atu Palako, ia fetuuina Isaraelu e malaia ai i latou a e leai se upu fetuu a Palaamo. Ua faapea mai a ia ua le mafai ona faafano i le ua le faafanoa e Ieova. Ua tiga Palako ia Palaamo ma faapea atu i ai: Se a lena mea ua e faia ia te au? Na ou amiū oe e fetuu i 'ou fili, faauta mai foi, ua e faamanuia atu i ai. Ua tali atu Palaamo ua faapea: ua le mafai ona tautala i isi upu, na'o upu e tuu e le Atua i lona gutu. Ua tu Palaamo i le mea maupuepue ma vaai ifo ia Isaraelu ua nofo faasolo i le eleele laugatasi, ma ua faapea atu: Iakopo e, ua matua matagofie ou fale 'ie, ma mea e te nofo ai? Ua valoia foi e Palaamo le manuia silisili olea oo ia Isaraelu i aso amulī. Na vaaia e ia le Fetu o le a alu a'e mai ia Iakopo; ma le Tootoo mai ia Isaraelu, o nuu pito malolosi i le lalolagi o le a faatoilaloina e le nuu ua filifilia e Ieova (Nume. xxii. 36-41; xxiii. 1-24).

O LE MATAUPU IV.

1. O LE AGASALA A ISARAELU I PAALA-PEORO.—Na valoia Palaamo e le Atua ua le mafai e

Palaamo ona fai o sana tu'i ia Isaraelu, a e peitai ua ia te ia le loto leaga ia te i latou. Ua fai atu ia Palako ia fai se togafiti e maileia ai i latou ina ia faasalaina ai i latou e Ieova (Nume. xxxi. 16). Ua faia e Mitiana le aso fiafia o lo latou atua o Paalapeoro. Sa fai ia tapuaiga ma le amioleaga nauā. Mitiana na aami i le nuu o Isaraelu i taulaga i o latou atua; ona aai ai lea o le nuu, ma ifo atu i o latou atua, ma agavale ma fafine Mitiana ma fafine Ua tupu le toasa o Ieova ia Isaraelu ona o lenei amioleaga, i le ua faatonuina Mose e Ieova ia fasiotia o Isaraelu e na faia ia mea; a e le na o lea, na ia faatupuina le faama'i na oti ai i latou e toa 24,000 (Nume. xxv. 4, 5, 9). O Fineaso, le atalii o Eleasaro na maelega e faaoo ai le oti i e ua maua o loo amioleaga. Ua avea lenei maelega o Fineaso, ma e ua faatasi ma ia, ma togiola ua liliueseina ai le toasa o Ieova i le nuu, o le a faatumau ai i le faiva o le faitaulaga i lona aiga e faavavau (Nume. xxv. 1-16).

- 2. O LE TAUA IA MITIANA.—Ua oo le sala mamafa lava ia Mitiana. E taitoaafe mai ituaiga uma o Isaraelu na filifilia e faaoo le taui mai ia Ieova ia Mitiana. O Fineaso, le atalii o Eleasaro ua ta'ita'iina ai. Na fasiotia e Isaraelu tupu e toalima o Mitiana ma tane uma lava; o a latou aai uma, ma o latou 'olo uma ua latou susunuina i le afi, ua avea faatagataotaua o fafine atoa ma tamaiti, o Palaamo foi le atalii o Peoro, o le na manao i le totogi o le amioletonu, na fasiotia i le pelu (Nume. xxxi. 8; 2 Pete. ii. 15). E moni le upu a Solomona: O le ala o e amioleaga, ua faigata lea.
- 3. O LE TOFI O SA REUPENA MA SA KATO.—O le nuu i sasae o Ioritana ua tele ai le mutia ma le vaofali, ua aogă i lafu manu. Na ia Reupena ma Kato lafu e tele. O lea ua tuu ai se sāvali e Reupena ma Kato ia Mose ma alii sili o le faapotopotoga, ia tuu mo latou lenei itu o Ioritana, a e aua le fai so latou vaega o fanua i le nuu o Kanana pe a oo i ai. O le a latou o lava e fesoascani i le taua ia sa Kananā, seia tulia e Ieova o ona fili uma ai ona luma,

ma faaootia o latou uso i nuu latou te nonofo ai i le nuu e Kanana. O ona po a o le'i sopoia Ioritana, o le a latou sauni ni 'olo i aai e nonofo ai a latou ava ma o latou tama iti, ma lotoa mo a latou mamoe. Ua gaua'i i ai Mose ma alii o le faapotopotoga, a ua fai atu, afai e le faamaoni i lenei feagaiga, ia latou iloa o le a maua i latou ia latou agasala. I le ua tuu ia sa Reupena ma sa Katō le laueleele i le va o vaitafe ua igoa o Arinona i saute, ma Iapoka i le itu imatu. Ua tuu foi i le tasi vaega o le ituaiga o Manase, o tagata malolosi lava i taua, o le nuu o Pasana i le itu i matu o Iapoka, ma le itu uma o Arakopo (Argob).

4. O TOE ASO O MOSE.—Ua iloa e Mose ua lata ona oti o ia. O lea ua fai ai ni upu faamāvae, ma upu e tele e faatonuina ai sauniga o le nuu. Sa tofia Iosua e fai mona sui. O tuaoi o le Nuu Paia ua faatonuina. E 48 aai, ua aofia aai o sulufaiga e ono, ua faasaina mo sa Levi, ma isi faatonuga e tele ua taua i le tusi faamāvae lenā o Teuteronome. Ua fai apoapoaiga ia te i latou ona o le agasala tele na faia i Paalapeoro, na faaaofia le nuu uma i le eleele laugatasi o Moapi, ma tuu atu e Mose ana upu faamāvae. Ua tepa i tua i tausaga e fagafulu ua mavae sa taase ai i le vao, ua faamanatu ia te i latou i le alofa ma le agalelei o Ieova ia te i latou, e ui ina muimui vale ia te ia i aso e tele. Ua toe folafolaina e ia Tulafono na maua e i latou i le laulata o Sinai: na tuupoina se aso e toe folafolaina ai tulafono e iloa ai mea e fai ina ia manuia ai i latou; ma mea o le a malaia ai i latou pe afai latou te faasaga i ai. ua toe ta'u atu le manuia tele o le a latou maua, pe afai latou te anaana ma tausiusi i tulafono ma faamasinoga a Ieova, ma sala mamafa lava e oo i ai pe afai latou te solia le feagaiga ua osia e i latou i lo latou Ua liliu Mose ia Iosua i luma o le nuu uma ma fai atu i ai: Ia faamalosi o ia ma loto tele, ma anaana i tulafono a Ieova, ona manuia ai lea o ia i mea uma na te alu i ai. Ua i'u upu uma o lana faamāvaega ona tuua lea o ia le eleele laugatasi o Moapi,

ua alu a'e i le mauga o Nepo, i le tumutumu o Peseka o le mauga ua feagai ma Ieriko i tala atu o le vai o Ioritana. Ua vaavaai atu o ia i le nuu lelei sa folafolaina e Ieova o le a foaiina i le fanau a Aperaamo, ma Isaako, ma Iakopo. Na vaavaai inuu i Sasa'e, ma nuu i Sisifo, ma le itu i Matu ma Saute. Ua i'u le galuega a lenei Perofeta Sili. O aso uma o lona olaga ua faia e ia mea uma ua na mafai ai, mo le fanauga a Isaraelu ma Ieova lona Atua. Ua 120 ona tausaga, a e le'i puaoa ona mata, e le'i mavae foi lona malosi. Ua oti o ia *i le nuu o Moapi* : ma Ieova o Le ua ia anaana faamaoni i ai, ua tanu ia te ia i le vanu i le nuu o Moapi, e faafeagai ma Petepeora; a e le mafai e se tagata lona tuugamau ua oo mai lava i le aso nei. Ua le toe tu mai se perofeta ia Isaraelu e pei o Mose, sa la fesaga'i ma leova, (Teu. xxxiv. 1-12). Ua fetagisi ma faanoanoa le fanauga a Isaraelu ia Mose i le laueleele o Moapi i aso e tolu sefulu.

O LE TUSI V.

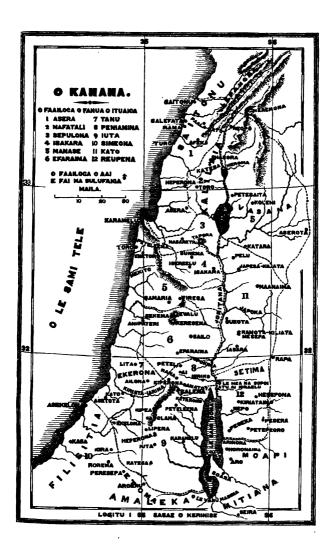
Ua maua e Iosua o Palesetina i Sisifo mo le Fanauga a Isaraelu.

O LE MATAUPU I.

- 1. O Upu Faatonu a Iosua.—O Iosua, o le atalii o ia o Nuno, o le ituaiga o Efaraima. o ia e fai ma sui o Mose, ma le ta'ita'i foi o 'au uma a Isaraelu. Ua mavae ni aso e 30 na fetagisi ai le fanauga a Isaraelu, ona amata ai lea ona sauniuni i le galuega tele ua tofia ai o ia e Ieova na te faia, o le nuu o Kanana e maua mo le fanauga a Isaraelu. Ua latou sauni oso e aogā i aso e tolu; ua faamanatu ia sa Reupenā, ma sa Katō, ma le ituaiga o Manase, i la latou upu latou te fesoasoani i o latou uso i le taua a sii ia sa Kanana. O le aai muamua ua tu i lo latou ala e ui atu ai i le nuu o Kanana, o Ieriko lea. Ua taua, o le aai o laau o pama; aua e tele pama sa tutupu i lea mea (Teu. xxxiv. 3). O le aai nofo 'olo ua malolosi ona aupa, sa mau i ai se tupu. E tele mea sa mau oloa aí ona tagata, o mea o auro, ma ario, o ipu ua gaosia i le apa memea ma le uamea. Ua fesaga'i le aai i le mea na tolauapi ai le faapotopotoga o Isaraelu i tala atu o Ioritana i le itu i sasae (Iosua i. 10-18).
- 2. UA AAUINA NISI E ASIASI I IERIKO.—Na tofia e Iosua o tagata e toalua e asiasi faalilolilo i le nuu. Ua oo i laua i Ieriko ma ulufale i le fale o Raava, ua tu lona fale i luga o le pa o le aai. O le tupu o Ieriko ua faalogo i le tala o i ai tagata ese i le fale o Raava. Ua feau atu le tupu, ia tu mai na tagata ia te ia, o e ua o atu e vaavaai i le nuu, a o Raava ua nana ia tagata i laau o lino ua na folasia e faala i luga o lona fale. Ua oo atu nisi mai le tupu,

a ua faaseseina i latou e Raava, ua faapea atu i ai o ia: ua leva ona o ese i laua nai lona fale. I le ua tuliloa ia te i laua i le ala i Ioritana i asaga o le vai. Ua alu a'e Raava i e na faananaina e ia ma faamatala ia te i laua, o tagata o lona nuu ua faamata'utia i latou ma faavaivai foi. Ua latou faalogo i le tala i le faamateina e Ieova o le suasami o le Sami Ulaula ona o i latou, ua latou faalogo foi i mea ua latou faia i tupu o Sekone ma Oko, o e sa i ai i le la itu o Ioritana, na faaumatia i lana e i laton; i le na liu suavai o latou loto, aua ua iloa tino e i latou ua faamama luina i latou e le Atua ua pule i le lagi i lugă, ma le lalolagi i lalo nei (Iosua ii. 11). Ua ia Raava lenei mata'u, o lea ua ia agalelei ai ia te i laua, o lea na ia fai atu ai ia te i laua, ia tauto ia te ia o le a faaolaina o ia ma lona aiga pe a oo ina mana e i latou le aai o Ieriko. Ua la tauto ia te ia o le a faapea ona Ua latou fai le feagaiga, o le a nonoa e Raava le fu'a mūmū i le faamalama o lona fale ina ia iloga ai lona fale i le faapotopotoga uma o Isaraelu. Ona ia tuutuu ito lea o i laua i le maea 1 le pa o le 'olo sa tu ai lona fale. Ua la o i le mauga ua nonofo faalilolilo ai i aso e tolu seia foi i Ieriko le tuliloaga, ona la o ifo ai lea i le mauga ma sopoia atu le vai ma o atu ia Iosua, ma tala atu i ai mea ua la vaai atu i ai ma faalogo i ai (Iosua ii. 1-24).

3. UA SOPOIA ATU IORITANA E ISARAELU.— Na oo le malaga i le vaitafe o Ioritana. Sa tafe tetele le vai i ia ona po, pe atoa le 200 gafa le lautele o le vai i ia ona po, auā e lofia auvai uma o le Ioritana i aso uma o le seleselegasaito. O lona setulu o aso o le masina o Nisani na sopoia ai Ioritana, ua toe ni aso e fa ona oo lea i le aso e fai ai le Paseka (o le masina lea o Aperila). Sa muamua atu i le vai le au ositaulaga ma le Atolaau. Ua fufui o latou vae i le auvai, ona tu ai lea o le vai e pei o se mea maupuepue i le aai o Atama, e latalata ane i Saretana. O lenei aai e mamao lava i le itu i matu o le mea na sopoia e Isaraelu e atoa ai le 30 o maila; a o le vai i le itu i saute ua tafe ifo i le Sami Oona ua

mate ma ua vavacina (Iosua iii. 16). O le vai i le itu i matu ma le vai i le itu i saute na liliu ai i tua (Sala. cxiv. 5), ma ua tutumau faitaulaga ma le atolaau i le iliti vai mututu i totonu o Ioritana. Ua vavacina le vai o Ioritana; ona faataulise ai lea o le nuu ma latou sopoia atu ai. Ua sao i latou uma i le tasi itu ona mulimuli ai lea o le au faitaulaga. Sa masani i latou i ia ona po i pae maa e fai ma faailoga o mea eseese (Iosua vii. 25, 26). Sa tuu e i latou i lea mea o isi maa tetele e faailoga a'i lea mea na alofa tele mai ai le Atua ia i latou (Iosua iv. 3-9, 23). O le vavega lava lea sa faamafanafanaina ai o latou loto, na latou iloa tino ai, ua faatasi pea le Atua ma i latou. Ai o le tausaga lea T.L.M. 1451 na latou oo atu ai i Kanana (Iosua iii-iv. 1-18).

- 4. O LE PASEKA.—Ua oo le tala ia sa Kananā i le sopoia o le vai e Isaraeln, ona faavaivaia lea o latou loto, ua latou fefefe e sii taua e faalavelaveina ai Isaraelu, o lea ua fifilemu ai le fanauga a Isaraelu i le itu i sisifo o Ioritana. O le itu lenei na fasperitomeina ai le nuu uma o Isaraelu sa fanau ai i le vao i le ala ina ua latou o mai mai Aikupito. Ua faaigoa o lea nuu o Kilikala, o lona uiga, o le aveesega, aua o lea aso na aveesea ai le luma o Aikupito nai ia te i la-Sa latou fai foi le Paseka i le aso e 14 o Nisani (Aperila) i le eleele laugatasi o Ieriko. Ua latou faia areto le faafefeteina i saito sa maua i le nuu o Kanana, e le'i faia i le manai. O le aso e aupito ane i le aso na latou aai ai mea na tutupu i le fanua, na le toe mana ai le manai sa laton aai ai i tansaga e 40 i le vao.
- 5. O LE SIOSIOINA O IERIKO.—Sa mafaufau Iosua i mea na te faia e maua ai le aai o Ieriko. O loo mafaufau o ia i lenei mea ona tu faafeagai lea ma ia o le tagata o i lona lima lana peln ua se'i, ua ta'ua o ia: o le ave 'au a Ieova. Ua faapa'u faō Iosua i ona luma, ona faatonuina ai lea ina ia to ese ona seevae i ona vae; auū ua sā lava le mea ua ia tu ai. Ua faatonuina e ia ia Iosua i mea na te faia ina ia maua ai le aai. Na soo Ieriko i le 'olo, o le aupa ua ati i

maa ma panisina, sa faigatā lava. Ia latou faataamilo i le aai o 'au uma o le taua, ia tasi le faataamilosaga o le aai i le aso e tasi. Ia faapea ona fai i aso e ono. E ave e faitaulaga e toafitu o pu e fitu i luma o le Atolaau; o le aso fitu latou te faataamilo faafitu ai i le aai; e ilia foi pu e le au faitaulaga. valeva ona ilia pu i le aso fitu, ona alalaga lea o le nuu uma ma le leo tetele; ona solo ai lea i lalo o le paoleaai; ona o a'e ai lea o lenuu uma taitasi io latou Na latou faia lea mea ma le faatuatua, ona solo fua lea o aupa i le mana o le Atua, ona maua atu ai lea e Isaraelu o lea aai. Na pule le Atua ia le faasaoina se tasi mea e maua i le aai o Ieriko, se ofu. po o se 'ie, a ia susunuina; tau lava o ario ma auro ua le mafai ona faamuina, e faasao e fai mo le galuega a le Atua. A e aua le tago lava se tasi i se mea e tasi e fai mona (Iosu. vi. 17-24). Ai na fai lea mea ina ia manatu ai Isaraelu i le mana o le Atua na a'ea ai le olo; sa fai foi ma tofotofoga, pe vaogofie i latou i le pule a le Atua, pe leai. Na o Raava ma lona aiga sa faaolaina i Ieriko, ao isi tagata uma o le nuu ua fasiotia: ua susunuina leaai. Eleona na faaumatia lenei Aai o laau o Pama a ua faapea atu: Ia malaia i luma o Ieova le tagata e tulai ma toe faatuina lenei aai o Ieriko ; e faavaeina i lana ulumatua, e faatuina foi puipui i lana ui'i. Sa faatuina le aai e Ieli i ona po o Aapo le tupu o Isaraelu, ona oti ai lea o ona atalii e pei o le upu a Iosua (Faitau I Tu. xvi. 34). Ua faapea ona a'ea le aai sili i le vanu o Ioritana, ua tu ai i le ala e ui atu ai le nuu o Isaraelu i Kanana (Iosu. vi. 1-27).

O LE MATAUPU II.

I. UA SOSOLA ISARAELU I LUMA O TAGATA O AI.—Ona o lea o Isaraelu i le tasi aai ua igoa ia Ai i le itu i sasae o Peteli. E tolu maila o lo la va ma Ieriko. O le manatu o e na asiasi i le aai, o le a mauagofie, o lea ua filifilia ailetoa 3000 o tagata e fasia

- Ai. Ua oo ina tulia i latou e tagata o Ai, ua fasia fo'i tagata o Isaraelu pe toa tolugafulu ma le toa ono, ona liu suavai lea o loto o le nuu. Ua latou fefefe lava ne'i osofia i latou e sa Kananā ma faaumatia lava. Ua latou su'esu'e pe se a se mea ua toatama'i ai le Atua ia te i latou (Iosu. vii. 6-9). Ua fetalai mai Ieova, ua solia e i latou le feagaiga a Ieova ina ua avea e se tasi ni mea mai le vete o Ieriko ua faatoina. O le a le faatasi Ieova ma i latou, seia oo ina faamamāina le faapotopotoga o Isaraelu i lenei agasala (Iosua vii. 7-15).
- 2. O LE AGASALA A AKANA.—O le taeao na tulai ai Iosua, ma fai le vili e iloa ai po o ai le pagota ua tupu ai lenei mea faigata ia Isaraelu. Ua oo ina maua le tagata, o Akana, o le atalii o Karami, o le ituaiga o Iuta. Ua fai atu Iosua ia te ia, ia faaali ia te ia le mea ua faia e ia, aua le natia, ona ta'u atu lea ia losua, ua aveesea e ia ma tanunria i lona fale 'ie le tasi ofu mai Papelonia, ma isi ario, ma auro na ia maua i Ieriko. Ua tofia nisi e vaai i totonu o lona fale 'ie na mana ai ia mea. Ua avea Akana i le vanu o Akori i le itu i saute o Ieriko, ona fetogi lea ia te ia i maa, atoa ma ona atalii ma ona afafine ma ana manu uma; ua susunu foi ia te i latou i le afi ina ua uma ona fetogi i maa. Ua fai le faaputugamaa e iloa ai le mea na fasiotia ai Akana ma lona aiga, ua faaigoa ai o Akori, o le faatigā, (Iosua vii. 16-26).
- 3. UA TOE SII LE TAUA I AI.—Ua tofia le toa lima afe o tagata e tanua i latou i le po e latalata i le aai, i tua o le aai, a o Iosua ma isi 'au o le a faalatalata atu i le aai, e oo lava i ona luma. O le tupu o Ai ua o mai e tau le taua, a ua faatagā fasia Iosua ma ana 'au, i le ua sosola i le ala i le vao, a o le tupu o Ai ma ana 'au ua tuliloa atu e pei ona lua'i faia. O 'au tanu, ua laga ma taufetuli i le aai, ua le o i ai ni 'au ma faamuina i le afi. Ua tetepa i tua tagata o Ai ua iloa ai ua alu a'e le asu i le aai, ua faavaivai ai ma sosola i latou. Ua oo ina fasia tagata uma o Ai ua atoa ai le toa 12,000 (Iosua viii. 1-29).

- 4. UA FAITAUINA TULAFONO I LE VA O EVALU MA KERESEMA.—Ua faatonuina e Mose (Teu. xi. 29; xxvii. 12) ia faitauina tulafono i mauga o Evalu ma Keresema pe a oo atu i latou i le nuu o Kanana. Ua mavae le fasiga o Ieriko ma Ai, ona o atu ai lea o le faapotopotoga uma o Isaraelu i le vanu i le va o ia mauga. Sa fai le fata fai taulaga i le mauga o Evalu, ma fai i ona luga o taulaga mu ia Ieova, ua faia foi o taulaga faafetai. E ono ituaiga o Isaraelu sa faapotopo i le mauga o Evalu, e ono ituaiga sa faapotopoto i le mauga o Keresema e pei ona taatonuina e Mose (Teu. xxvii. 12-13). Ua le iloa lelei po o tulafono e sefulu na folafolaina po o mea e manuia ai ma mea e malaia ai ua taua (Teu. xxvii). Sa tutu le ituaiga osa Levi i le vanu i le va o ia mauga e lua, atoa ma toeaina, ma le au faipule, ma o latou faamasino i lea itu ma lea itu o le Atolaau, ua i ai foi Iosua lo latou taitai. Sa faitauina upu uma o le tulafono e sa Levi, o le manuia ma le malaia. ua faitauina se malaia, o ituaiga e ono i luga o le mauga o Evalu na tali mai ma le leo tele, Amene, o lona uiga, ia faapea ona fai, ua iloga ai le faaopoopo i ai, a o manuia uma taitasi ua faitauina, ua tali mai ituaiga e ono i luga o Keresema, Amene (Iosua viii. 30-35: Teu. xxvii. 11-26).
- 5. O LE TOGAFITI FAA'OLE'OLE A KIPEONA. -Ua toe foi Iosua ma ana 'au i Kilikala, ona taunuu lea o le savali mai le aai tele o Kipeona sa latalata i Ierusalema, e lima maila lo la va. Sa nonofo i Kipeona nisi tagata o sa Hevi. Na latou faalogo i mea sa fai i Ieriko ma Ai, ua fefefe ai; ona fai ai lea o la latou togafiti latou te sosoo ai ma Isaraelu. nole le savali, ua oofu i ofu pala, ma seevae leaga, ua ave foi areto mafu, peiseai se malaga ua fai po lava i le ala. Ua oo i latou ia Iosua, ona latou fai atu lea, o i latou o tagata o le nuu mamao lava, ua o atu i le feau a alii ma faipule o lo latou nuu, ina ua latou fia sosoo ma Isaraelu. Ua faasesēina Iosua ma alii sili o le faapotopotoga, na laton le se'i fesili nie i le afioga a Ieova, ona latou faia lea o le feagaiga

ma i latou. Ua mavae atu aso e tolu ona latou faalogo lea, ua latou felata'i ma i latou, ma nofo tuaoi ma i latou. Ua tele muimuiga o le nuu i o latou alii, ina ua osia se feagaiga ma i latou latou te sosoo ai. A o Iosua ma alii sili ua usita'i pea i le feagaiga ua uma ona osia, latou te le fasia Kipeona; ua na ona tofia o i latou e fai ma auauna, e fai fafie ma utu vai mo le faapotopotoga, ma le fata faitaulaga o Icova (Iosua ix. 1-27).

6. O LE TAUA I PETEORANA.—Sa tiga Atonesateko le tupu o Ierusalema ina ua vavae o Kipeona ia Isaraelu; ona sauni lea e ia o le taua e sii atu i Na 'au faatasi ma ia o isi tupu o Kanana i saute e toafa. Ua latou o a'e ma a latou 'au uma. ona latou tolauapi ai lea i Kipeona, e tau ma ia. Ua alu se feau a tagata o Kipeona ia Iosua, ia fesoasoani ia te i latou o le a latou malaia. Ona alu atu loa lea o Iosua ma Isaraelu i Kipeona e tali tau ai, ona tau ai lea o le taua. Na lafoia le tupu o Kanana ma la latou itutaua; na fasia isi, ua sosola isi; ua maua e na sosola i le piituli o le Atua, o le a ea lena? maa tetele lava na paūū mai le lagi. Ai lava o maa faauato'a isi maa, e pei o uato'a na malaia ai tagata, atoa ma manu i Aikupito (Eso. ix. 19, 25). E toatele o e ua oti i nato'a i e na fasia e le fanauga a Isaraelu i le pelu. Ua oo i le afiafi, ona fefe ai lea o Iosua ne'i sao tagata e toatele o sa Kanana ona o le pogisa. ona fai atu ai lea o Iosua i luma o Isaraelu uma, Le la e, ia tuman oe i luga o Kipeona, ma oe le masina i luga o le vanu o Ailona: Na faalogo mai Ieova i le leo a lana auauna. Ona tumau ai lea o le la, sa tu foi le masina, ua aogā lava i 'au a Isaraelu le faalavelaveina o le ao. Ua tuliloa pea e Isaraelu i o latou fili se'ia oo i Maketa, o le mea sa i ai le ana na lalafi ai tupu uma e toalima. Sa fai atu Iosua i ana 'au, ia fuli ane ni maa tetele i le gutu o le ana, ma tuu ai ni tagata e leoleo ia te i latou. Ua fai pea le tuliloaga a Isaraelu i o latou fili; ua matua tele lava le fasi o fili o Isaraelu i lena lava aso. Ua toe foi mai Iosua i Maketa, ona to ese lea o maa mai le gutu o le ana

ma aumai ia tupu e toalima na i totonu; i le ua solia o latou ua e alii o Isaraelu, o le faailoga lea o le toilalo. Mulimuli ane ua fasiotia i latou, ma faatautau ia te i latou i laau e lima. Ua oo ina goto le la, ona lafo lea ia te i latou i le ana na latou lalafi ai, ma avane maa tetele i le gutu o le ana. Ua laveaiina e Iosua o Kipeona e tusa ma le feagaiga na osia ma i latou. Ua faapea ona i'u le taua ma tupu o Kanana e toalima. Ua a'ea faasolo o aai tetele ia i Palesetina i saute o Maketa, ma Lipena, ma Lakisa, ma Ekerona, ma Heperona, ma Tiperi. Ua oo ina maua e i latou o aai uma, se'ia faatoilaloina nuu uma mai le laueleele laugatasi o Isereelu e oo i le vao i saute o Katesapaenea (Iosua x).

O LE MATAUPU III.

I. UA LAFOIA 'AU A IAPINO.—(Iosua xi. 1-23). Ua oo le tala i le fasiga o tupu e toa lima i Maketa. ia Iapino le tupu o Hasora, o le igoa lea o lona laumua. Ua alu lana feau i tupu e toa tele ma tagata o nuu e tele ia latou faapotopoto ia te ia e tau ia Isaraelu. O tagata e toatele e pei o le oneone i le matafaga ona tele ; ua latou faapotopoto ia Iapino i le vai o Meroma. Na i ai foi solofanua ma kariota e matuā tele. Ua faamafanafanaina Iosua e Ieova. ua faapea atu: Aua le fefe o ia: auā o le a lafoia a latou 'au uma e Isaraelu. Ua oso faafuase'i Iosua ma ana 'au ia Iapino ma lana itutaua, ua tuuina mai tupu uma ma tagata uma e Ieova i lima o Isaraelu, ona latou fasia lea o i latou, ua le faatoeina e i latou se tasi o i latou; ua vaea ua o vae o a latou solofanua, ma susunu o latou kariota i le afi; ua aea foi Hasora le laumua ma susunuina lea aai sili, o lona tupu ma ona tagata sa fasiotia i le pelu. saga tau pea o Isaraelu ma Kanana, ua atoa ai ni tausaga e fitu. Na manumalo pea Isaraelu. fasia tupu o Kanana e toatolugafulu ma le toatasi. ma tagata e toatele, ona faatoa manava lea o Isaraelu (Iosua xi. 23; xii. 24).

2. NA VAEVAEINA LE FANUA O KANANA.—Ua oo ina toeaina Iosua, ona tofia lea o ia e Ieova e vaevaeina le fanua o Kanana. Ua uma ona maua e le fanauga a Reupena ma Kato ma le tasi vaega o Manase lo latou tofi i le itu i sasae o Ioritana. totoe ituaiga e iva ma le tasi vaega o Manase e vaevaeina le fanua mo latou. Ua faapea togafiti sa fai e vaevaeina ai le fanua. (1) O alii malolosi ua latou tago 'au ma maua ai nisi fanua mai o latou fili mo latou. Ua faapea ona fai e Kalepo. Ua ia faamanatu ia Iosua i le upu a Mose e fai mona le aai o Heperona. Ua faaopoopo Iosua i le manao o Kalepo, ona tulia lea e Kalepo o atalii o sa Anaki mai Heperona. Ona alu lea o Kalepo ma e sa nonofo i Tiperi po o Kiriata-arapa (o le aai o tusi), ua fai atu Kalepo, o le na te aea ma fasia Kiriata-Sapera, o le a avatu e ia Akesa o lona afafine, e fai mana ava. Ona aea ai lea o le aai e Otinielu, o le atalii o lona uso itiiti, ua maua ai lona taui. (2) A o le tele o le fanua o Kanana ua maua e ituaiga i le vili i luma o le fale fetafa'i i Sailo. Ua faapea ona tofia le nuu e tusa ma le vili. (a) O le itu i Saute o le nuu o Kanana ua tuu ia Simeona, Iuta, Peniamina, ma Tanu; (e) O le totonugalemu o le nuu i le fanauga a Iosefa, Efaraima ma Manase; (i) O le itu i Matu ia Isakara, Sepulona, Asera, ma Nafatali. O le ituaiga e tasi ua le maua se tofi i lenei tofiga, o sa Levi lea. Na tofia i latou, latou te nonofo solo i ituaiga uma, latou te a'oa'o foi i tagata i le afioga a le Atua, e avatu foi e tagata uma ia te i latou o mea faaletino (Iosua xxi. 3-8). E 48 aai sa tuuina atu ia te i latou latou te nonofo ai (Nume. xxxv. 1-6). Ua aofia i ia aai ni Aai o Sulufaiga e ono, e taitolu i itu e lua o Ioritana.

(a) I Sisifo.

(e) I Sasae.

r. Katesa i Nafatali.

4. Koleni i Vasana i Manase.5. Ramota i Kiliata i Kato.6. Peseri i Perrocci.

Sekema i Efaraima.
 Heperona i Inta.
 Peseri i Reupena.

O igoa ia o aai o Sulufaiga.

3. O LE FATA FAITAULAGA O MOLIMAU.—Ua uma ona tofia le nuu o Kanana i ituaiga uma, ua maua

ai foi lea mapusaga. Ona valaauina ai lea e Iosua o sa Reupenā ma sa Katō ma le tasi vaega o Manase, e tuu atu i ai e o atu i o latou nuu. Ua taua lava i latou ona o le loto tele i le taua, ma lo latou usiusita'i i le feagaiga na fai ma Mose. Ua latou o atu; ua oo i Ioritana ona faatuina lea o le fata faitaulaga tele e iloa gofie. Ua faia lena fata tele ina ia avea ma molimau i tupulaga amuli, o i latou i tala atu o Ioritana ua latou auauna ia Ieova e pei o isi ituaiga i tala mai o Ioritana. Ua oo le tala i isi ituaiga o Isaraelu i tala mai o Ioritana, ua faia e sa Reupenā ma sa Katō ma le tasi vaega o Manase se fata faitaulaga e fai ai tapua'iga i atua ese, o lona uiga o le fouvale ia Ieova. Ua faapotopoto i Sailo ituaiga uma i tala mai o Ioritana o le a tau ai le taua ma o latou uso i talaatu o Ioritana. Ua lua'i tofia Fineaso ma alii sili e toasefulu e tautala ia tei latou i lenei mataupu. Ua ofo lava ia ituaiga e tolu ina ua masalomia e o latou uso le mea ua latou faia. Ua matua fai atui le sāvali, e tasi le mea ua latou manatu ai ina ia faaali lava i tupulaga amuli, o i latou o le tasi vaega o le fanauga a Isaraelu, ua latou auauna ia Ieova ma fiafia i ana sauniga e pei o isi ituaiga. Ua mālie le tali ia Fineaso ma alii sili uma ua aofia i le savali. Ua toe foi le faapotopotoga i Sailo ma le tala lelei ua latou fiafia uma i Ua faaigoa lea fata faitaulaga tele o le Molimau. Ua toe taape i latou mai Sailo i o latou nuu (Iosu. xxii. 1-34).

4. O LE OTI O IOSUA.—Ua maua e le fanauga a Isaraelu o le mapusaga. Ua oo ina a oti lo latou taitai o Iosua. Ua feau atu e ia ia Isaraelu uma ia potopoto ia te ia i Sekema, e fia sauni ni upu faamāvae ia te i latou, ma toe osi la latou feagaiga latou te tautura i le Atua. E tele upu lelei ua ia sauni atu ia te i latou. Ua apoapoai atu ia te i latou, ia faamaoni i latou ia Ieova ma faasaga tasi i ai, ua faamanatu ia te i latou i le alofa ma le agalelei o Ieova ia te i latou i tausaga ua mavae, ma faamanatu foi ia te i latou i feau ua totoe e ao ina latou faia. O le nuu uma lava ua latou fai atu ia Iosua, o le a latou

matuā auauna ia Ieova, latou te faalogo fo'i i lona si'ufofoga. Sa matuā faafouina lava le feagaiga; ua taia
foi mo i latou le tulafono ma le faamasinoga i Sekema. Ona tusia lea e Iosua o ia upu i le tusi o le
tulafono a le Atua; ua ave foi e ia le maa tele ma
faatuina i lea mea e fai ma molimau ia te i latou e
faamanatu ia te i latou ma a latou fanau, o i latou
ua osia le feagaiga latou te matuā auauna ia Ieova,
ma faalogo foi i lona siufofoga. Ua mavae lea mea
ona tuuina atu lea e Iosua o le nuu, ia taitasi ma alu
i lona tofi. Ua oo ina oti o ia: o ona tausaga e 110.
Ua latou tanumia lenei auauna faamaoni a le Atua i
le fanua o lona tofi i Timenatasera, i le mauga o
Efaraima, i le T.L.M. 1427 (Iosua xxiii-xxiv).

O LE TUSI VI.

O ona poina pule ai Faamasino.

O LE MATAUPU I.

1. O Isaraelu ua Tapuai i Tupua.—E tele nuu i Kanana e lei maua e le fanauga a Isaraelu mo latou. A o le'i oti Iosua, na matua apoapoai ia te i latou ia matuâtulia ia nuu uatotoe ne i pisia le nuu o le Atua i a latou tu ma la latou amio. O le tupulaga sa iloa Iosua sa latou usiusita'i i lana faatonuga. Na sosoo Iuta mal Simeona e tau ia Atonipiseka le tupu o Piseka, na fasia e i laton o tagata e toa 10,000. Ua maua foi lona tupu na sauā lava i ona tagata (Faama. O le ituaiga malosi o Efaraima na faaa'oa'o ia Iuta, na maua mo latou le aai o Lusa, po o Peteli. A o le toatele o Isaraelu sa faavaivai lava, ua le matuā tulia sa Kanana nai o latou luma, ua na ona tuu ia te i latou e fai taulaga ia te i latou. O Sepulona ma Nafatali na le tulia sa Kanana sa nonofo i o latou tuaoi. Sa nonofo ai pea o Iepuse ma Filisitia ma isi nuu, sa puapuagatia ai Isaraelu, faapei ona lua'i fai mai ai e Iosua (Iosua xxiii. 12-13). Ua solia e i latou o tulafono a le Atua, ua latou osi feagaiga ma sa Kananā ua totoe, na latou fai ava io latou afahne, ma tuu atu o latou lava atafine e nonofo ia sa Kananā, ua i'u ina tapuai i o latou atua, ma fai mea mataga e faapei o sa Kananā. O toe mataupu e lima o le Tusi i Faamasino (xvii xxi), ua i ai ni tala ia Isaraelu i ia ona po, o tala leaga ua iloa ai ua amio leaga tagata e toatele o Isaraelu ma fai mea faaulavale lava (Faama. i-ii). Digitized by Google

- 2. O MIKA MA SA TANU. -Sa mau i le mauga o Efaraima se tasi ua igoa ia Mika. Sa avea e ia tupe mai lona tina ua atoa ai sekeli e 1100. fetuu tele e le tamaitai i le tagata na avea ia tupe ua ala ai le fefe o Mika lana tama; aua o ia na aveesea. Ua oo ina toe avatu e Mika lea tupe i lona tina; ona ia faaali atu lea i lana tama, ua faasaina ia tupe e faiaise tupua ua tamasetupuaario. Uaavatuele tamaitai lea tupe i le tufuga ua ia fai ai se tupua ua ta ma se tupua ario, ma tuu i le fale o Mika. O le taulealea o sa Levi ua osi le feagaiga, o le a mau ma Mika e fai ma ana faitaulaga i le tupua, a o Mika o le a avane i ai mea e 'ai ma sekeli e ro i lea tausaga ma lea tausaga, ma ona ofu. Sa afe i le fale o Mika nisi tagata o sa Tanu ua latou saili se nuu i le itu i matu latou te nonofo ai, aua ua faalavelaveina i latou e sa Amorī i lo latou tofi na maua mai ia Iosua. Ua oo ia tagata i Laisa i le itu i matu, o tagata Saitonu i latou. O loo fifilemu ma faatalanoa tagata o lenei nuu. toe o ifo tagata o sa Tanu e faaali i o latou uso le uiga o tagata Laisa. Ua o atu tagata Tanu e toa 600 e faoa le aai o Laisa. Ua afe ane i le fale o Mika ma aveesea lona tupua, ma ole atu i le tagata o sa Levi, ia o faatasi ma i latou. Ua oo faafuase'i ia tagata Tanu i le aai o Laisa, ua susunuina le aai i le afi, ma fasia ona tagata. Ua toe faia e i latou le faiaai ma faaigoa i le igoa o Tanu, ua faatuina foi le tupua ua ta sa gaoia e i latou nai le fale o Mika. Sa tofia foi le tagata sa Levi e fai ma ositaulaga i le ituaiga o sa Tanu e oo i le tafeaga o le nuu. O le igoa o le fai taulaga o Ionatana le atalii o Keresoma le atalii o Mose (Faama. xvii-xviii).
- 3. O LE TAUA O ITUAIGA.—O le a ta'ua nei se isi tala e iloaai le faaletaupulea o le nuu i ia ona po. O le tagata o sa Levī sa mau i le mauga o Efaraima sa fai avā o ia, o le palake foi, mai Peteleema i Iuta. Sa mulilua le fafine ma toe foi i le aiga o lona tamā. O lana tane ua tulai ma toe alu ia te ia ina ia tautala lelei i ai ma toe aumaia. Ua la foi mai, ua afe i Kipea o Peniamina. Na momoe i latou ma lana au-

auna i le fale o le tasi tagata o le aai. O tagata ulavavale o le aai ua latou agaleaga ma faasaunoa i le palake a le tagata o sa Levi, ua maua o ia i le taeao i le faitotoa o le fale, ua oti lava. Ua fo'i le sa Levī i lona fale, i le ua vaevaeina le tino oti o lana avā i tufaaga e sefulu ma le lua, ona avatu ai lea i itu uma o Isaraelu. O le valaau lea, ia tauia e Isaraelu lenei mea leaga na faia e tagata i Kipea. E toa 400,000 o ituaiga eseese na faapotopoto i Mesepa e faaoo le sala mamafa ia Kipea. Ua le mafafai e le fanauga a Peniamina ina ia faasalaina tagata Kipea. Ua oo ina tau atu ituaiga e sefulu ma le tasi ma Peniamina, a ua faiaina faalua i latou e Peniamina, e toatele lava ua fasia. Ona faapotopoto faatasi lea o ituaiga uma, e aunoa ma Peniamina, i Peteli ma fesili atu ia Ieova pe toe o atu i latou e tau ma Peniamina (Faama. xix-xx).

4. O SA PENIAMINA UA TOETOE INA FAAUMATIA. Ua finagalo Ieova ia toe o atu i latou e tau ma Peniamina. Na faia e i latou se togafiti, ua faamuina ai Kipea i le afi, o ona tagata uma na fasia i le pelu, o tagata tau uma o Peniamina ua fasia foi, tau o nisi e toa 600 na sosola i le vao i le papa o Rimoni, sa nonofo ai i lea 'olo i masina e fa. O ituaiga uma e sefulu ma le tasi na fai le tautoga i Mesepa, o loo faapea, E leai so latou e avatu lona afafine e fai ma avā i so sa Peniaminā. Mulimuli ane ua salamō ituaiga eseese i lea tautoga, auā o lona uiga, o le a vavaeeseina le tasi ituaiga nai ia Isaraelu. Ua latou iloa o le tasi aai o Isaraelu i le la itu o Ioritana o Iapesa-Kiliata lea, ua le o mai i le taua ia Peniamina, e ui ina valaauina, ua latou sii taua ma fasia tagata uma o le aai, tau o teine taupou e toa 400 ua faasaoina. Ua avatu e ituaiga uma ia taupou i e ua totoe o Peniamina. A e peitai ua le tofu i latou ma se avā. le mea fiafia sa faia i Sailo, na o atu i ai teine o lea ituaiga ma lea ituaiga, ua lamalama i ai tagata Peniamina ma toso ia teine e faatatau ia i latou ua le tofu ma le avă, i le ua foi atu i o latou nuu ma latou faia a latou aai, ma latou nonofo ai (Faama. xxi.)

O LE MATAUPU II.

- I. O OTINIELU.—O toeaina sa masani ma Ieova na auauna ia Ieova i aso uma o lo latou olaga. oo i ona po ua oti ai ia toeaina ona amio leaga lea o le nuu ma fai mea ua ta'ua i luga. Ua faaa'oa'o e le fanauga a Isaraelu i le amio sa tulia ai sa Kanana e Ieova mai lo latou nuu. O lea ua le toe fesoasoani le Atua ia te i latou i ia ona po. Ua tuuina atu i latou i lima o e vagavagai mai, ua ita ia te i latou. ua puapuagatia ai i latou. A e peitai ua le matua lafoaiina e le Atua o lona nuu, ua faafofoga ia te i latou ina ua salamō i latou ma alalaga atu ia te ia. tofia e Ieova nisi faamasino o tagata totoa i latou, e laveaiina ai Isaraelu nai mea faigatā. O le tasi sa tuuina atu i ai Isaraelu e le Atua, o Kusa-risatima. o le tupu lea o Mesopotamia na auauna Isaraelu ia te ia i tausaga e valu, sa tigaina ai i latou. Sa latou alalaga ia Ieova i lo latou puapuaga ona faaolaina ai lea o i latou e Otinielu, o le na fai ava i le afafine o Kalepo. Ua manumalo o ia i le tupu o Mesopotamia, ona filemu ai lea o le nuu i tausaga e faagafulu (Faama. iii. 1-11).
- O Euta.—O le tasi tupu na faatoilaloina Isaraelu (po ua gata ea i le ituaiga o Peniamina), o Ekerona, o le tupu lea o Moapi. Sa mau o ia i Ieriko, o le aai o pama. Sa nofo toilalo Isaraelu ja Moapi i tausaga e sefulu ma le valu. Na filifilia Euta e avatu la latou taulaga ia Ekerona i Ieriko. Ua fai atu Euta i le tupu o Moapi ua ia te ia le feau mai le Atua ia te ia. I le ua tago e Euta i lana pelu ona tutu'i ai lea e ia i lona manava ua oti ai. Na oo atu Euta i lona nuu, ua ili le pu i le mauga o Efaraima, ua laga ai lo latou toilalo. Ua mulimuli ni 'au e tele ia Euta, ua latou fasia i asaga o Ioritana tagata Moapi na sosola atu ai mai Ieriko i lo latou E toa 10,000 o tagata o Moapi na fasia. filemu ai lea o le uuu i tausaga e valugafulu. Na'o tuaoi i saute o le nuu o Isaraelu na faasaunoaina e tagata Filisitia. A o Samekara o le atalii o Anato na fasia e ia o Filisitia e toa ono selau i le tui povi, po o se

tao umi ua gaosia e tino mai e pei o le tui povi (Faama. iii. 31).

- 3. NA PUAPUAGATIA ISARAELU E IAPINO.—E lua fulu tausaga sa puapuagatia ai Isaraelu e Iapino. O le tasi lea tupu i le itu i matu o Kanana. Sa tele ana 'au, o lana itutaua foi sa fai kariota uamea e 900. O le alii sili na pule i 'au a Iapino, o Sesera lona igoa, na nofo o ia i Haroseta o nuu ese. Na ia faatoilaloina ma faasaunoaina o nuu uma o le ituaiga o Asera, ma Nafatali, ma Sepulona. Sa matua faasauā lava Iapino ma ana 'au i le fanauga a Isaraelu.
- 4. O TEPORA.—Sa nofo i le mauga o Efaraima i le va o Rama ma Peteli, se perofeta fafine ua igoa ia Tepora, le ava a Lapitota. Sa fai Tepora ma faamasino ia Isaraelu i ia ona po. Sa tiga o ia ia Iapino ona o sauaga ua ia faaoo ia Isaraelu, ona ia fai atu ai lea i le tasi alii o sa Nafatali, o Parako (o le uila) lona igoa, e sauni se taua e sii ia Iapino. Ua valaauina e ia mai le ituaiga o Sepulona ni tagata malolosi e atoa le toa 10,000. Ua latou faapotopoto ia te ia i le tumutumu o le mauga o Tapora.
- 5. O LE ITUTAUA A PARAKO.—Sa la faatasi ma Tepora i le mauga o Tapora. E toatele tagata o Isaraelu na latou faapotopoto ia te ia. O nisi sa fauvaivai ua latou le o atu ia Parako; e fesoasoani ia Ieova, e tau ma e na malolosi. Sa le fesoasoani Tanu ma Asera i o latou uso, ua le taua foi Iuta, sa nonofo Reupena ma Kato i o latou vaitafe i le itu i sasae o Ioritana, a e peitai o Sepulona ma Nafatali na tunlafoaiina o latou ola i mea maualuluga o Tapora. O nisi o sa Kenī na faaali ia Sesera mea ua faia e Parako i le mauga o Tapora; i le ua faapotopoto faatasi ona kariota uma ma ana 'au, ma tolauapi i latou i le fanua laugatasi o Isereelu.
- 6. O LE TAUA I KISONA.—Ua oo ina faia e Tepora le faailoga e amata ai le taua. Ua oo ifo le itutaua o Isaraelu mai le mauga ua oso atu ia Sesera ma ana 'au, ua lafoia ai, ma faataapeapeina, ua latou

- sosola ai. Ua le gata i 'au a Parako, a o fetū i o latou ala ua tau foi ma Sesera. Ua pa le faititili ma ua emo mai le uila, ua totō ifo foi le uato'a ua faaleaogāina o latou aufana ma u, ua tafe tetele foi le alia o Kisona ona o timuga tetele. Ua oo i ai kariota o Sesera ua tafea ai, aemaise solofanua na toso ai. Ua oti le itutaua uma a Sesera i le pelu; e leai lava se tasi na toe (Faama. iv-v).
- 7. O LE OTI O SESERA.—Na sola le alii sili na pule i 'au a Iapino. Na talia o ia e le tasi fafine ua igoa ia Iaeli, a ua fasia Sesera e Iaeli. Na ia taoto e moe i le fale 'ie o Iaeli, ona alu ane lea o le fafine ma le fao, ua tutu'i ifo i le ulu o Sesera, na ia oti ai. Ua oo Parako i le fale o Iaeli i lona tuliloaga ia Sesera, i le ua vaai ifo ia Sesera ua taoto i le fale 'ie o Iaeli, ua oti lava. E pei ona pese ai Tepora: () Ieova ua tuuina atu Sesera i le lima o le fafine (Faama. iv. 9). Ua toe fo'i Parako ma Tepora mai le tafa o fai pesega ia Ieova ina ua maua e Isaraelu le mapusaga i tausaga e fasefulu (Faama. iv-v).

O LE MATAUPU III.

- I. UA TIGAINA ISARARLU ONA O MITIANA.—Ua toe faasaga Isaraelu i le amio leaga i luma o Ieova, ua latou tapua'i ia Paala, ua ala ai le sala e sili ona mamafa i e na muamua. O tagata Mitiana ma Amaleka, atoa ma tagata mai sasae na solia lava o latou nuu. Sa lalafi Isaraelu i lua o i mauga, o ana foi, ma 'olo ona o Mitiana. E fitu tausaga sa puapuagatia ai i latou. E le'i tuuna e Mitiana sina mea e 'ai ma Isaraelu po o se mamoe, po o se povi, po o se asini. A totō mea a Isaraelu, ona o a'e lea o Mitiana ma Amaleka e tan ma i latou, ma faoa mea ua tutupu e aai ai. E le mafaitaulia o latou fili, e pei o sē ina taatele.
- 2. O LE VALAAU IA KITIONA.—Ua toe valaau atu Isaraelu i le Atua e fesoasoani ia te i latou ona faatuina ai lea o le faaola mo i latou. Sa nofo i

Ofira le alii ua igoa ia Ioasa na tupu mai o ia mai le tasi alii sili o Apieseru o le ituaiga o Manase i le itu i sasae o Ioritana. O le tasi aso na tau o ia ma Mitiana na fasia ai ona atalii uma, ua na'o le toatasi ua toe o Kitiona lea. O le tasi aso sa sasa saito ai Kitiona i le mea e soli ai vine, ina ia lilo ai ia Mitiana. Ua faaali le agelu ia Kitiona: o ia ua tofia e Ieova e fasia Mitiana, e peiseai o le tagata e toatasi. E fia iloa e Kitiona se faailoga e faamaoni a'i lea mea. Na faia e le agelu le vavega. Na ia faamuina e lona tootoo o mea e 'ai sa avane e Kitiona ia te ia. O le vavega lea na iloa ai e Kitiona, e le se tagata ua alu ane ia te ia, a o le agelu ua sau ma se feau mai le lagi (Faama. vi. 11-24). Ua uma lea vavega ona alu ai lea o le agelu a Ieova nai ia te ia.

- 3. NA LEPETIA E KITIONA LE FATA FAITAU LAGA SA FAI AI TÀULAGA IA PAALA.—Ua fetalai Ieova ia Kitiona i le miti i le po, ia soloi i lalo e ia le fata faitaulaga o Paala, ma faia e ia se fata e fai ai taulaga ia Ieova, ma fai se taulaga i ona luga, ma ave lona lua o povi a lona tamã e fitu ona tausaga e fai a'i. Ua oo i le taeao ua ofo le nuu i le mea na faia e Kitiona ma ana auauna i le po. Ua tiga le nuu ia Kitiona ma fai atu i lona tamã, ia aumaia lona atalii ina ia oti ai o 1a. A o ia ua faapea atu ma le faatauemu: Afai o se atua Paala, inū faia e ia lana finauga ma faaoo le oti i le na faasaunoa iai. O lea ua ala ai le igoa o Kitiona ua faapea: o Ierupaala, o lona uiga, o le ua tofotofo ia Paala (Faama. vi. 25-32).
- 4. O LE ITUTAUA A KITIONA.—Ua toe ta'ua mai, o Mitiana ua sau ma tolauapi i le vanu o Isereelu. Ua le iloa lelei pe se taua, po o se faioso, ona sauniuni tau lea e Kitiona. Ua ia aauina atu sāvali ia Manase uma, ma Asera, ma Sepuloua, ma Nafatali, ia latou fesoasoani ia te ia e tau ma Mitiana. A o le'i faasaga tau i ona fili, ua fai atu i le Atua i se faailoga e iloa tino ai e ia, pe manuia mea o le a fai, pe leai. E lua faailoga na tuuina mai e le Atua. O fulufulu mamoe sa sūsū i le sau, a ua mātūtū mea

uma i ona tafatafa. I le ma le tasi, o fulufulu mamoe sa mamago lava, a ua susū mea uma i ona tafa-O faailoga ia ua iloa ai e Kitiona e manuia le taua o le a sii atu (Faam. vi. 33-40). Na o atu ia Kitiona o tagata e toa 32,000 i latou. A ua fetalai mai le Atua, tan o nisi e toaitiiti, ina ne'i mitamitavale i latou i lo latou malosi, a e le manatunatu i le mana o le Atua. Na ia fetalai mai, o nisi ua fefefe i le taua, ia tuumuli i latou i o latou aiga. muli ai lea o tagata e toa 22,000. Ua totoe tagata e toa 10,000. Na fetalai mai le Atua ua toatele na'ua pea. Se'i latou ō ifo i le vai e inu ai, a i ai nisi e inu tu,ua na ona etoeto sina vai i o latou lima, ia fa'ia mai ilatou latou te o i le taua; a o e inu tootuli, toe foi i latou i o latou aiga. Na latou o atu i le vai, ua vaai atu Kitiona, e toatolu selau o tagata na inu tu, ona tofia lea o i latou latou te faatasi ma ia i le taua (Faama. vii Ua oo i le po, ua i ai o ia ma le toa 300 i le mauga o Kilepoa. Ua tolauapi Mitiana i le vanu o Isereelu i lalo o le mauga. È toatele lava i latou e pei o le oneone i le matafaga ona tele. O Kitiona ma lana auauna o Fora ua o faalilolilo i 'au ua pito mai. Ua faalogo i laua i le leo o se tasi tagata ua tautala i se isi i le tasi fale 'ie, ua faaali i ai lana miti na se'i fai. Ua faapea le miti: Na taavalevale le tasi potoi karite i le itutaua a Mitiana, ua oo i le tasi fale 'ie, ua to'ia ai,ona pau ai lea, ua mafuli i lalo,ua taatia le fale ie. Ua tali mai le tasi ua faapea mai: E leai se isi mea lenei, ua na o le pelu a Kitiona; ua tuuina atu e le Atua i lona lima o Mitiana ma le itutaua uma.

5. O LE TOGAFITI A KITIONA.—Ua faamafanafanaina tele Kitiona i le tala i le miti na ia faalogo
ai, ua le toe fefe pe faaletonu o ia. Na o po atu
Kitiona ma lana 'au i le mea na momoe ai Mitiana.
Na tofi'au e Kitiona,na latou siosio ai Mitiana. E
leai ni anupega a Isaraelu na latou ave, na o pu ma
sulu ma ipu omea e faalilo ai a latou sulu. Ua o ane
i latou, ma siomia ai Mitiana. Ona ta'ei lea e
Isaraelu o ipu omea, ua laulaututu, ua sisii i luga o

sulu, ua feili pu, ua pa foi ma le alaga tele. Ua ala tetemū Mitiana ma Amaleka, ma tagata mai sasae, ua sesega o latou mata i sulu i lea itu ma lea itu, ua tutuli taliga i pu na feili mai, ma tagata na alalaga. Fa te i latou o Isaraelu uma ua faaifo, ua i totonu ia te i latou, ona ta lea o le tasi i le tasi, ua soona fefasia'i, e toatele na oti ai, na sosola foi o e na sao. i le alofa ma le mana o le Atua i ona tagata! Sa fifilemu i latou, ua leai se mea na fai, na ona laulaututu ma feili pu, ma-alalaga (Faama. vii. 9-22). sosola e ua sao i asaga o Ioritana, i lalo ifo o mau-O tagata o Efaraima na latou ga o Efaraima. muamua atu i ia asaga, ona mana ai lea o Oreva ma Seeva, o alii Mitiana, ma fasia ai i laua. O alii sili o Mitiana o Seva ma Salemuna ua sao atu i Ioritana, a ua tuliloaina e Kitiona ma le tolu selau o tagata sa ia te ia, ua lailoa a e tuliloa pea. Ua tiga Efaraima ia Kitiona ma fai upu tiga ia te 1a ina ua le lua'i valaauina latou te faatasi i le taua, a o Kitiona ua tusi atu i alii Mitiana ua fasia e alii Efaraima ma fesili atu: E le'i sili ona lelei ea nai toe fuifui vine o Efaraima i le taugavine uma o lona aiga laitiiti o sa Apieserū? O le uiga o nai toe fuifui vine, o mea ua tuu lafoa'i i e matitiva: a ua faatusa nei i le taua sa faia e Efaraima i asaga o vai. O le taugavine, o le fuata uma lea ua faatusa i le taua a le toa 300. O le upu faamāmā lenei, o lona uiga, e le tusa le fuata a lo latou aiga ma nai toe mea a Efaraima. Ua viia le taua a Efaraima. E moni o le tali filemu e lilineseina ai le ita o Efaraima, ona tuliloa atu pea lea o Kitiona ma lana 'au i o latou fili (vii. 23-25; viii. 1-3).

6. O LE TULILOAGA O MITIANA.—Ua oo Seva ma Salemuna i Karekori, o le vao i le itu i sasae o Ioritana. Fa te i laua ua saogalemu i laua ma a latou 'au, a ua oso faafuasei atu Kitiona ia te i latou, ua lafoia a latou 'au, ua mana foi ia tupu e toalua o Seva ma Salemuna. Ua fo'i mai Kitiona i sisifo ma le manumalo. Ua matuā faasalaina e ia tagata Sukota ma tagata Penueli ina ua agavale ia te ia i lona tuliloaina o ia tupu e toalua, ua mumusu i latou i

fagaina ai o ona tagata e toa 300. I le ua faasaga o ia, e alu i lona nuu o Ofira. Ua i ai i latou i le ala ona fesili lea ia Seva ma Salemuna: Pe ni tagata faapefea na latou fasioti ia Tapora? Ua la tali mai: E pei o oe sa faapea i latou; e taitasi ma aulelei e pei ni alo o se tupu. Ua iloa i ia upu, o ona uso na fasia e i latou. Ua oo ina fasiotia e Kitiona o ia tupu e toalua. Sa fiafia Isaraelu ia Kitiona, ua latou loto ina tofia o ia e fai mo latou tupu. A ua le mafai ia Kitiona. Na ia fai atu, pe fai o ia ma tupu, a o fai le Atua mo latou Tupu (Faama. viii. 22, 23). E tasi lona mana'o ina ia aumaia e tagata. uma taitoatasi o.le mama auro o ana lava vete. Ona gaosia lea e Kitiona o le efota, ua tuu ai e ia i lana aai o Ofira; ua fai ma mailei ia Isaraelu, auā o Isaraelu uma ua mulilulua ai, o lona uiga ua latou tuua Ieova peiseai o la latou tane, ma faasaga i le tupua, o le mulilua lea. Ua pule le faamasino o Kitiona ia Isaraelu i tausaga e 40 ua fifilemu ai i latou (viii. 4-35).

O LE MATAUPU IV.

1. O APIMELEKO.—Ua oti Kitiona ona toe liliu ese ai lea o Isaraelu e mulimuli ia Paala, ma faatuina se tupua ua igoa ai ia Paala-perita (o Paala o le feagaiga) i le aai o Sekema. Sa pule atalii e toafitusefulu o Kitiona i le nuu o Kanana. le tasi atalii o Kitiona ua igoa ia Apimeleko, o lona tina, o le auauna a Kitiona, o le Sekema o ia. Ua galue o ia i lona aiga i Sekema ina ia latou tofia o ia e pule. Ua faaopoopo ia te ia le aiga o lona tinā i Sekema, ona latou avatu lea ia te ia ni tupe e 70 mai le fale o Paala-perita na totogi a'i e Apimeleko o tagata faatauvaa. Ua o atu o ia ma tagata ulayayale i Ofira i le aiga o lona tama, ona fasiotia lea e ia o ona uso, o atalii uma o Kitiona, na o Iotama le uii e le'i fasia e ia, ina ua lafi o ia. Ona tofia lea o Apimeleko e tagata Sekema e avea ma tupu (Faama. ix. 1-6).

- 2. O LE FAATAOTO A IOTAMO.—Ua oo le tala i lenei mea ia Iotamo. Na tu o ia i le tumutumu o le mauga o Keresema ma valaau i tagata o Sekema ma faatatau ia te i latou le faataoto i le tupu ua faatusaina i le laau tuitui. O laau o le vao ua fia faauuina se tasi e fai ma tupu mo i latou. Ua latou faasaga i le olive, ma le vine, ma le mati, ua taitasi ma tofia e fai mo latou tupu, a ua taitasi ma teena le tofi. le ua latou faasaga i le laau tuitui ua talia le tofi e lea laau. Ua poloai i isi laau uma ia faatuatua mai i lona paolo. Afai latou te le mafafai, ua lapata'i i ai, o le a alu atu le afi ai le laau tuitui, ma faaumatia arasi o Lepanona. Ua faamanatu Iotama ia Sekema i le agalelei o Kitiona ia te i latou, ina ua tuulafoaiina lona ola ina ia faaolaina i latou nai lima o Mitiana. Po ua lelei ea le mea na latou fai ina ia tofia Apimeleko e fai mona sui, ma fasiotia ona atalii? Anei o le a alu le afi e faaumatia ai Apimeleko ma alii uma na auai i loua tofiga e fai ma tupu. Ua sauni atu e Iotama ia upu ona sola lea i le aai ua igoa o Peeri (Faama. ix. 6-20).
- 3. O LE OTI O APIMELEKO.—E le pine ona taunuu lea upu ua i ai i le faataoto a Iotamo. Apimeleko ia Sekema i tausaga e tolu : sa nofo o ia i Aruna, a ua tofia Sepula e nofo i le aai e pule. le tasi alii ua igoa ia Kaala na lagaina le aai o Sekema ia latou foua Apimeleko. Ua faaali atu e Sepula ia Apimeleko le fou ua faatupuina e Kaala e le aai, ona tago 'au lea ma tau ma Sekema. Ua aea le aai ma fasia ona tagata, ma na sofa'ia le aai ma na lūlūina ai i le masima. O nisi tagata o le aai na sosola i latou i le malumalu o Paala-kerita. Ua faamuina e Apimeleko le fale ua mole ai tagata o Sekema i totonu, pe atoa le afe o tane ma fafine. Ua aea foi e Apimeleko le aai o Tipesa. Na sosola tagata e toatele i le tasi 'olo i le aai ona ia faamuina lea e pei o le 'olo i Sekema, ona lafo ifo lea e le tasi fafine se maaolo ua pa'u i le ulu o Apimeleko, ua ia momomo ai lona ulu. Ua musu o ia ina ia logo le tala ua fasiotia o ia e le fafine, ona valaau ai lea i

lona soātau e faaoti ai ia te ia i le pelu, i le ua faapea ona fai (Faama. ix. 22-57). E moni, e saasaa le alaga fiafia o e amio leaga (Iopu xx. 5). O isi faamasino ua ta'ua na pule ia Isaraelu. O Tulaga o le ituaiga o Isakara na faamasino ia Isaraelu i tausaga e 23. Ua mavae o ia, ona tofia lea o Iairo le Kiliata, na pule o ia ma ona atalii e toatolugafulu i tausaga e 22.

- 4. UA PUAPUAGAINA ISARAELU E SA AMONI.—
  Ua toe amio leaga Isaraelu ma ifo i atua ese o nuu ua vagavagaia ai i latou. E lua itu na ala mai ai lo latou puapuaga. O tagata Filisitia na solia lo latou eleele i saute, na sopoia foi Ioritana e sa Amonī ma faaleagaina nuu na nonofo ai Iuta ma Peniamina ma Efaraima. Ua oo ina puapuagatia tele i latou, ua salamo i a latou agasala, ma tuu ese o atua ese sa ia te i latou ma toe auauna ia Ieova; ua tigaina lona finagalo ona o le puapuagā o Isaraelu.
- 5. O IEFATA.—Na alofa le Atua ma faafofoga i le tatalo a Isaraelu. Na faatuina e ia se faaola mo i latou, o Iefata lea o le Kiliata, o le toa malosi o ia. Ua faapotopoto ia te ia alii o ituaiga i sasae o Ioritana, o le a latou tuu ia te ia le pule pe afai e fesoasoani ia te i latou e tau ma sa Amonī. Ua sii le taua i o latou fili, ua fasia ai i latou ma faatoilaloina le fanauga a Amoni i luma o Isaraelu, ua maua ai foi ni aai e luafulu e atua mai i Aroeru e oo atu i Meniti, o aai i le itu i sasae o Ioritana (xi. 12-23).
- 6. O LE TAUTOGA A IEFATA.—Ua filogia le fiafia o Iefata ma le faanoanoa tele ina ua manumalo o ia i ona fili. Na fai lana tautoga, e pei o le masani a tagata faapaupau, ina a fai le taua, a manuia lo latou itu taua na te avatua e fai ma taulaga i le Atua o le lua'i mea na te iloa pe a toe foi o ia i lona aiga. Na tulia Amoni, sa manuia Isaraelu, ua tuu 'au, ua toe foi Iefata i lona aiga. Ua latalata o ia i lona aiga, ona alu atu lea o lona afafine e faafetaia'i ia te ia. Ua tigā lona loto ona o lana tautoga sa fai. Ua le se'i fesili i le ositaulaga sili i se mea na te faia

pe mafai ona faamagaloina o ia i lana upu faavalea. Ua faapea le upu i le Tusi Paia: Ua ia faia ia te ia lana tauto na ia tauto ai. O afafine o Isaraelu sa latou masani ona o atu ta'ifa i tausaga uma i mauga o Kiliata e manatua ma viia le afafine o Iefata ua tuuina atu o ia e fai ma taulaga ia Ieova (Faama. xi. 34-40).

7. O LE MATAU'A O EFARAIMA.—Ua le tumau le fiafia o Iefata i lona manumalo ia Amoni. O le ituaiga faamaualuga o Efaraima ua latou fai upu leaga ia Iefata ma sii atu le taua ia te ia, ina ua le valaauina i latou e tau i le fanauga a Amoni. lafoia a latou 'au e Iefata ma lona itutaua. mai Efaraima i asaga o Ioritana ina ia maua mai lo latou nuu, a e peitai sa leoleoina ia asaga e 'au a Iefata, ina nei mao fasia nisi e le o tagata Efaraima i latou, ua tofotofo tagata uma e fia asa atu Ioritana. Ua faapea atu i ai, Fai mai le upu Seepoleta (o lona uiga, o le alia); afai e fai mai Sepoleta, ona fasi ai lea ina ua iloa ai o le Efaraima o ia, aua ua gata ia te i latou le ta'u o lenă upu. E toa 42,000 o tagata Efaraima sa fasia e Iefata ma ana 'au. O tausaga e ono sa pule ai Iefata ia Isaraelu ona oti lea ma tanumia i le tasi aai i Kiliata (Faama. xii. 1-7). Ua mavae atu Iefata, ona faamasino lea ia Isaraelu o Ivisona nai Peteleema i Sepulona i tausaga e fitu; o Aluna le Sepulona na pule ia Isaraelu i tausaga e sefulu: ma Apetonu le Piratonu (ua latalata i Sekema) na pule i tausaga e valu (Faama. xii. 8 15).

O LE MATAUPU V.

1. SA TIGAINA ISARAELU E FILISITIA.—Ua toe amioleaga le fanauga a Isaraelu, ona tuuina atu lea o i latou ia Filisitia e faapuapuagaina ai i latou i tausaga e 40. Na solia tele le ituaiga itiiti o Tanu. O lenei ituaiga na toha ai le faaola e laveaiina ai i latou. Sa tofia o ia e fai lenei galuega a o le'i fanau o ia.

- 2. O SAMASONI.-Sa nofo i Soraa se alii ua igoa ia Manoa, o le alii Tanu o ia. Na faaali e le agelu i lana ava o le a fanaua e ia se tama tane, o le a fai le tama ma Naseri i le Atua, e afua mai ina fanau, aua le oo i lona ulu se tafi, aua le inu foi e ia se uaina po o se 'ava: o ia foi e afua mai ona faaola ia Isaraelu ai lima o Filisitia. Ua oo ina fanau le tama, ua faaigoa ia te ia o Samasoni (o le malosi, po o le ua pei o le Sa sili lona malosi i tagata uma. Ua oo ina matua ona finau lea i ona matua i lona fia fai ava i le fafine i Timenata, o le fafine Filisitia. Ua la le loto i ai, a ua gaua'i ona o lona faatauanau i ai. Ua le iloa e ona matua ua mai ia Ieova lea mea, e saili ai se mea e faalani ai se misa ia Filisitia. Ua latou o atu i Timenata e asiasi i le fafine, ona tagi lea o le leona ia Samasoni, faauta, ua saeia e ia le leona, e pei ona saeia se tama'i 'oti. Ua le ta'u ane lenei mea i ona mătua. Ua lelei lava le fafine i le manatu o Samasoni. O lona lua o asiasiga i le fafine, na ia afe ane e matamata i le tino o le leona, faauta, o le vao lagomeli, atoa ma le meli sa i le tino o le leona. Ua ave o ia i ona lima se meli ua ia 'ai fano ai, maavane nisi i ona matua, a e le'i ta'u ane i ai le mea ua na maua ai. Ua oo i Timenata ma fai ai le tausamaaga.
- 3. O LE TUPUA A SAMASONI.—E fitu aso sa fai ai mea faafiafia i le tausamaaga. E pei o le masani i ia sauniga, na fai atu e Samasoni lana tupua i ana aumea Filisitia e toa 30. Afai e matea e i latou le uiga o lana tupua i lona fitu o aso o le tausamaaga, o le a avatu e ia o ie lino e 30 ma ofu e 30. A e afai e le mafai ona matea lona uiga, o le a latou aumai ia te ia lea lava totogi. Ua lelei lea mea i ana aumea, ona fai atu ai lea o lana tupua, ua faapea: Na ala atu le mea e 'ai nai lè 'ai mea: na alu atu foi le mea suamalie nai lè malosi. Ua le mafai ona matea le tupua i aso e tolu. Ua latou fai ane i le ava a Samasoni, a e le ta'u ane ia te i latou le uiga o le tupua o le a latou susunuina o ia ma le aiga o lona tama i le afi. Ua faatoga ma loimata le fafine ia Sa-

masoni ina ia maua ai e ia le uiga. Ua gaua'i Samasoni i ai, i le ua na faaali i taulele'a le tali. Ua o i le afiafi o lona fitu o aso ua latou faapea mai: Se a se mea ua sili ona suamalie i le meli? se a foi se mea e sili ona malosi i le leona. Ua iloa tino e Samasoni le togafiti ua latou faia e maua ai le uiga. Ua alu o ia i Asekelona (le tasi aai o Filisitia) ma na fasia o latou tagata e toa 30, ona ave lea e ia o latou ofu i e na matea le tupua (Faama, xiv. 10-19).

- O LE FAAMUINA O FAAPUTUGASAITO MA SAITO UA TU.—Ua toe alu o ia i Timenata ua iloa ai.o lana ava ua avea e lona tamā i lē na fai ma uō ia te ia. Ua tiga tele o ia ma fai se togafiti e taui ia Filisitia lenei mea. Ua pu'ea e Samasoni ni alope e 300, ua ia ave foi ni sulu, ma liliu le tasi i'u i le tasi i'u. Ona tugia lea e ia o sulu i le afi, ma tuu atu i alope e o i saito o tu a Filisitia; ona mu lea o faaputugāsaito atoa ma saito o tu, o tovine atoa ma olive. Ua tiga tele ai Filisitia, na iloa ai foi, na māfua lea mala ia te i latou ona o le tiga o Samasoni i le tama o lana ava ua ave ma lana uo. I le ua faaoo lo latou tiga i le fafine ma lona tamā, na latou susunu ia te i laua i le afi. Ua taui atu foi e Samasoni lenei mea ia Filisitia. Ua faaoo ia te i latou le fasiga tele, ona alu lea o ia i le papa maualuga o Etama e latalata i Peteleema. Ua tuliloa ia te ia e Filisitia e oo i Etama. E toa tolu afe o Iuta ua latou o a'e ia te ia ma fusifusi ia te ia i maea fou e lua, ma tunina atu o ia ia Filisitia. Ua alalaga fiafia Filisitia ina ua taunuu ia te i latou o Samasoni e A o lea itula ua avea maea sa i ona lima e pei se manoa lino ua mu i le afi, ua matala lava ona noanoaga. Ua tago i le ivi auvae fou o le asini. na fasi a'i tagata Filisitia e toa afe. Po ua fesoasoani foi ia te ia tagata o Iuta e toa 3,000 na latou faatasi ai.
  - 5. O SAMASONI MA TALILA.—Sa i ai Samasoni i Kasa o le tasi aai o Filisitia. Sa vagaia Kasa e Filisitia ina ia latou maua o ia e fasioti i ai, a ua sola o ia i le po, ua na ave foi ma ia puipui o faitotoa atoa

mona pou. Ua na ava'e ia mea i le tumutumu o le mauga sa feagai ma Heperona. Mulimuli ane, ua ia mana'o 1 le fafine i le vanu o Soreka. O Talila lona igoa. O alii Filisitia ua o ane ia Talila ma fai atu i ai, o le a avatu ia te ia le taui tele lava pe afai na te mafai ona maua mo i latou le mea ua pogai ai le malosi o Samasoni. Ua faatoga faatolu e Talila ia te ia ina ia faaali ia te ia, po o le a ua ia malosi tele ai, a ua 'alofia e ia ana mailei. O maea mata e litu e le'i faapopoina, o maea fou, o le lagă fuafuati e fitu o lona lauulu faatasi ma le ala o le 'ie, o mea ia ua tofotofoina ai o ia, a e le aogā ia mea e noanoatia ai o ia. Ua taumafai pea e Talila, ona ta'utino atu ai lea e Samasoni o lona loto, o lana tautoga faanaseri (Faama. xvi. 17). Ua oo ina moe Samasoni ona valaau lea o Talila i le tagata e tafi i fuafuati e fitu o lona lauulu. Ua ala Samasoni ona lagona lea ua mavae lona malosi ia te ia ina ua soli le tautoga faanaseri. Ua pu'eina o ia e Filisitia, ona sailieseina lea e i latou o ona mata, na latou nonoa foi ia te ia ma tuuina atu o ia e nofo i le fale puipui i Kasa e olo ai saito e pei o se pologa (Faama. xvi. 4-21).

6. O LE OTI O SAMASONI.—Ua oo ina fai le nunu tele o Filisitia i Kasa i le fale o lo latou atua o Takono. O le tupua lenei sa faia i le tino o le tagata i luga, a o le i à i lalo. E fia fai le taulaga tele o le faatetai ia Takono ina ua tuuina mai e ia lo latou fili ia te i latou, o Samasoni lea. Sa taitaiina ane o Samasoni latou te taufaiula ia te ia, ma tapisa i ai, ina ua latou maua o ia. E toatele tagata sa i lea fale tele. E toa 3,000 o tane ma fafine sa i ai i luga o le fale, i le mea sa masani ai i latou e saofai ai. I le na toe faamalosia o Samasoni e le Atua, ona tago ai lea o ia i pou na mautu ai le fale, ua ia lolo'u lai, ona pa'ŭ ai lea o le fale, na oti ai o ia, atoa ma Filisitia e toatele lava. Sa toatele e na fasiotia i lona oti, i e na fasiotia a o ola ia. O lona aiga ua latou saili i lona tino, ma avae ma tanu ia te ia i le tuugamau o Manoa lona tamā, i le va o Soraa ma Ese-

taola (Faama. xvi. 23.30). E 20 tausaga na ia faarmasino ia Isaraelu. E tele mea leaga na faia e Samasoni, e le tusa ona faaa'oa'o i ai, a e lelei pe afai e faaa'oa'o i lona faatuatua i le mana o le Atua (Epe. xi. 32).

7. O LE TALA IA RUTA.—Po o ona po o Euta, po o ona po o Kitiona na alu ai le tasi tagata nai Peteleema o Inta e auman i le nun o Moapi. O Elimeleka le igoa o le alii, o Naomi le igoa o lona ava. O Maalona ma Kiliona o igoa o ona atalii. O le oge na ala ai ina o atu lenei aiga i le nuu o Moapi e nonofo ai. Ua oo ina oti Elimeleka, a o ona atalii tia la fai ava i fafine o Moapi, o le igoa o le tasi fafine o Orepa, o le igoa o le tasi o Ruta. Ua mavae ni tausaga e sefulu ona oti lea o Maalona ma Kiliona. Ua faalogo e Naomi ua toe mau lona nuu moni, ona tulai ai lea o ia, o le a foi atu i lona nuu o Peteleema. O Orepa na tumau i le nuu o Moapi, a o Ruta na finau lava ina ia la o faatasi i le nuu o Naomi. Ua la oo i Peteleema i le amataga o le seleselegākarite. Ua alu Ruta e ao ni fua o le karite i le fanua o Poasa, o le alii o le aiga o Elimeleka. Ua vaaia e Poasa lenei tafine lelei mai Moapi i lona fanua. Ua faatonu i e na selesele karite ina ia latou alofa ia te ia. Ua na tautala foi ia Ruta i upu lelei. O Poasa, o ia o le aiga o Elimeleka ua tatau ia te ia ona faatau e ia o le fantia o Elimeleka, ma faatumauina le igoa o le ua oti i lona tofi e tusa ma le tulafono a le nuti. O lea ua avea ai Ruta mana ava, ua fanau mai ai se tama ua faaigoa ia Opeta, o le tamā o ia o Iese, o le tama o Tavita le tupu o Isaraelu (Ruta iii-iv).

O"LE TUSI VII.

O le tala ia Isaraelu i ona po o Samuelu e oo i le nofoaiga a Tavita.

O LE MATAUPU I.

- 1. O ELI I SAILO.—Sa fai Eli le galuega a le ositaulaga sili i tausaga e 20 na faamasino ai Samasoni ia Isaraelu. Ua mavae atu Samasoni, ona fai lua lea e Eli o ia tofi o le ositaulaga sili ma le faamasino ia Isaraelu. O le tasi aso sa nofo Eli i le mea ua ia masani ai, o le nofoa lea i le pou o le faitotoa o le malumalu o Ieova. Na ia vaai i le fafine ua na ona memu ona laugutu, a e le lagona lona leo, fa Eli ua ona o ia i le uaina tele ua ia inu ai i le tausamiga. Sa aoa'i o ia i le fasine, a ua fai lana tali ia Eli. Ua faapea atu:—o ia o le fafine ua tigā le loto. ua matua momoli atu lona loto ia Ieova. O Hana le igoa o lea fafine, o lana tane o Elekana. Sa ia Elekana ni ava e toalua, o Penina le tasi ma Hana le isi. Sa ia Penina le fanau o tama ma teine, a o Hana, le ava pele a Elekana, é leai se fanau. Sa faalili pea Penina ia Hana, aua ua ia te ia nisi tama, a e leai sana tama ia Hana. O lea ua faatele ai lana tatalo ia Ieova i le malumalu. Ua ole atu ia Ieova, ma ua tagi tele ina ia maua ai sana tama. Sa faamanuia Eli ia Hana, ma tatalo ina ia foai e Ieova, le mea ua ia faatoga i ai. Ua toe foi Hana i lona nuu ma le loto ua faamafanafanaina (1 Samu. i. 1-18).
- 2. O SAMUELU.—È pei o le tina o Samasoni ua faapea Hana, ua fai le tautoga ua faapea, afai e foa'i ia te ia se tama tane, o le a tuuina atu ia te ia mo Ieova i aso uma e ola ai o ia. Sa faafofogaina e

Ieova o lana tatalo. Ua ia faaigoa i lana tama o Samuelu (o lona uiga, ua faafofogaina e le Atua). Ua uma ona faate'a o ia ma le susu ona momoli lea e Hana o lana tama ia Eli, e matuā tuuina atu ai o ia ia Ieova. Sa fai foi lana tala ia Eli, o lea tama na ia talosia ai. Ua faapea le tama a Hana, a o atalii o Eli o Hofeni ma Fineaso sa ulavavale lava. O la la amio leaga, na inoino ai tagata i taulaga ia Ieova. Na sese lava o Eli ina ua ia le matuā vavao ma aoa'i ia te i laua.

3. O LE AOAIGA IA ELI.-O le tasi aso na alu atu ai se tagata o le Atua ia Eli e aoa'i ia te ia ina ua faasiliina ona atalii i sauniga a Ieova. O le a aveesea le faiva o le faitaulaga i lona aiga, ma tuu atu i se isi aiga; o le a oo ina oti ona atalii e toa lua i le aso e tasi. E mata le aoga lenei aoaiga ia Eli. lea ua fai ai e le Atua lona lua o aoaiga. O le tama a Hana, o Samuelu lea ua filifilia e Ieova e fai ma ala e oo ai lenei aoaiga ia Eli. Na auauna le tama i luma o Ieova; ua ofu o ia i le efota ie lino; ma se ofu itiiti ua o ifo i ona vae na faia e lona tinā. Ua tupu le tama o Samuelu i luma o Ieova. O le tasi taeao po na oo atu ai ia Samuelu se leo ua fafagu ia te ia. Fa Samuelu o Eli, ona momo e ai lea ia te ia. Ua fai mai le toeaina. Ou te le i valaau. Ua toe taoto Samuelu, ua toe oo mai le leo, Samuelu e. Ua toe tula'i ma momoe ia Eli, a e le o Eli ua valaau mai. Ua oo faatolu mai le leo ia Samuelu, i le ua toe alu faatolu ja Eli. Ua iloa e Eli, ua valaau Ieova i le tama. Ua fai ane Eli ia Samuelu, ia na tali atu, ia faapea: Fetalai mai ia, Icova e, auŭ ua faalogologo atu lan auauna. Ua toe taoto le tama, ua toe valaau mai Ieova i lona igoa, i le ua tali atu e pei ona faatonu mai e Eli. Ua faalogo e Samuelu i le uiga o le feau mai ia Ieova. Ua taoto Samuelu, seia oo i le taeao: a ua fefe o ia e faailoa atu ia Eli le mea na faaalia mai. Ai lava ua masalo le ositaulaga sili i le uiga o le feau ia Samuelu. Ua matua fai mai ia Samuelu, aua na te fananā ia te ia se upu e tasi o upu na ia faalogo i ai. Sa faalogo le toeaina i le

tama, a o faailoa atu ia te ia o le feau uma a Ieova. E le pine ona oo le oti i ona atalii ma le mativa ma le faamaulaloina o lona aiga. Ua faapea lana tali: O ia o Ieova, ia faia e ia le mea e finagalo i ai o ia (I Samu. iii).

4. O LE OTI O ELI.—Ua faasaga tau Filisitia ia Isaraelu i ia ona po. Na tolauapi i latou i Afeka. Ua tau solo le taua ma fasia i le tafa tagata o Isaraelu e atoa ai le toafa afe. Ua mata utuia i latou i lenei mea faigată ua tupu, ona aauina lea o nisi e aumai le Atolaau mai Sailo, pe aogā e mafai ai ona manumalo i o latou fili. Na ō Hofeni ma Fineaso ma le Atolaau i le toagalauapi. Ua toe tau atu Filisitia ma Isaraelu ua fasia tagata e toatele, po ua atoa le toa 30,000. Ua fasiotia foi atalii e toalua o Eli, ua maua ai foi e Filisitia le Atolaau. Ua gatete le loto o Eli ona o le Atolaau a le Atua ma ua nofo o ia i le nofoa i le ala, ua fia faalogo i se țala i le taua: Ua sau le tagata Peniamina nai le taua, ua saeia ona ofu, ma le eleele na i luga o lona ulu. Ua fesili atu Eli i lana tala. Ua faalogo, faalogo seia oo i le tala i le Atolaau ua aveesea e o latou fili: ona pa'ū ai lea o ia i tua nai luga o le nofoa i tafatafa o le faitotoa, ua gau lona ua, ua oti ai. Ua toe se isi o le a oti i lea aso vale. O le ava a Fineaso ua latalata ona fanau. Ua faalogo i le tala ua avea e Filisitia le Atolaau, ua oti foi le tama o lana tane ma lana tane foi; ona tootuli ai lea ua fanau le tama tane. Ua le mafai ona faamafanafana ia te ia ona o le tama tane ua ia fanau mai ai. Ua ia faaigoa i le tama o Ikapoti, o Iona uiga, ua avea le mamalu nai ia Isaraelu. I le ua to ai lana mānava (1 Samu. iv).

O LE MATAUPU II.

1. O LE ATOLAAU I LE MALUMALU O TAKONO.

—Ua avea e Filisitia le Atolaau ma le mitamita i Asetota, ma tuu ai i le malumalu o Takono, i tafatafa o Takono. Ua oo i le taeao ua uma ona pa'ū faō le

tupua i le eleele i luma o le Atolaau a Ieova. toe faatu i le mea sa i ai. Ua oo i le taeao i tala mai ona toe pa'ū faō, ma gaugau ai, ua na'o le ogatino, a ua motu ese lona ulu ma ona lima: Na mama'i ai foi tagata o Asetota i silailalo, ua faaumatia foi o latou fuata i imoa. Ona ave ai lea o le Atolaau a Ieova i Kasa ona tupu ai lea o le faama'i i ona tagata e pei o Asetota. Ua le mafai e tagata Ekelona ona talia le Atolaau i totonu o la latou aai, aua ua atuatuvale i latou, nei oti tagata o le aai e pei o Asetota ma Kasa. Ua fesili alii Filisitia i faitaulaga pe se a se mea latou te faia? Ua fai mai, ia fau se fata faatavalevale fou, ma avane i ai ni povi fananau se lua, e le'i faaee i se amo ma ia faafo'i le Atolaau ia Isaraelu. Ia tuu fo'i i ai se togiola e faamaloloina ai i latou, o silailalo auro e lima, ma imoa auro e lima. Ua faapea ona faia e Filisitia. Na oa'e povi i le ala e ui ai i Petesemesa o le tasi aai ua faasaina mo sa Levi i le ituaiga o Tanu. E le'i afe ia povi i le itu taumatau po o le itu tauagavale. Ua tetepa a'e tagata o'Petesemesa, ona iloa ai lea ua sau le Atolaau, ua latou fiafia ai. Ua oo povi i le fanua o Iosua va i ai se maa tele, ua tu ai. O nisi o sa Levi ua taisi laau o le fata faataavalevale, ma fasi povi e fai ai se taulaga mu ia leova. Mulimuli ane na faia e i latou se mea faalemigao, ua susu'e e i latou le ufi o le Atolaau ma maimoa i totonu, ua taia ai nisi e toatelei leoti. Ua latou feau atu itagata i Kiriata-iarima o fanua o i le vao (Sala. cxxxii. 6), ina ia latou o mai e avatu ia te i latou le Atolaau. Ua avatu ai i le fale o Apinatapa le tagata o sa Levi.

2. O EPENESA.—(I Sa. vii. 1-14). O ia ona po ua talia e tagata uma Samuelu ma ta'ua o ia o le perofeta moni a Ieova. Ua faapotopoto e ia ia Isaraelu i Mesepa ma matuā apoapoa'i atu ia te i latou ina ia tuu ese o atua ese ua ia te i latou. Ua ta'uta'uina e le nuu a latou agasala; ua latou utu vai ma sasa'a aii luma o Ieova. O le mea faatusa lea e faasino i lo latou tagi ua tele ona o a latou agasala; ua osia foi le feagaiga, o le a latou tuu ese o atua ese ma auauna

tasi ia Ieova. Ua faalogoina e Filisitia i lenei faapotopotoga ona sauni lea e alii o Filisitia e tau ma Isaraelu. Ua ave e Samuelu se tama'i mamoe ma fai ai le taulaga mu ma valaau ia Ieova mo Isaraelu. O loo fai e Samuelu lenei mea, ona oso faafuase'i lea o Filisitia ia Isaraelu e tau ma i latou; ona faapa mai lea e Ieova le faititili ma le taalili tele ua gatete ai Filisitia ma sosola. Ua tuliloa Isaraelu ia te i latou ma fasia i latou e toatele lava. O lea lava mea ua faatuina ai le maa ma faaigoa ai o Epenesa, o lona uiga, o le maa o le fesoasoani. O lea lava nuu na lafoia ai Isaraelu i tausaga e 20 ua mavae ina ua maua e Filisitia le Atolaau a Ieova (1 Samu. iv).

- 3. O Samuelu ua fai ma faamasino.—Talu mai le aso na manumalo ai Isaraelu ia Filisitia i Epenesa ua nofo lelei ai Isaraelu ma le nuu, aemaise ma sa Amori. Ua avea foi Samuelu ma faamasino ia Isaraelu. Sa nofo o ia i lana aai na fanau ai, o Rama, na fai ai faataamilosaga i lea tausaga ma lea tausaga i Peteli, ma Kilikala ma Mesepa; ua ia faamasino ia Isaraelu i ia nuu uma. O ia e pei o le tamā o tagata uma ua faatonu i ai i mea faigata uma ua tutupu (1 Samu. vii. 15-17; xii. 1-5). Ua oo ina vaivai o Samuelu, ona tofia lea o ona atalii o Ioelu ma Avia e fesoasoani ia te ia, ua avea ma faamasino, a ua le tatau a la amio. Ua la o ese i le amio a lo la tamă i le fia fai oloa, ua tali foi i mea alofa ma faapi'opi'o i le faamasinoga (1 Samu. viii. 1-4).
- 4. O A'OGA MO SOO O LE 'AU PEROFETA.—O ona po σ Samuelu na lua'i faatuina ai a'oga e a'oa'o ai soo o le 'au perofeta. Sa faapotopotoina ia soo i aai ia:—o Rama, Peteli, Kihkala ma Mesepa. Sa mau ia soo faatasi ma se perofeta ua ta'ua e i latou o lo latou Tamō, a o soo ua ta'ua o ona atalii. Ua a'oa'oina ai ia soo i tulafono a Mose; sa fatua e 1 latou o pese ma viiga ia Ieova; na ta foi laau pese (1 Samu. x. 5; 2 Tupu iii. 15), e i ai kitara, napeli, topa, ma fagufagu. Sa latou tusia ma tausia tusi ua faamauina ai tala i mea tetele ua faia e Ieova mo

Digitized by Google

Isaraelu i tausaga ua mavae, atoa ma tala i tupu ma malo. Sa popoto i latou i le tala ia Isaraelu ma le amataga o le nuu e oo i ona po ua ola ai i latou; ua fai apoapoaiga i le nuu ma sauni ai upu faatatau

i lea tupulaga ma lea tupulaga.

5. O LE MANA'O O ISARAELU I SE TUPU.—Ua oo ina vaivai Samuelu ma ua toeaina o ia. amio a ona atalii sa muimui ai le nuu. O le tagata o le filemu Samuelu. Ua na o le taua e tasi sa manumalo ai i latou i o latou fili i Epenesa i ona tausaga uma sa fai o ia ma faamasino. O ia ona po ua toe fegaoioiai Filisitia i le itu i sisifo. O le atoe lagaina le tana ia te i laton. U faapea foi sa Amoni i sasae. E leai se ta'ita'i 'au ua iloga, o le ta'ita'iina ai i latou pe afai e toe solia o latou nuu e o latou Ua faagalogalo ia te i latou o Ieova o lo latou Tupu. Ua naunau i latou e maua ai se tupu e faamasino ma ta'ita'i ia te i latou i taua e pei o isi nuu. O toeaina uma o Isaraelu na laton faapotopoto atu ia Samuelu i Rama e ta'u atu ia te ia lo latou mana'o i se tupu. Ua leaga ia Samuelu le mea sa latou fai mai ai. Ua manatu o ia o le fouvale lea ia Ieova. o le a malaia ai 1 latou. O lona loto, se'i fai pea le Atua mo latou Tupu, a na finau pea le nuu e fai so latou tupu e pei o isi atunuu. Ua saili e Samuelu ia Ieova i se tonu na te faia, ma le tali e fai atu ai i le nuu. I le ua mana se faatonuga mai ia Ieova. Se'i usita'i o ia i a latou upu, tan ina faasino tonu ia te i latou le amioga a le tupu e pule ia te i latou. Ua faapotopotoina e Samuelu toeaina o le nuu, ma faamatala ia te i latou mea o le a tigaina ai i latou pe a mana lo laton tupu. A na tutuli o laton taliga i ana upu, e tasi lava le mana'o, ia tofia mo latou se tupu e pei o isi atunuu. Afai ua leai se tupu ua ta'ufaatauvaaina i laton e isi nuu. O le a latou onosa'i i mea e lutia ai i latou i taulaga e fai, ma isi mea e mafatia ai i laton i le tupu o le a tofia mo latou. Ua ta'u atu e Samuelu upu uma a le nuu ia I le ua fetalai mai Ieova na faapea mai: Usita'i ia i a latou upu, ma ia e tofia se tupu mo i latou (1 Samu. viii. 1-22).

O LE MATAUPU III.

- 1. UA FAAUUINA SAULO E FAI MA TUPU.—E le pine ona maua e toeaina se tali i lo latou mana'o i se tupu. Ua toe foi Samuelu i Rama, ona faaali mai lea e Ieova o le a asia o ia a taeao e le tupu o le a tofia, ia faauuina o ia i lea tofi. O le aso na fetalai mai ai Ieova, ua fetaia'i ai ma Samuelu nitagata etoalua i le ala i le aai o Sufi. O le tasi o Saulo, le tagata o Peniamina, o le tagata tino ese lava ma le aulelei, a o le tasi o lana auauna. Ua la saili asini a Kiso le tama o Saulo. E tele nun na la afe i ai, a e le'i maua. Ua oo i laua i Sufi, ona manatu lea, ai e lelei ina la fesili ia Samuelu pe mafai ona ia fesoasoani ia te i laua. O loo alu Samuelu e fai le taulaga a le nuu, ona vaaia lea e ia ia Saulo, ua iloa ai, o ia o le tupu o le a tofia mo Isaraelu. Ua faaali e Samuelu ia Saulo o asini ua la sailia ua maua e lona tamā. Ua oo i latou i le mea e fai ai le 'aiga e mulimuli i le taulaga. E toa tolugafulu tagata sa faatasi ai. Ua tuu ia Saulo le nofoa sili e nofo ai, ma le tufaaga sili e 'ai ai. Sa faatasi Saulo ma Samuelu i lea afiah i le fale o le perofeta. Ua oo i le taeao, ona molia lea o Saulo e Samuelu i le ala. Ua oo i le ogā ala, ua na o i laua ua faatasi ai, ona tago lea o Samuelu i le fagu u'u ua liligi ifo ai i le ulu o Saulo, ma sogi ia te ia, ma faaali tino ia te ia, o ia ua tofia e le Atua e fai ma tupu muamua o Isaraelu. Ua faaalia e Samuelu nisi mea o le a tutupu ia Saulo i le ala e ui atu ai i lona nuu. Ua taunuu ia mea uma i le ala na ta ua e Samuelu. O leova na foai i le atalii o Kiso se loto fou, ma se malosi fou, na te mafai ai lona tofi sili o le tupu o Isaraelu (r Samu. ixx. 1-16).
- ona tofia o se tupu fou mo Isaraelu, ona fai atu lea o Samuelu, ia faapotopotoina ituaiga uma o Isaraelu i Mesepa, o le a fai le vili i luma o Ieova ina ia iloa tino e le nuu uma, o Saulo lava ua filifilia e Ieova e fai mo latou tupu. Ua uma ona fai le vili, ona saili ai lea ia Saulo, a e le iloa le mea o i ai. Ua latou maua o

Digitized by Goog 18

ia, o loo lafi i le vao 'oa ina ua 'alo o ia i lea tofi sili. Ua aami nisi ia te 1a nai lea mea, ua tu atu o ia i luma o le nuu, e gata ifo i ona tau'au le manaluga o le nuu uma. Ua vaavaai atu le nuu i le ua filifilia e Ieova, ona alalaga lea o le nuu uma, ua faapea, Ia soifua le tupu! Sa faamatalaina e Samuelu i le nuu o le uiga o le malo, e pei ona faamatalaina e Mose (Teu. xvii. 14-20). Na tusia e Samuelu ia tulafono, ma na teua i luma o Ieova (1 Samu. x. 17-27). T.L.M. 1095.

- 3. O LE TAUA MUAMUA O SAULO.—Ua taape le nuu i o latou aiga, o Saulo foi ua alu i lona nuu o Kipea. Ua mavae nisi aso, ona tupu ai lea o se mea ua avea ma valaau tele ia Saulo e faailoa ai pe aogā o ia e ta'ita'iina 'au a Isaraelu. O Naasa o le tupu o sā Amonī na tolauapi i Iapese-Kiliata. Sa gatete lava tagata o le nuu, ua fia osia foi se feagaiga ma Naasa. Ua le mafaia e Naasa se'i loga e tuu ia te ia e sali o latou mata taumatau uma, ina ia le toe aogā i latou e fai ai se taua. Ua faamolemole i ai Iapese, ia tuu ia i latou ni aso e fitu e tuu atu ni săvali i le nuu o Isaraelu i le itu i sisifo o le Ioritana; afai e leai se faaola mai ia te i latou ona o atu ai lea ia Naasa. Ua oo le savali ia Saulo ua tupu ai o lona tiga tele. Na fasia e ia povi e lua ma vaevaea, ma ua avatu tufaaga o povi i ituaiga uma o Isaraelu. O le valaau lea ia o mai i latou i le taua. E toa 300,000 o Isaraelu, ma toa 30,000 o Iuta na potopoto ia te ia i Peseka, e po tasi le malaga mai lenei aai e oo i Iapese. Ua oso faafuase'i atu Saulo ma ana 'an ia sa Amoni i le taeao po, ua lafoia 'au a Naasa ma fasia i latou i le fasiga tele (1 Samu. xi. 1-11).
- 4. UA FAAMAVAE SAMUELU IA ISARAELU.—
  O le manumalo lenei ia Amoni ua ala ai le fiafia
  tele ma le faasaga tasi o Isaraelu uma i lo latou alii
  o Saulo. O le nuu uma na faapotopoto i Kilikala ina
  ia toe fuataiina ai le malo ma toe tofia ai Saulo e fai
  mo latou tupu. O lea faapotopotoga na faamāvae
  ai Samuelu i le nuu. Ua ia lua'i fesili pe i ai se tasi
  ua faameo ia te ia ona o lana povi po o lana mamoe

ua ia avea, po o se faasauā ia te ia, po o se taui ua ia talia ina ia le fai tonu se faamasinoga, i ona tausaga sa fai ia ma faamasino o le nuu. Ua tali mai le nuu. e leai se tasi na faameo ia te ia, o lana amio ua tonu lava i o latou luma. Ona fai lea o ni apoapoaiga ia te i latou, ina ia latou taofi mau ia Ieova, ma tausisi i ana tulafono. O lea e ala mai ai lo latou manuia. Afai latou te le faalogologo ia Ieova o le a tutupu ai ia te i latou mea faigată e tele e pei ona tutupu i o latou tamā. I le ua ia valaau ia leova e faamaonia ana upu. O ona po 1a o le seleselegasaito, ua seasea ona pa mai o le faititili ma toto ifo timuga i lea vaega o le tausaga. A e peitai o lea ituaso na valaau ai Samuelu ia Ieova, ua tuuina mai e Ieova o faititili ma uaga e faamamafa ai ma faamaoni ai ia apoapoaiga faamavae a Samuelu. I le ua tuua e Samuelu le pule i le nuu, ma tuu tasi ia Saulo, o lo latou tupu (î Samu. xii).

O LE MATAUPU IV.

1. O LE AGASALA MUAMUA A SAULO.—Ua toe faalavelaveina Isaraelu e Filisitia. Ua oo i lona lua o tausaga o le nofoaiga a Saulo ona ia faasaga tau lea ia Filisitia. Ua filifilia e ia o Isaraelu e toatolu afe, ma tuu le afe e tasi ia Ionatana lona atalii. Sa i Mekemase Saulo, e fitu maila lo la va ma Ierusalema i le itu i matu, a o Ionatana sa i Kipea. Sa fasia e Ionatana le leoleoga a Filisitia ona ita ai lea o Filisitia uma ma laga lava le taua. Ona potopoto ai lea o 'au a Saulo i Kilikala a o tagata o Isaraelu na atuatuvale i latou ma lalafi e pei o ona po o Kitiona i ana, ma le vao talatala, ma 'olo maualuluga, ma lua. O nisi ua sosola i tala atu o Ioritana. Sa puapuagatia lava Isaraelu. E leai ni auupega ia Isaraelu e fai ai taua, ua aveesea e Filisitia tufuga uma e fai uamea. Afai o se Isaraelu e fia faamata lona oso uamea po o lona to'i po o lana selesaito, ua alu o ia ia Filisitia e fai ai. Na feau atu Saulo ia Samuelu e fai ai se taulaga ia Ieova a o le'i fai ni togafiti fou e tau atu ai ia Filisitia. Ua faatalitali Saulo a e le'i sau le perofeta, a o ana 'au ua tauau iua sosola, ua na o le toa 600 ua totoe ia te ia. Ona ia osia lea o le taulaga mu ma le taulaga faafetai, a ua le se'i faatali ia Samuelu. E lei uma ona osia le taulaga ona alu atu lea o Samuelu. Ua na aoa'i ia te ia i lona popole vale e fai se mea ua vaoia i le tulafono a Ieova. Ua fai atu foi i ai e le tumau le malo i lona aiga, e sailia e leora se tagata mona e tatau ma lona finagalo (I Samu. xiii. I-14).

- 2. O LE FASI SA FAIA E IONATANA.—Ua faasauā pea Filisitia ia Isaraelu, o lea ua manatu ai Ionatana o le a na sii le taua ia te i latou. Na la o ma lona soatau, auū e le faigatū ia Ieova ona faaola e le toatele po o le toaitiiti, o lea na la oso faafuasei atu ai ia Filisitia i Mekemase a e le'i faaali atu lenei mea i lona tamā. Ua oo le mata'utuia ia Filisitia sa i le toagalauapi, ua tupu atili ai i le mafui'e sa faatupuina e Ieova, ona soona faataapeapeina i lea o i latou i lea itu ma lea itu. Ua iloa lea mea e nisi tagata vaai o Saulo sa i Kipea. Ua fai atu Saulo i le nuu, ia latou faitau, po o ai ua alu ese ia te i latou, uai'u ina iloa ai o Ionatana ma lona soatau ua o ese. I le ua tuliloa Saulo ma le toa 600 ua ia te ia ia Filisitia ua latou sosola i luma o Isaraelu (1 Samu. xiv. 1-23).
- 3. UA SOSOLA FILISITIA I LUMA O ISARAELU.— Ua oo Saulo i le mea sa i ai Filisitia ona iloa ai lea ua tupu tele le vāvāō i le toagalauapi a Filisitia, ua taitasi ma faaoo lana pelu i le tasi ua matuū tele le faanunununu. OIsaraelu uma salalafi, ua faalogo i latou ua sosola Filisitia ona latou tula'i lea ma tuliloa atu foi i ai. Na fai faavalea e Saulo se mea i lea aso i lona popole ina ia faaoo le fasi tele ia Filisitia. Ua tauto o ia, ua faapea: Ia malaia le tagata na te 'ai se mea seia oo i le po, e faai'u ai le taua. lailoa 'au a e tuliloa pea. Ua le aai i latou i se mea. e ui ina sosolo ifo le meli vao e tele i le ala na latou. taufetuli ai. Ua le iloa e Ionatana le tautoga na faia e lona tamā, o lea na ia mao tuu atu le pito tootoo sa i lona lima, ua fufui i le meli vao, ua 'ai ai, ona

Digitized by Google

malamalama ai lea o ona mata. Ua oo i le po, o 'au tau ua le lava onosai. Ua pupu'e e i latou i mamoe, ma isi manu a le itu taua o Filisitia, ua latou fafasi ai i luga o le eleele: ona aai ai lea ma le toto ua soli ai le tulafono a le Atua (Levi. xvii. 10; Teu. xii. 23-24). Ua iloa e Saulo lea mea ona fefe ai lea, aua o le agasala ia Ieova. Ua latou faatuina se fata faitaulaga e fai ai taulaga. Ua fesili atu Saulo i le Atua pe tuliloa pea e i latou o Filisitia? E leai se tali ua ia maua. Ua masalo ai Saulo: ai ua faia e se tasi se agasala. latou faia se vili i luma o Ieova ua maua ai Ionatana. Ua fesili lona tama po o le a le mea ua na faia. tali mai Ionatana, o ia ua 'aina sina meli vao. loto mau Saulo o le a faaoo le oti e tusa ma lana tautoga, i lona atalii. A e peitai o le nuu uma ua le mafaia lava, aua ua fai mai i latou: O Ionatana na faia lenei faaolataga tele mo Isaraelu. Ua latou matua fai ane ia Saulo: E le pa'u i le eleele se lau ao o lona ao. Ua fefe Saulo e fai se mea ua vaosia e le nuu uma, o lea ua faaolaina ai Ionatana, na manumalo ai Isaraelu ia Filisitia. (1 Samu. xiv. 24-46). S 13 15 15

4. O LONA LUA O AGASALA NA FAIA E SAULO.-Ua mavae lenei taua ua manumalo lava Saulo ia Filisitia; ona faasaga tau lea o ia i nisi nuu malolosi e tele ua ia manumalo foi i ai. O Moapi, ma Amoni. ma Etoma, ma le tupu o Sopa, o le nuu lea i sasae o Suria i le ala e oo i Eufirate. Ua uma ona tau ma ia nuu, ua ia manumalo ai, ona alu lea o Samuelu ia te ia e tuu atu ia te ia le feau a Ieova. Ia matua taui ia Amaleka le mea leaga na ia faaoo i le fanauga a Isaraelu, i ona po na latou o mai nai Aikupito (Eso. xvii. 8, 14-16). O le tasi lea taua sa faatonuina mai e Mose anamua (Teu. xxv. 19). O lenei o le afioga a le Atua ia Saulo: Ia e fasi ia Amaleka, ma outou faaumatia atoa uma ana mea, aua e te faasaoina o ia; a ia fasiotia i tane atoa ma fafine, o tama matutua atoa ma tama meamea, o povi atoa ma mamoe, o kamela atoa ma asini. Ua faapotopotoina e Saulo ana 'au i Tilaima i le itu i saute o Iuta. Ua atoa 'au e toa 200,000 e savavali, ma afe e sefulu o tagata o

Iuta. Ua fasi e Saulo ia Amaleka, e pau mai i Havila e oo i Sura, o loo feagai ia ma Aikupito. O le nuu uma na ia fasioti ia te i latou i le pelu a e peitai ua solia e ia le afloga a le Atua, ua faasao e Saulo, Akako le tupu o sa Amalekā ma e aupito lelei o mamoe ma povi, ma mea lelei uma o le vete e le'i faaumatia. Ua faatuina e Saulo le faailoga i Karamelu i Iuta e iloa ai e tupulaga amuli lona manumalo ia Amaleka. Ua tofia Samuelu e Ieova e aoa'i ia Saulo ona o lona le anaana i le afioga a le Atua. Ua oo Samuelu i le toagalauapi ma fesili atu ia Saulo i le uiga o le tagi o mamoe ma le tagi o povi i ona taliga nai itu uma o le toagalauapi. Ua taumafai e Saulo ona palasi le leaga o lea mea i le nuu, o i latou na faasaoina o mamoe ma povi e aupito lelei ina ia fai ai taulaga ia Ieova lou Atua. A e le mafai ona olegia le perofeta i lenei tala. Ua aoa'i mamafa Samuelu i le tupu. Ua toe fai atu i ai o le tofi o le tupu e le tumau i lona aiga, a e avatu i le isi ua sili lona lelei ia te ia. Ua e lafoa'i le afioga a leova, o lea ua lafoa'i ai o ia ia te oe ia le fai ma tupu. Ua ta'u ane Saulo ia Samuelu o lana agasala na faia, na ole atu i le perofeta ina ia faia se taulaga ia Ieova faatasi ma ia. Ua gaua'i Samuelu ia te ia i lenei mea. Ua fai atu Samuelu, ia aumaia Akako i ona luma. Ua sau le tupu ona tamotuina lea o Akako e Samuelu i luma o Ieova i Kilikala. Ua toe foʻi Samuelu i lona nuu o Rama, ua le toe feiloai ma Saulo ua oo i le aso o lona oti. Ua na ona faanoanoa le perofeta ona o le tupu na amata lelei lana nofoaiga a ua i'u leaga (1 Samu. xv. 1-35).

5. UA FAAUUINA TAVITA E SAMUELU.—Ua le pine ona tofia e Ieova o Samuelu e alu i Peteleema e faauuina se isi e fai ma tupu o Isaraelu. Ua ave e Samuelu se tamai povi e fai a'i le taulaga ia Ieova i Peteleema. Ua fefefe toeaina o le aai ma tesili i ai: Pe e te maliu mai 'ea ma le filemu? Ua tali atu: ua ou sau ma le filemu. Ua fai atu i toeaina ia latou o ma ia i le taulaga. O le tasi o e ua valaauina i le taulaga o Iese lona igoa, o le atalii o Opeta, o ia o

le tama a Ruta. E toa valu atalii o Iese. E toafitu sa faatasi ma Iese i lenei sauniga. A o faatalitali, e le'i nonofo i lalo i latou ua vaai ane Samuelu ia Eliapo le ulumatua. Ua aulelei o ia, fa Samuelu o ia lava ua filifilia e Ieova, a e leai, e le o ia. alu ane faasolopito i luma o le perofeta o Apinatapa ma Sama, ma isi atalii e toafa, a e le o so latou ua filifilia e Ieova. Ua fesili Samuelu po ua atoa mai ona atalii. Ua fai mai Iese, ua toe lava o le uii o loo leoleo ia i mamoe. Ua fai atu Samuelu ia Iese ia vave ona aami atu ia te ia, auā tatou te le vagaia le la'o'ai seia sau o ia iinei. E le pine ona tu Tavita i luma o Samuelu, ua enaenamumu lona lauulu, ua manaia foi ona mata, ma ua aulelei foi. Ua musumusu mai le siufofoga o le Atua i le perofeta: Tula'i ia, ina faauu ia le ia, auā o ia lava lenā. Ua faapenā ona fai e le perofeta i luma o e ua valaauina i le taulaga. Ua mavae letaulaga ona alu lea o Samuelu i lona nuu o Rama (1 Samu. xvi. 1-13).

6. O TAVITA UA I AI ILE MAOTA O SAULO.—Ua oo ina puapuagatia Saulo i le agaga leaga. Ua te'a ma ia le Agaga o Ieova, a ua osofia Tavita e lea Agaga. Ua fia saili e ana anauna se tagata na poto e ta le kitara ina ia tulia ai nai le loto o Saulo lenei agaga leaga. Ua latou tau sailiili i se tasi i aai e tele, ua poto e ta le kitara. Ua ta'ua Tavita le atalii o Iese o le ua poto e ta le kitara, o le tagata foi na malosi tele, ma le toa, ma le mau upu. Ua amia Tavita, ua alofa tele Saulo ia te ia ma tofia o ia e fai mona soatau. A oo le agaga leaga ia Saulo, ua tago e Tavita i le kitara, ona mapu ai lea o Saulo ua lelei ai o ia, ua alu ese le agaga leaga ia te ia. O ona po sa le tupu ai le ma'i o Saulo na toe alu ai Tavita i Peteleema. Ua oo ina ta'uta'ua o ia ona o le malosi tele o lona tino, ma lona loto tele. O le tasì aso na leoleoina ai mamoe e ia, na alu ane le leona, ma le tasi aso le urosa, e ave ai tama'i mamoe nai le lafu, a o Tavita na le sola ese e pei o se ananna na le ana ia mamoe, a ua tuliloa i ia manu feai, ma tasia e mamate ai.

7. O TAVITA MA KOLIATA.—Ua toe avea Filisitia ma fili ia Isaraelu ma solia e i latou o latou nuu. Ua tutu mai Filisitia i le mauga i le tasi itu, a o Isaraelu ua tutu atu i le mauga i le tasi itu, a e va a'i le vanu. Ua alu ane le toa ua igoa ia Koliata mai Kata. Ua tino ese lava o ia, ua ofu i ofu tau atoa. ane o ia i luma o Isaraelu ma valaau i auauna a Saulo, ia sau se tasi la te tau. A e leai se tasi ua ofo atu la te tau ma ia, ina ua fefefe tele i latou. O le tasi aso na alu Tavita i le toagalauapi o Isaraelu e asiasi i ona uso e fai ai se tala ia te i latou i lona tamā o Iese. Na faalogo Tavita i le leo louā o le Filisitia ua lu'i tau ia Isaraelu, ia tofia se tasi la te tau faatasi ai. Ua ofo Tavita ina ua leai se tasi e ofo e tali tau ia Koliata. Ua le faalogo i le aoaiga a Eliapo ia te ia, ua fai ane ia Tavita, ia alu i ana mamoe, a e soia le tautala o ia i mataupu e faasino i le taua. Ua ofo Tavita, o ia o le a tali tau ia Ua avea ana upu ia Saulo, ona aami ai lea o ia i luma o le tupu. Ua le iloa e Saulo, o le ua tu i ona luma na ta le kitara ia te ia i aso na mavae. Ua fia faaofu ia Tavita i ona ofu, a o Tavita ua le loto i ia ofu ina ua le masani ai. Ua ia ave lana maata i lona lima, ma filifili ni maa lamolemole e lima mai le alia, ua fafao ai i le ato o le leoleo mamoe sa ia te ia; ona alu lea ma ia mea e faalatalata atu i le Filisitia. Ua 'ino'ino Koliata ia te ia; aua o le tama itiiti o ia, ma ua enaenamümü lona lauulu. Ona fetuu lea o le Filisitia ia Tavita i ona atua. Ua fai upu faasausili, ua faapea mai: Ou te foai atu lou tino i manu felelei ma manu tataa. Ua le gatete Tavita i ana upu faifai. Ua tali atu i ai: Ua e sau ia te a'u ma le pelu, ma le tao ma le tao leoleo; a o a'u ou te alu atu ia te oe i le Suafa o Ieova o 'au, o le Atua o le itutaua o Isaraelu. Ua faataalise atu Tavita e faafetaia'i ia Koliata. Ona tago ifo lea o Tavita i le ato, na avae ai se maa, na sasan e ia le maata, na lavea le Filisitia i lona muaulu, ua goto le maa i lona muaulu, ona pa'ū faò ai lea o ia i le eleele. Ua momo'e i ai Tavita, ua tago i le pelu a le Filisitia ma vavae ai lona ulu. I le ua sosola ai Filisitia, a o tagata o Isaraelu ma Iuta ua tuliloa i ai e oo atu i puipui o Ekerona ma Kata, o aai ia o Filisitia. Ua toe foi Isaraelu ma vetea o latou toagalauapi. Ua vaai i latou ia Tavita o loo ua molia le ulu o Koliata i lona lima, ua iloa tino ai e le faaolaina tagata e Ieova i se pelu ma se tao. Ua ta'ita'iina Tavita e Apineru i luma o Saulo. Ua ave e Saulo ia Tavita i lona maota i lea aso, ua ia le mafai ina ia toe foi Tavita i le aiga o lona tamā (1 Samu. xvii. 1-58).

O LE MATAUPU V.

- 1. UA TUPU LE MATAU'A O SAULO IA TAVITA-A o le fasiga o Koliata, o le mea lea ua matuā ta'ua ai Tavita i le aiga o le tupu, atoa ma Isaraelu uma. Ua tofia o ia e pule i 'au, ua fiafia ia te ia le nuu uma atoa ma auauna a Saulo. Ua alofa foi Ionatana ia Tavita, e pei ona alofa o ia ia te ia lava. A e tasi le mea ua faigata ia Tavita, ua oo ina ita tele Saulo ia te ia. Ai lava ua masalo Saulo o Tavita le tagata ua faasino i ai le upu a Samuelu, e aveesea e Ieova le tofi o le tupu ia te ia ma avatu i se tasi ua sili ia te ia. Ua toe foi Sanlo ma Tavita mai le fasiga o Koliata, ona o atu ai lea o fafine o Isaraelu ua pepese: Ua fasia e Saulo ana toaafe, a o Tavita ana sefulu o afe. Ua leaga ia upu ia Saulo. Ua tupu le manatu, o Tavita lava o le a sui ia te ia i le tofi o le tupu a e le o Ionatana, ona afua mai ar lea i lea lava aso ona lamalama o Saulo ia Tavita. Na fai a oti Tavita i le tasi aso i le tao na velosia e Saulo, a ua 'alo Tavita. Na auina atu foi Tavita e tau ma Filisitia: o le togafiti lava a Saulo ia oti ai Tavita, a ua toe sao Tavita (1 Samu. xviii. 10, 11, 27). E moni ua tuu e Saulo o lona afafine o Mekala ia Tavita, ma ua tofia o ia e pule i 'au, a ua taupulepule lemu ina ia fasiotia Tavita. Sa ia Tavita o Ieora, o lea ua i'u vale ai togafiti uma na manatu ai Saulo e faaoo le oti ia Tavita (1 Samu. xviii. 1-30).
- 2. UA SOLA TAVITA I NAIOTA.—Ana le seanoa o Mekala le ava a Tavita po ua fasiotia o ia i le tasi

po. Sa tofia e Saulo nisi o ana auauna e lamalama ia te ia ma fasia o ia i le taeao. O le po lea na tuu ifo ai e Mekala ia Tavita i le faamalama, a ua tuu e ia le tupua i le moega, ma le 'ie fulufulu 'oti ina ia faaaluga ai, ma na ufiufi i le 'ie afu ina ia pelogia ai auauna a Saulo. Ua sola Tavita i Naiota ua lata i Rama. Ua feiloai ai Tavita ma Samuelu, ai lava ua feiloai ai fo'i ma Natano ma Kato, o perofeta uma. Sa tuliloa Saulo ia te ia. Ua oo o ia i le aai, ona i ai lea i luga ia te ia foi le Agaga o le Atua, ua savavali ma perofeta ane: O le mea lea ua fai ane ai tagata: Ua i ai ea Saulo faatasi ma le au perofeta. ui ina sao Tavita i lenei aso, a o lona taofi ua na'o le laasaga e tasi i le va o ia ma le oti. Ua alu faalilolilo Ionatana ia Tavita i Rama. Ua fai atu Tavita i lana uō, na te tofotofo i lona tamā ia iloa ai lona taofi moni. Ua faaopoopo Ionatana i le mana'o o Tavita. O le a toe foi mai Ionatana i lana uo a o le'i mayae aso e tolu. O le a faatasi ma ia se tama e i ai le aufana ma u. A toe sau Ionatana o le a fana ni u e tolu. Afai e lagona e Tavita, mai le mea na te lafi ai, ni upu faapenei i le tama: Faauta, o u o loo i ou tala mai, ia e tago i ai. Ia iloa e Tavita o le a manuia o ia, e le afaina o ia. Afai e faapenei upu i le tama pe a uma ona fana atu ni u e tolu: Faauta, o u o loo i ou tala atu. Ia alu Tavita, aua ua auina atu o ia e Ieova. Ua oo i le aso ua atofaina. Ua alu Tavita i le mea e lafi ai e pei o la la feagaiga ma Ionatana. Ua o mai Ionatana ma lana auauna. Ua fana atu u e tolu, o le a momo e le tama e toe aumai, a ua fai atu lona matai, ua faapea: E le ua i ou tala atu ea le u? Ona iloa ai ai lea e Tavita e ao ina sola ese o ia. Ua faamāvae ma loimata ma lana uō moni, ona alu ai lea i le aai o Nove (1 Samu. xx).

3. O TAVITA I LE ANA I ATULAMA.—O Nove, o le aai lea sa mau ai ositaulaga, ua latalata i Ierusalema. Sa mau ai Aimeleka le ositaulaga sili faatasi ma lefale Fetafa'i i lea aai. Ua fete Aimeleka ina ua na iloa Tavita, ua le faatasi ma ia o ana auauna ua masani ona faatasi ma ia. Ua tala sese Tavita i le faitan

laga. Ua fai atu, ua sau o ia mai le tupu i le feau. Ua maua mai ia te ia ni areto e lima mai le fale Fetafa'i ma le pelu a Koliata. Ona sola lea o ia ma ia mea ia Akisa le tupu o Kata, o le tasi nuu o Filisitia. Ua iloa e nisi o ana auauna, o ia o le toa sili o Isaraelu na ia fasioti ia Koliata. Ua fefe tele Tavita i luma o Akisa. Ua lafoina Tavita e Akisa i le fale puipui. A o Tavita ua faatagā valea i o latou luma; ua ia tusitusi i puipui o le faitotoa, ma faasisina lona feanuga i lana 'ava. Fa te i latou ua valea Tavita. O tagata o is atunuu ua latou āva tele i le vale, o lea na faasa olotoina ai Tavita i le pule a Akisa. Ua alu ese Tavita i lea mea, ua sola atu i le ana i Atulama. Ua i ai lenei ana le tofi o Iuta i le aai ua igoa o Atulama. E tele ana ua latalata i lenei aai, o le tasi na lalafi ai Tavita ma ana 'au. O ona uso atoa ma le aiga uma o lona tamā na o ifo ia Tavita i lenei ana. Na potopoto fo'i ia te ia o Ioapo, Apisai, ma Asaelu o tagata o lona aiga. E toa 400 tagata na faapotopoto ia te ia, o e na tiguina, o e na aitalafu, ma tagata uma o e na tiga o latou loto, sa fai o ia ma alii ia te i latou. Sa molia e Tavita o lona tamā ma lona tinā i le tupu o Moapi, se'i tausia i laua e ia se'i iloa se mea e tupu ia te ia. Ua tau o atu ia Tavita ni tagata totoa e toatele (1 Samu. xxi. xxii. 1-4).

4. NA FASIA E SAULO O OSITAULAGA.—Ua faaali Kato le perofeta e lelei ina alu ese o ia mai lea 'olo i se isi mea; ona alu ai lea o ia i le vao matua o Hareta. Mulimuli ane ua ia alu i Kaila ua ia faoa lea aai mai ia Filisitia. O ia ona po na sola ia Tavita Aviata, le atalii o le ositaulaga sili o Aimeleka. Ua ave e ia le tala ua tiga tele ai le loto o Tavita. O le aso na i ai Tavita i Nove sa i ai Toeka le sa Etoma, o le na pule i leoleo mamoe a Saulo. O ia na fai tala ia Saulo i mea na tutupu ina ua alu atu Tavita i Nove (1 Samu. xxii. 9-10). Na aauina nisi ia Aimeleka e aami ia te ia, ma faitaulaga uma o lona aiga. Ua tiga Saulo ia te ia ina ua alofa Aimeleka ia Tavita lona fili ma fesoasoani ia te ia. Ua

faaali mai e Aimeleka, fa te ia ua alu Tavita i le feau a le tupu, o le mea lea ua ia avane ai ia Tavita mea e 'ai, ma le pelu a Koliata, ma fesili ia Ieova mo ia. Ua ita tele Saulo ma poloai atu i le 'au e faafeao, ia fasioti i faitaulaga a Ieova a ua le mafafai e auauna a le tupu ona fai lenei mea leaga. le ua tofia Toeka e fai lenei mea leaga. Na ia fasioti i lea aso o tagata e toavalugafulu ma le toalima o e na oofu i efota o ie lino. E le loto malie Saulo i lenei mea a ua tofia Toeka e fasia tagata uma o le aai o Nove: o tane atoa ma fafine, o tamaiti atoa ma tama meamea. O le tala lenei na fai atu ai Aviata ia Tavita. Ua fai mai Tavita: Na ou iloa i lea aso ina ua i ar Toeka le sā Etomā, na te taua ia Saulo; taln a'u ua oo ai le oti i le aiga uma o lou tamā. aogā Aviata ia Tavita e saili ai ia Ieova i mea na te faia i aso ua ia faaletonu ai i mea e fai. Ua alu ese Tavita i Kaila ina ua faaalia mai e Ieova, o tagata o Kaila. o le a latou tuuina o ia ma ona tagata ia Saulo. Ua alu o ia e nofo i le mauga i le vao o Sifi i le tofi o Iuta (1 Samu. xxii-xxiii. 1-15). Na asiasi Ionatana lana uo ia te ia i lea mea, na la fai ai la la feagaiga (1 Samu. xxiii. 16-18).

5. NA FAAOLA TAVITA IA SAULO.—Ua le madu Saulo e saili ia Tavita i aso uma, a e le'i tuuina o ia e Ieova i le lima o Saulo. Na fai a siosioina Tavita i le tasi aso, a ua sau se feau ia Saulo ua faapea: ua osofia le nuu e Filisitia, ona alu lea o ia e tau ma Fili-Ona alu lea o Tavita i le tasi lafitaga i le itu i sisifo o le Sami Oona, ua nofo i 'olo i luga o mauga o Enokati (o le vaipuna o 'oti aivao). Ua uma le tuli o Filisitia, ona foi ai lea o Saulo ma tagata ua filifilia mai Isaraelu uma ua atoa le toa 3000 e saili ia Tavita. O le tasi aso na alu Saulo i le tasi ana. Sa i ai Tavita ma ona tagata i le muliana. Ua leiloa e Saulo ua i ai Tavita i le ana. Ua moe Saulo, ona alu ai lea o Tavita ma sesele ese le pito ofu o Saulo. O tagata o Tavita na uuna'i ia te ia na te fasia o ia, a ua le mafai, na ona tipi ese le pito ofu. Ua alu ese Saulo i le ana, ua mulimuli Tavita ma valagu i ai:

Lo'u Alii e, le tupu! Na tepa Saulo i tua ma faalogo ia Tavita o faatonuina lana amio. Ua faaali atu Tavita i lona pito ofu ina ua iloa ai e Saulo lona alofa moni ia te ia e pei o le atalii i lona tamā. Ua tagi Saulo ma le leo tele, ma faatoga ia Tavita, ia na tauto mai ia te ia na te faasaoina lana fanau pe a oo ina fai o ia ma tupu. O lea mea na fai e Tavita (1 Samu. xxiv. 1-22).

- O NAPALU MA APIKAILA.—O ia ona po na oti ai Samuelu. O Işaraelu uma na taufaitagitu'i ia te ia. ma tanu ia te ia i Rama. Ua tumau pea Tavita i Enokati. Sa mau i lea itu se alii mauoa ua igoa ia Napalu. Ua alolofa tagata sa ia Tavita ia Napalu, ma faamamalu ia te ia ua mafai ona faasao lelei ai ana mamoe e 3000 ma 'oti e 1000. Ua faalogo Tavita, o loo sele e Napalu fulufulu o ana mamoe, e tele mea faafiafia e fai i ia ona po. Ua tofia e Tavita nisi o ana auauna e toa 10 ina ia latou o ane i ai i se alofa i mea ua maua e 1a ona o le faamamaluina o ia ma ana auauna e Tavita. Ua leaga le tali a Napalu ua ita tele ai Tavita ma ona tagata. Ua tulai Tavita ma ona tagata e toa 400 e taui atu ia te ia o ana upu leaga. Ana le seanoa le faautauta o Apikaila po ua oso ita lava Tavita ia Napalu. Ua ia faafetaiai ia Tavita ma se mea alofa tele ma fai ni upu lelei ua liliu ese ai le ita o Tavita. Ua ta'u tino ia Tavita ua tonu lea igoa o Napalu (o lona uiga, o le valea) aua e pei o lona igoa ua faapea foi o ia. Ua fo'i Apikaila i lona fale, ua maua ai Napalu ua ona lava i le inu uaina. Ua malamae le taeao ona ta'u atu ai lea e lana ava o nei mea uma : ona oti ai lea o lona loto i totonu ia te ia, ua avea o ia e pei se maa (I Samu. xxv. 1-43). Ua mavae nisi aso e 10 ona oti ai lea o ia. Mulimuli ane ua avea Apikaila ma ava a Tavita. Ua ia fai ava foi ia Ainoama le Isereelu.
- 7. UA TOE FAASAOINA SAULO E TAVITA.—Ua toe alu Tavita i 'olo i mauga i le vao o Sifi. Ua toe saili atu Saulo ia Tavita i le vao o Sifi. Ua taoto Saulo i le tasi 'olo, a o Apineru ma le nuu ua to lauapi e siosio ai ia te ia. O Tavita ma Apisai ua la

Digitized by Google

o po i le mea o taoto ai Saulo. Ua avea e Tavita le tao ma le fagu vai sa i tafatafa o le ulu o Saulo, ona o lea o i laua. Ua alu Tavita i le tumutumu o le mauga ma valaau ia Apineru i le po ua fimālie ai mea uma, na'o le leo o Tavita ua lagona e Apineru na valaau mai. Ua aoa'i Tavita ia Apineru ina ua le se'i leoleo lelei i lona matai, ma faaali ia te ia le tao ma le fagu vai. Ua ala Saulo ua malūlū ai lona loto ona o le alofa moni o Tavita ia te ia, o loo ua ia saili atu i ai e fasioti ia te ia. Ua faapea atu Saulo: la manuia oe lo'u atalii e Tavita, e te faia e oe mea e sili, ma e malo pea lava (1 Samu. xxvi.).

- 8. UA TOE SOLA TAVITA I KATA.—Ua faavaivai Tavita ona o sauaga a Saulo. Ua toe sola o ia i Kata i Filisitia. Ua alu o ia ia Akisa le tupu o Kata e auauna ia te ia. Ua tuu atu e le tupu le aai o Sekeleka e nonofo ai. Ua atoa le tausaga e tasi ma masina e fa sa ia nofo ai i lenei aai o Filisitia. Na sii tana e Tavita i nisi nuu i ona po ia, o nuu sa tuaoi ma Mulimuli ane, ua Sekeleka (1 Samu. xxvii 1-12). toe sauniuni Filisitia e toe tau ma Isaraelu. Ua fai atu Akisa ia Tavita ia faatasi ma ia ona tagata e toa 600 e sii tana ia Isaraelu. A e peitai o isi alii Filisitia ua muimui, ua le mafafai ona latou o faatasi ma Tavita. I le ua fiafia Tavita e toe fo'i i Sekeleka. Ua oo i le aai ona fetagisi lea ma leo tetele i latou Na osofia le aai e sa Amaleka na faamuina lava, ma faatafeaina a latou ava atoa ma o latou tama iti. Ua tāfea foi avā a Tavita e toalua. Ua fesili Tavita ia Ieova pe tuliloa o ia i lenā 'au. tonu ia Ieova ina ia latou tuliloa atu ia Amaleka. Ua oo i le mea ua tolanapi ai i laton, na osoha i latou e Tavita, na fasia i laton i le fasi tele. Ua toe maua e Tavita mea uma lava na avea e Amaleka, e leai sa latou mea ua le iloa. Ua mana foi le vete e tele ua tufatufa ai i e ua faatasi ma ia, ua avatu foi mea i e ua agalelei ia te ia, i lea nuu ma lea nuu sa i ai o ia (1 Samu. xxx. 9).
- 9. O SAULO MA LE TAULAITU FAFINE.—Na o atu Filisitia i le laueleele laugatasi olsereelu, ua to-

Digitized by Google

lauapi ai i Sunema, a o Saulo na tolauapi i Kilepoa. Ua vaai atu Saulo i le itutaua a Filisitia, ona fefe ai lea o ia, ma gatete tele ai lona loto. E toatasi lava o ia, e leai se tasi e faatonu ia te ia i se mea na te faia. Ua oti Samuelu, na fasiotia e Saulo o faitaulaga uma. Ua fesili atu Saulo ia Ieova, a ua le tali mai Ieova ia te ia i se miti, po o le Urima, po o se pero-Po o le a le mea na te faia? Ua manatu o ia i lona puapuaga, o le a saili se fafine na i ai se aitu va-Ua alu po o ia i le aai o Enetoro, ma isi o ana auauna e toalua, pe fitu maila lo la va ma Kilepoa sa i ai. Ua faia e le taulaitu ana togafiti, ua tu ai Samuelu ionaluma, ole toeaina na alu a'e, o loo ofu i le ofu talaloa. Ua ta'u atu e Saulo ia te ia mea ua ia puapuagătia ai, a o le tali ua ia maua mai ia Samuelu, o le tali faanoanoa lava, ua faapea mai: Ua saeeseina e Ieova le malo ia te ia ma tuu ia Tavita ina ua le faalogo o ia ia Ieova; a taeao o le a tuuina atu Isaraelu ma ia foi, o le tupu, ia Filisitia; a taeao foi, ona tatou faatasi lea ma a'u o oe atoa ma ou atalii. Ua le lavatia e Saulo ia upu a Samuelu ua pa'ā loa o ia, ua taatia faaloloa i le elcele, na leai foi se malosi ia te ia. Ua tulai o ia ma toe foi i le mauga o Kilepoa (1 Samu. xxviii).

io. Ua Oti Saulo ma ona atalii i le taua.— Ua oo i le taeao ona tau lea o Filisitia ma Isaraelu. ua sosola lava i latou ai luma o Filisitia; ua pa'uū manunu'a i latou i le mauga o Kilepoa. O atalii e toatolu o Saulo ua fasia, o Ionatana le tasi: o Saulo foi ua manu'a tele i tagata fanafana u, ua tago Saulo i lana pelu, ma faapa'u i ona luga, auā ua le mafai e lona soatau ona tutu'i ia te ia i lana pelu. Ua lafoia ʻau a Isaraelu uma. Ua oo i le taeao ona maua lea e Filisitia le tino o Saulo ina ua latou iloilo le fasi, i le ua latou vavae ese lona ao, ma ailao solo i nuu o Filisitia. Ua latou tuu lona ofu tau i le fale o Asaira, a o lona tino ma tino o ona atalii ua latou faamauina i le pa o Petesani. Ua faalogo ē ua nonofo i Iapese-Kiliata i le mea ua faia e Filisitia ia Saulo. Ua latou manatua le fesoasoani o Saulo ia te i latou i le amataga o lana nofoaiga, i le ua latou o po ma

ave le tino o Saulo, ma tino o ona atalii nai le pa o Petesani, ua tanumia ai i lalo o le laau tele i Iapesa. Ua ave e le tasi o sa Amalekā le tala ia Tavita i Sekeleka i le mea na tupu i Kilepoa. Ua aumaia e ia le palealii sa i le ao o Saulo, ma le taulima sa i lona aao. Ua fai mai le tagata Amaleka, o ia na fasia Saulo ina ua ia faatoga ia te ia e faaoti ia te ia. Fa te ia o le a maua se taui tele mai ia Tavita, a o Tavita ua valaau i le tasi taulealea e fasioti i le tagata osa Amalekā. Uatagitu Tavita, matagitele lava ona o Saulo ma lana uō pele o Ionatana. Ua lagi e Tavita le fatu e aualofa a i ia Saulo ma Ionatana lona atalii (1 Samu. xxxi. 1-13; 2 Samu. i. 1-27). Na oti Saulo T.L.M. 1056.

O LE TUSI VIII.

O Nofoaiga a Tavita ma Solomona.

O LE MATAUPU I.

1. O TAVITA I HEPERONA.—Ua taunuu le mea ua leva ona valoia e Samuelu, o le a avea Tavita ma tupu. O le mea faigată tele ua tupu i le nuu o le Atua. Ua solia nuu uma e tagata Filisitia ma ua lafotuina le pule a le tupu o Isaraelu. Ua ia Tavita le faamoemoe o tagata e toatele, o ia o le a toe mamalu ai latou. Ua faatonuina Tavita e le Atua, ia alu a'e o ia i Heperona. O lea aai na faauuina ai o ia e tagata o Iuta e fai ma tupu ia te i latou. O le mea muanua na ia faia ina ua uma ona faauuina o ia, ua fai le faafetai ia Iapese-Kiliata ona o lo latou agalelei ia Saulo ma ona atalii ina ua ave o latou ivi nai le pa o Petesani ma tuu ai i lalo o le laau tele i Iapese (I Samu. xxxi. 11-13).

2. O ISOPOSETA.—O le toatele o atalii o Saulo na fasia faatasi ma ia i le mauga o Kilepoa. Ua na o Isoposeta ua toe, ma Mefiposeta le atalii o Ionatana, o le tama itiiti ua lima ona tausaga. Ua tofia Isoposeta e fai ma tupu o Isaraelu. O le aai o Maanaima i le itu i sasae o Ioritana ua avea ma laumua o lona malo. O Apineru le alii pule 1 'au na fesoasoani tele ia Isoposeta. Ua na'o le ituaiga o Iuta na faasaga ia Tavita a o Isaraelu uma na talia Isoposeta e fai mo latou tupu. Ua utu tau pea 'au a Tavita ma 'au a le tupu o Isaraelu. O le tasi aso na fetaia'i 'au a Tavita ma 'au a Isoposeta i le vailepa o Kiliata. Ua filifilia e itutaua e lua ni tagata totoa e taitoaagafulu latou te tau faatasi. Ua faatau 'u'u

Digitized by Google

o latou ulu, ona faatau tutu'i ai lea o latou itu i a latou pelu; ua oti faatasi ai i latou uma. Ua igoa ai lea mea, o le fanua o e malolosi, o loo i Kipeona. Ua mavae lea mea ona matuā tau lea o le taua tele i lea aso, ua tulia ai tagata Isaraelu i luma o auauna a Tavita (2 Samu. ii. 8-16).

- 3. O LE OTI O ASAELU.—Sa tuliloaina Apineru i le aso na fai ai lea taua e Asaelu, o le uso pito itiiti ia o Ioapo. Ua iloa e Apineru le igoa o le na tuliloa ia te ia, ua fai atu foi i ai e lelei ina faasaga o ia i se tasi, a e 'alo ia te ia, a ua le mafaia e Asaelu ona liliu ese. Ua tuliloa pea ia Apineru, i le ua ia tutu'i ia Asaelu i le tao ua oti ai. Ua matuā tigā lava Ioapo ma Apisai ona o lo la uso na fasiotia e Apineru. Ua latou tulituliloa ia Apineru a e le mafai ona maua ai, i le ua tuu le taua e auauna a Ta-Ua toe foi Apineru i Maanaima, a o Ioapo ma Apisai na la molia le tino o Asaeln lo la uso i Peteleema. Ua saga tau pea auauna a Tavita ma auauna a Isoposeta, ua tupu pea le malosi o Tavita, a o le aiga o Saulo ua tauau ina vaivai (2 Samu. ii. 17-32).
- 4. UA FASIOTIA APINERU E IOAPO.-Ua oo ina femisa'i Isoposeta ma Apineru. O Apineru na fai avā ia Risepa o le palake a Saulo. Sa tiga le tupu ia te ia ona o lenei mea ma aoa'i ai ia te ia. Ua ita tele Apineru i upu a Isoposeta ona teva ai lea ma le tupu, na tun e ia se faulalo e alu ia Tavita e tofotofo ia te ia pe talia o ia ma osia la la feagaiga. Ua lelei lea mea ia Tavita, pe atai e avatu e Apineru ia te ia o Mekala le afafine o Sanlo na ia faj ava ai. Ua toe fo'i Mekala ia Tavita, ma Apineru foi ua ia alu ia Tavita i Heperona. Ua i'u lelei la la filifiliga, ua alu ese Apineru ma le manatu, o le a faapotopotoina mai o Isaraclu uma i lona alii le tupu, na te pule aoao i ai. Ua mavae lea filifiliga ona fo'i mai lea o Icapo mai le tuliloaga o le 'au, ona ta'u atu lea o le nuu ia Ioapo na sau Apineru i le tupu, i le ua alu o ia ma le saogalemu. Ua tuman pea le ita tele o Ioapo ia Apineru, ona o le fasiga o Asaelu lona uso, ua mu-

mū lava lona loto i le fia tauia lea mea. Ua tofia e Ioapo nisi e faafo'i ia te ia a e le iloa lenei mea e Tavita; ona fo'i mai ai lea o Apineru ua oo i Heperona ma le le masalosalo. Ua fauafe e Ioapo ia te ia i totonu o le faitotoa, e tautala lemu ia te ia: ona tutu'i ai lea ia te ia i lona manava, ua oti ai o ia. le tala i lenei mea leaga ia Tavita, ua tupu ai lona ita tele lava. Ua faigata ona faasalaina e Tavita lenei alii sili o Iuta, o le tama a lona tuafafine o Seruia, a ua fetuuina o ia, ina ia le tea ma le aiga o Ioapo nisi ua i ai mala eseese (2 Samu. iii. 29). lagi e Tavita le fatu ia Apineru ma ua fai atu i ana auauna: Ton te le iloa ea, na malin le alii tele lava i lenei aso i Isaraelu? Sa tanumia Apineru i Heperona, ua tagi le tupu ma le leo tele i le tuugamau o Apineru, ua fetagisi foi le nuu uma (2 Samu. iii. 20-39).

5. O LE OTI O ISOPOSETA.—Ua oo ina fasia Isoposeta e alii e toalua ua igoa ia Paana ma Rakapa. Ua la tigā i le tupu ona lamalama lea ia te ia ma fasioti i ai. Ua la vavae ese le ao o le tupu ma avatu ai ia Tavita i Heperona. Ua tigā Tavita ia te i laua e pei ona tigā i le tagata Amaleka ua faapea mai o ia na fasiotia Saulo. Ua tanumia e Tavita le ao o Isoposeta ma le ava lava i le tuugamau o Apineru, a o Paana ma Rakapa ua faaoo le oti ia te i laua ma tautauina o la lima ma vae i luga o le vailepa i Heperona (2 Samu. iv. 1-12). Ua faia lea mea e fai ma faamata'u i nisi, o tagata amioleaga i laua ua la fasi fua le alii amiotonu i lona fale.

O LE MATAUPU II.

I. UA FAIA TAVITA NA TUPU IA ISARAELU UMA.—Ua oti Isoposeta ona le toe ai lea o se faalavelave ia Tavita ina ia fai ma tupu o Isaraelu uma. Ua o mai ituaiga uma o Isaraelu ia Tavita i Heperona ma tuu ia te ia le pule ma faauu ia te ia e fai ma tupu ia Isaraelu uma. E 30 tausaga o Tavita ina ua fai o ia ma tupu; e 40 tausaga sa fai ai ma

- tupu. E fitu tausaga sa ia fai ma tupu ia Iuta i Heperona; a e 33 tausaga na fai ai ma tupu ia Isaraelu ma Iuta. E tolu aso sa fai ai le fiafia. O ituaiga uma o Isaraelu ua auai i ia sauniga fiafia ina ua faauuina o ia e fai ma tupu. E toa 300,000 tagata na filifilia mai ituaiga uma o Isaraelu sa faatasi ma Tavita ina ua faauuina o ia e fai ma tupu o Isaraelu uma (2 Samu. v).
- 2. UA AVEA IERUSALEMA MA LAUMUA O LE MALO O TAVITA. - Sa nofo Saulo i le aai itiiti o Kipea. Ua manatu Tavita e lelei ina fai Ierusalema ma laumua e faapotopoto ai ituaiga uma o Isaraelu. Sa mau Isaraelu i le mea maulalo o Ierusalema, a o sa Iepusē, o tagata o Kanana ia sa mau i le mea maualuga, o le mauga o Siona, ma fai ai se 'olo faigata. E le aoga ona leoleo ai ni tagata malolosi, tau o e pipili ma e tauaso; aua e le saofia lava. Sa faatauemu sa Iepusē ia Tavita ma ana 'au, fa te i latou ua le mafai ona sao 'au a Tavita i lea 'olo. Ua tiga o ia i a latou upu faatauemu, ona fai atu lea o Tavita. O sē fasi i sa Iepusē, ma oo atu i le alavai ma fasi i e pipili ma e tauaso e fai o ia ma alii e pule i ana 'au uma. Na muamua Ioapo i le olo, ua maua e ia le tofi o le alii e pule i 'au uma a Isaraelu, Ona nofo ai o Tavita i le 'olo, ua ia faaigoa ai, o le aai a Tavita (2 Samu. v. 1-10).
- 3. UA AMIA E TAVITA LE ATOLAAU A LE ATUA.—Ua oo le tala i nuu mamao i le aea e Tavita o le 'olo faigată na i ai sa Iepusē, i le ua faaigoa ai, o le aai a Tavita. Ua faalogo e Hiramo le tupu o Turo i lenei tala ona auina mai lea o le săvali ia Tavita, ma na avatu ai laau o arasi, ma tufuga ati fale. Ua latou faia le fale mo Tavita. O Filisitia foi na latou taumafai faalua ona faatoilaloina le tupu fou. Ua i'u ina tulia e Tavita a latou 'au; ua na fasia foi Filisitia, e afua mai Kepa e oo atu i Kasera. O le tasi mea ua faasaga i ai Tavita, o le atolaau a Ieova e fia ava'e i le laumua fou o le malo. E toa 30,000 tagata na o faatasi ma Tavita i le aai o Kiriata-iarima ina ia molia lenei mea paia i le aai a Tavita. Ua

latou faaee le atolaau i le fata faataavalevale fou. O Usa ma Aio, o atalii o Apinatapa le tagata sa Levi, ua la ta'ita'iina le fata faataavalevale fou. Sa molia le atolaau ma le fiafia tele lava (2 Samu. vi. 5). Ua oo i latou i le mea e sasa ai saito a Nakano ona taupa'ū lea o povi, ona tago atu lea o Usa i le atolaau a le Atua, ma na taofi ai (1 Nofo. xiii. 9). O le mea na vaoia (Nume. iv. 15). Ì le ua lipiola o ia i lea mea i tafatafa o le atolaau a le Atua. Ua fefe Tavita e fai pea le malaga, ona tuu ai lea o le atolaau i le fale o Opete-etoma o lo sa Levi i masina e tolu. Ua faasaga Tavita e taatuina se fale fou i Ierusalema e tuu ai le atolaau. Ua faalogo o ia i le tala i le manuia tele ua tupu i le aiga o Opete-etoma ona o le atolaau a le Atua. Ona faapotopotoina lea o sa Levi. Ua latou o atue ava e le atola au ai le fale o Opete-etoma i le aai a Tavita. Ua molia ma le fiafia tele ma le faaeteete ina ia usita'i i faatonuga uma i tulafono a Mose e faasino i lea mea paia. Sa ofu Tavita i le efota ie vavae, sa siva faamalosi i luma o Ieova. Ua alalaga fiafia le au malaga ma le ili o le pu. Ua oo i le laumua ona tuu lea o le atolaau i le fale ie na lua'i fai ai e Tavita. Na fatua e Tavita le Salamo e xxiv i la ona po. Ai lava o le Salamo lea na latou pepese ai i lea aso. Ua toe faia ni taulaga ia Ieova ina ua taunuu i latou i Ierusalema. Ua faamanuia e Tavita le nuu i le suafa o Ieova o 'au ma tufatufa atu i le nuu uma iliea alofa e tele (2 Samu. vi. 1-19).

O LE MATAUPU III.

1. O 'AU A TAVITA E FAI AI TAUA.—Ua uma ona tuu le atolaau a Ieova i le fale ie na faia e Tavita, ona tupu ai lea o le mana o e fai ai se malumalu tumau mo Ieova. Ua tofia e Ieova Natano le perofeta e fai mai ia Tavita e le tusa ona faia e ia se fale mo ia, aua o ia o le tagata fai tana, ma ua faamaligiina toto e ia. O le a filifilia e Ieova o Solomona o lona atalii e fai lona malumalu, aua o le tagata o le filemu o ia. Ua amata e Tavita i ia ona po ona fai

taua ina ia faateleina le nuu ua ia pule ai, o le a taunuu le afioga a Ieova ia Aperaamo, o le a foaiina mo lana fanau le laueleele e afua i le vaitafe o Aikupito e oo atu i le vaitafe tele, o le vaitafe o Eufirate lea (Kene. xv. 18-21): Ua vaevaeina e Tavita o ana 'au uma i vaega e sefulu ma le lua. E toa 24,000 tagata i vaega uma taitasi. O Ioapo sa pule i ia 'au. Sa ia Tavita le 'au e faafeao. O le 'au Kereti ma le 'au Peleti sa i ai i lenei 'au. O ona po sa i ai Tavita 1 leana i Atulama (1 Samu. xxii. 2) na faapotopoto ia te ia ni tagata totoa ma e malolosi e fai taua e atoa ai le toa 600. Sa faatumauina e Tavita le 'au; o Apisai sa pule i ai (2 Samu. xxiii. 8-39).

- 2. O Taua na sii e Tavita.—Ua mavae ni tausaga e 10 talu ina faauuina o ia e fai ma tupu o Ierusalema, ona pule lea o ia i nuu ua tuaoi ma Isaraelu : auā ua uma ona faatoilaloina tagata o ia nuu. Ua latou fai foi o taulaga ia te ia. (i) Ua fasia e ia o Filisitia, ua aea foi le aai tele o Kata. (ii) Ua ia tuu foi o leoleoga i Etoma; ua fai ma pologa Etoma uma ia Tavita. Ua ia pule foi i le itu i sasae o le Sami Ulaula, ua i ai ala e ui ai malaga e ave ai oloa i Arapi. (iii) Na manumalo Tavita ia Atatesa, le tupu o Sopa ma faaoo lana pule i le vaitafe o Eufirate. (iv) Ūa fasia foi e Tavita o Moapi ua faia i latou ma pologa ia te ia. Ua faaumatia e Tavita lo latou laumua ua igoa ia Rapa Moapi. O Ieova na faia mo Tavita le igoa mamalu, pei o igoa o alii tetele i le lalolagi (2 Samu. vii. 9). Ia vaai i le faafanua o Kanana e iloa ai le mea o i ai ia nuu.
- 3. O LE TAUA MA TAGATA O AMONI.—O tagata Amoni sa faigatā lava i 'au a Tavita. Ua tāli atoa le lua o tausaga o tau lava ma i latou. O ona po na tuliloaina Tavita e Saulo, na agalelei Naasa le tupu o Amoni ia te ia. Ua maliu Naasa le tupu o Amoni, ona soloa'i ane lea o Anuni o lona atalii e fai ma tupu. Ua tofia e Tavita se sāvali e faamatalaloto ia Anuni ona o lona tamā, a o Anuni ua agaleagaina le sāvali a Tavita. Fa te ia ua faia e Tavita lenei mea ma ufiufi, a e fia faaoo se taua ia te ia (2 Samu. x.

- 4). Ua tigā lava Tavita ona o lenei mea, ua amata ona sauniuni o le a faasala i le fanauga a Amoni ona o la latou agaleaga i lana sāvali. Ua sosoo le fanauga a Amoni ma tagata Suria ina ia tau ma Tavita. O Apisai ua tofia e Ioapo e faasaga tau ia sa Amoni, a o Ioapo na faasaga tau ia Suria. Ua lafoia a latou 'au i luma o Isaraelu. O tagata Suria na latou sosoo ma o latou aiga i tala atu o Eufirate ma toe sauni e tau atu ia Isaraelu. Ua alu Tavita e ta'ita'iina ana 'au ua iu ina sosola Suria i luma o Isaraelu, e toatele lava ua fasiotia. Mulimuli ane ua vagavagaia Rapa, o le laumua o le fanauga a Amoni (2 Samu. x. 1-19)
- 4. O LE AGASALA TELE A TAVITA.-O Ioapo na ta'ita'i 'au na vagaia ai Rapa, a o Tavita ua nofo o ia i Ierusalema. O ona po ia na faia e Tavita le agasala tele ua ta'uvaleina ai o ia e oo i nei ona po. O le tasi aso sa moe ai Tavita i le aoauli e pei o lana masani. O lona maota sa maualuga a e taatia mai leaai uma iona lalo. Ua uma le malologa, ona fealua'i lea i luga o lona fale ua ia iloa ai o le fafine o loo taele, o le fafine ua matua lalelei lava. Ua fesili po o ai le fafine; ona iloa ai lea, o ia o Patesepa le ava a Uria, o le alii toa lava ma ua fai taua i ana 'au. Sa tele le fiafia o Tavita ia Uria, a e ui i lea mea ua ia anina atu se tasi e aami le fafine i lona fale ma mulilua ia te ia. Ua ia fai togafiti ina ia ufiufi o lana agasala a e faigata lava; ona faaopoopo lea i lana luai agasala le tasi. Ua ia sauni se tusi ia Ioapo le ta'ita'i 'au e fai atu i ai, ia tuu Uria i tina 'au a le taua, a e tuumuli mai ia te ia, ina ia fasia o ia e oti ai. Ua usita'i Ioapo i le mea na faatonuina e Tavita, ua oo ina fasia lava Uria. Ua mavae le tagitu'i o Patisepa ona o lana tane, ona feau atu lea e Tavita ia te ia, ua fai mana ava (2 Samu. xi. 1-27).
- 5. O LE FAASALA NA OO IA TAVITA.—E ui ina faia faalilolilo e Tavita lenei mea leaga ia Uria, a ua silafia mea uma e le Atua, o le a faasala ia te ia, o le a maua Tavita i lana agasala. Ua auina Natano e Ieova, ma sauni atu i le tupu le faataoto i le *Mauoa*

ma le tama'i mamoe fafine itiiti a le tagata mativa (2 Samu. xii. 1-14). Ua faaali atu e Natano le leaga o lana agasala, ma le sala o le a oo ia te ia, o le a le mavae le pelu ai lona aiga. Ua taia le loto fuatia ifo o Tavita i upu a Natano, ua malūlū ai lona loto, ua salamo lava. Ua faapea mai Tavita ia Natano: Ua ou agasala lava ia Ieova. Ua fai atu loa Natano ia Tavita: Ua aveeseina lau agasala e Ieova, e te le oti ai, a o le tama ua fanau mai ia Patesepa, o le a oti ai lava. Ua taunuu le upu a Natano, na oti le tama na fanaua e Patesepa. Mulimuli ane, ua toe fanau e Patesepa le tama tane ua faaigoa e Natano o Ietitaia, o lona uiga, o le ua alofagia, a o Tavita ua faaigoa 1 le tama, o Solomona, o lona uiga, o filemu. ia ona po sa tausisi atu Ioapo i le taua i le fanauga a Amoni, ua aea ai le aai maulalo, ua ta'ua o le aai o vai, o le laumua lea o le malo ua igoa ai o Rapa. Ua tofia e Ioapo se savali e alu ia Tavita e fai mai i ai, ia vave ona maliu atu e faai'u le taua, ne'i maua e Ioapo le aai ona faaigoa ai lea i lona igoa. I le ua alu Tavita e fai ai le taua, ona ia aea ai lea o le aai. o le laumua lea. Ua mamafa lava le sala na faaoo i le fanauga a Amoni. Ua toe foi Tavita i Ierusalema. ua i ai i lona ao le pale alii o le tupu o Amoni, o lona mamafa, o le taleni o auro ma maa taua (2 Samu. xii. 1-31).

O LE MATAUPU IV.

I. O MEA FAIGATA SA TUTUPU I LE AIGA O TAVITA.—O le taua pito mulimuli lena na sii e Tavita i le fanauga a Amoni. O tuaoi o le malo o Isaraelu i ia ona po ua iloa ai ua taunuu le valoaga na fetalai mai ai Ieova ia Aperaamo (Kene. xv. 18-21). A e peitai ua amata ona taunuu i ia ona po mea faigata na valoia e Natano. O mea ua tutupui le aiga o Tavita ua fai ma faasala ia te ia, ua puapuagatia ai o ia. O le mea muamua na tupu, sa ula Amanono lona atalii i le afafine o Tavita ua igoa ia Tamara, ua ita tele ai le tupu. Ua mavae ni tausaga se lua

ona fasia lea o Amanono e Apisaloma le tuagane o Tamara ona o le agaleaga a Amanono i lona tuafafine. Ua fefe Apisaloma i lona tamā ona sola ai lea o ia i Kasuri i Suria, i le aiga o lona tinā o Maaka le afafine o Talemai le tupu o Kasuri (2 Samu. xiii.

- 2. UA FOUA LE MALO E APISALOMA.—È tolu tausaga na tumau ai Apisaloma i Kasuri. Ua oo ina naunau le loto o Tavita ina ia alu atu lona atalii ia te ia, auā ua filemu lona loto ia Amanono ina ua oti o ia. Ua fo'i atu Apisaloma, ua toe lelei ma lona tamā. A o lenei tama amioleaga ua amata ona taupulepule leaga ina ia liliu ai loto o Isaraelu ia te ia, a e liliu ese i lona tamā. Ua faanoi Apisaloma i lona tama, sei alu o ia i Heperona e faataunuu ai se tautoga na ia tauto ai ia Ieova i ona po na 1a nofo ai i Kasuri. E toa 200 taulelea mai aiga sili i Ierusalema na ō atu ia te ia i Heperona ina ia foua le malo o lona tama. Na alu ia Apisaloma Aitofele le Kilo o le uo a Tavita, o le ua la masani i tausaga e tele. Ai lava ua taua o ia i Salamo (lv. 13-14). Ua tupu tele le fouvale ina ua faatoateleina pea le nuu ia Apisaloma. Faauta i mea faigata e tele na tutupu ia Tavita, ona o lana agasala lava (2 Samu. xv).
- 3. UA SOLA ESE TAVITA.—Ua oo le tala ia Tavita ona sola ese lea o ia, ua le loto ina ia tau se taua ma lona atalii. Ua faatasi ma Tavita o ana auauna uma ma le 'au e faafeao ia te ia, o le 'au Kereti uma, ma le 'au Peleti uma. Ua sopoia atu foi e le tupu le alia o Ketarono, ma faasaga atu i Ioritana. Ua fetaia'i ma Tavita o Usai le uo a le tupu, ua saeia lona ofu, ma tuu le eleele i lona ulu. Ua tofia Usai e alu i Ierusalema ia Apisaloma e faalēaogāina mo Tavita le pule a Aitofele, aua o le tagata atamai o ia e tusa ma Aitofele. Ua talia Usai e Apisaloma ma filifili faatasi ma ia i mea ua te faia. O le taofi lenei o Aitofele i le mea e tatau ona faia e Apisaloma: E tatau ona filifilia 'au e toa 12,000 ma tuliloa ia Tavita i lenā lava po, o le a maua o ia o vaivai ma le lē lavā. A faapena ona fai o le a sosola ai le nuu ua ia Ta-

vita, ona fasia lea na o le tupu lava, ona 'au ai lea o le nuu uma ia Apisaloma. Ua tonu lena mea ia Api-A o Apisaloma ua fia faasaloma ma toeaina uma. logologo i le taofi o Usai. Ua faapea le taofi o Usai i le taofi o Aitofele, ua faigată na ua lena mea, aua o lona tamā ma ana auauna, o toa i latou, o loo tigā i latou, e pei o le urosa o le vao na avea lana toloa'i. Sa'ua, ia faifai lemu. Ia faapotopotoina Isaraelu uma, ona faigofie lea, e le mafai ona faasaoina ai o se toatasi, o Tavita ma tagata uma o loo ia te ia. Ua talia le taofi o Usai; ana finagalo leova e faaleaogaina le pule lelei a Aitofele, ina ia faaoo le malaia ia Apisaloma. Ua tiga Aitofele ina ua le talia e Apisaloma lana pule, ua iloa tino ai e ia le malaia o le a tupu ia Apisaloma ina ua le usita'i o ia i lana faatonuga. Ua alu o ia i lona fale, na tofi e ia ana mea i lona aiga, ona noa ai lea o ia ia te ia ua oti ai. ia o le fouvale, le fia fasi i lana uo, na oti o ia i ana agasala (2 Samu. xv-xvii).

- 4. O TAVITA I MAANAIMA.—O le feau a Usai na avea e atalii o Satoka ma Aviata ua ala ai ina vave sopoia e Tavita ma ana auauna, o Ioritana. Ua oo o ia i Maanaima, o le aai o sa Levi i le itu i sasae o Ioritana. Sa fai lenei aai ma laumua o le malo o Isoposeta, o le atalii o Saulo. Ua faitauina e Tavita le nuu uma ua ia te ia ma na tofia Ioapo, ma Apisai, ma Itai e pule i ana 'au. O nisi uō u Tavita ua maumea, na aumai ia te ia o mea e tele e fagaina ai ana auauna ma tagata uma ua ia te ia i lea vao (2 Samu. xvii. 24-29).
- 5. UA SII TAUA E APISALOMA IA TAVITA.—
  Ua faapotopotoina e Apisaloma o Isaraelu uma, ona sopoia lea o Ioritana. Ua tofia Amase e pule i 'au uma a Apisaloma. E le pine ona tau atu Apisaloma i 'au a lona tamā i le vao matua o Efaraima ua lata i le aai o Maanaima. Ua fasia lava 'au a Apisaloma e auauna a Tavita i le fasi tele lava, e lua fulu afe. Na sola Apisaloma faatasi ma ana 'au, a o ia ua lavemauina lona ulu i le tapeneto felefele tele. Ua alu ese le falata na ia ti'eti'e ai, a o ia ua tautau i le

laau. O Tavita na poloai i alii ta'ita'i 'au: ia latou agamalū i le taule'ale'a o Apisaloma ona o ia. A o Ioapo e le se'i usita'i ia Tavita; ua faalogo i le tala ua tautau Apisaloma i le laau ona tutui lea i lona fatu i tao e tolu ua oti ai. Ua lafo lona tiuo i le lua; ona mavae ai lea o le taua (2 Samu. xviii. 1-18). Faauta i le malaia na oo i lea taulealea na agaleaga i lona tamā! E le manuia le tagata e sauā i ona mātua (Faata. xxx. 17). Ua puapuagatia tele Tavita ona o lona atalii, ua tagi, ma faapea fano: Ta fia oti e sui a'i oe Apisaloma lo'u atalii e, lo'u atalii e! Ua tula'i Tavita ma toe fo'i i Ierusalema. Maeu lona agalelei i e na agaleaga ma fouvale ia te ia! Ua faamagaloina Semi na fetuu fano ia te ia. Ua tauia ana uō i mea alofa e tele (2 Samu. xviii-xix).

O LE MATAUPU V.

1. UA FAITAUINA LE NUU E TAVITA.-Ai na manatu Filisitia ua vaevaeina Isaraelu ma le le maopoopo lelei, ona toe sii lea o le taua ia Isaraelu. A e peita'i ua i'uvale lo latou taumafai ona o le poto o Tavita ma ana auauna ua faatasi ma ia. O ia ona po sa mamalu tele ai le nuu, o le malo o Tavita ua faapei o malo tetele o lenei lalolagi. Ua taunuu le valoaga a Ieova ia Aperaamo (Kene. xv. 18). Na faaoso Satani ia Tavita e fai se mea sese i ia ona po (1 Nofo. xxi. 1). Ua ia faitauina Isaraelu. ua pogai lenei mea i le mitamita ma le faamaualuga. Po ua manatu Tavita e sii taua i nuu mamao. le loto Ioapo i lenei mea, ma ua taumafai ina ia liliu ese Tavita, aua le faitauina le nuu. A ua tuu faiama Ioapo i le fetalaiga a le tupu. O Ioapo ma nisi na latou feoai i nuu uma ua faitauina ai o latou tagata. Ua mavae masina e iva ma aso e 24 ona avatu lea e Ioapo o le ta'u aofa'i o le nuu i le tupu. Sa i Isaraelu le valu selau o afe o tagata malolosi, o e na fai pelu; a o tagata o Iuta ua lima selau o afe i latou (2 Samu. xxiv. 1-9).

2. E TOLU ASO O LE FAAMA'I.—Ua taia le loto o

Tavita ina ua uma ona faitauina le nuu, a o lei foi mai Ioapo. Ua alu Kato ia Tavita i le feau a Ieova ua fai atu ai ia Tavita, ia filifili o ia po o le fea mala e tupu ai ia te ia e fai mo lana sala. Pe tupu le oge i lona laueleele i tausaga e fitu ; pe tolu ni masina na te sola ai i luma o e ita mai, o tuliloa i latou ia te ia; pe tolu aso o le faama'i i lona nuu! Ua filifilia e Tavita le mea e tolu. O lona taofi, e lelei ma pa'ū i le aao alofa o le Atua, a e leaga ona pa'ŭ i lima o ona fili. E toa 70,000 o tagata Isaraelu na oti i le faama'i i ia aso e tolu. Ua oo le agelu e faafano i luga o Ierusalema, a ua matua fautua Tavita mo le nuu. Ua tatalo ina ia gata ona faaumatia o lona aiga, a e tuu pea le nuu, aua e leai se agasala na faia e i latou. Ua talia le tatalo a Tavita, ua fetalai Ieova i le agelu e faaumatia: Soia, taofi ia o lou lima. lata ane le agelu a Ieova i le mea e soli ai saito a Aruna le sa Iepusē. Ua alu Tavita e faatau lea mea e soli ai saito, e faatu ai se fata faitaulaga, ua fai ai taulaga mu ma taulaga faafetai, ua sau ifo le afi mai le lagi e faaali mai ai, ua talia e Ieova le taulaga, ua na taofia foi le faama'i ia Isaraelu (2 Samu. xxiv).

3. UA FOUVALE ATONIA.— O toe tausaga o Tavita ua saunia e ia mea e tele e fai a'i le malumalu. faapei ona faaalia mai e le Atua ia te ia. A ua toe puapuagatia Tavita i amio a lana fanau. Ua oti ona atalii matutua e toatolu, o lona toafa, o Atonia lea ua fai togafiti ina ia fai o ia ma tupu. Na faatasi pea ma ia tagata e toa 50 e taufetuli i ona luma. Ua mulimuli o ia i le ala e lona uso matua o Apisaloma o le sa fouvale. O Aviata le faitaulaga sili, ma Ioapo le pule i 'au ua mulimuli atu ja Atonia. Ua le loto ia te ia Tavita, a ua loto o ia ina ia nofo i le nofoaiga, o Solomona. O le 'au fouvale ua latou talaiina se faigă 'ai i le aai o Enerokelu i le itu i saute o Ierusalema. O Natano le perofeta ua fai ane ia Patesepa, ia alu ane i le tupu ma faaali i ai mea uma ua faia e Atonia ina ia faoa lana pule. I le ua fai atu Tavita ia Satoka le faitaulaga, ma Natana le perofeta, ia vave ona faauuina o Solomona. se'ia iloa e Isaraelu uma o ia lava o le tupu o Isaraelu. O auauna a Tavita na faati'eti'e ia Solomona i le falata a le tupu, ma latou ta'ita'i ia te ia i Kiona ma faauu ia te ia i le suauu paia. Ua ilia pu ma talaiina o ia, o le tupu o Isaraelu. Ua alaga tele le nuu ma le fiafia, ua māvae ai le laueleele. Ua faalogo le 'au fouvale i leo tetele o tagata, ua oo ina iloa ai lona uiga o le vavāō, ona sosola taitoatasi lea i lona ala. O Atonia ua tago i nifo o le fata faitaulaga i le fale Fetafai ina ne'i fasia o ia. Ua le matai ona alu ese, sei iloga e tauto Solomona na te lē fasiotia o ia i le pelu. Ua fai atu Solomona, Afai e amiolelei o ia e le pa'ā sona lauulu i le eleele (1 Tu. i. 1-53).

4. O LE OTI O TAVITA.—Ua oo i ona aso e oti ai Tavita. Ua faapotopotoina e ia le nuu, ma fai se mavaega ia Solomona i luma o le nuu. Ua apoapoai i ia, ia savali o ia i ala o Ieova, ia usita'i i ana tulafono e pei ona tusia i le tulafono a Mose. Ua fai atu i ai, ia matua faatuina le malumalu mo Ieova. Ua tuu i le pule a Solomona mea uma ua saunia e ia e fai ai le malumalu. Ua toe faauuina Solomona i luma o le nuu. Ua talia o ia e fai ma tupu e alii sili uma o le nuu o Isaraelu ma Iuta. Mulimuli ane, ona oti lea o Tavita, ua matuā toeaina, ua tele ona tausaga, ma ana oloa, ma lona mamalu. Na maliu Tavita T.L.M. 1015. E 7 tausaga ma masina e ono sa ia pule ia Iuta i Heperona, e 33 tausaga na ia pule i Ierusalema. E tele mea na ta'ua ai Tavita. O ia o le ta kitara, ma le toa silisili, atoa ma le tupu sa lelei ona sauni o lana pule; aemaise o lona faiva lea o le fatupese. Sa taua o ia o le fatupese malie o Isaraelu (2 Samu. xxiii. 1, 2). Sa fai o ia ma perofeta, e tele mea na faaalia mai e le Atua ia te ia i le malo o Iesu (Lu. xxiv. 44; Galu. ii. 29, 30). I le ma le malumalu, ma sauniga uma o le galuega a le Atua na ia faatonuina atu i lona atalii o mea uma e fai (1 Nofo. xxviii. 1-13, 19). A o le mea sili na taua mai ia te ia, na fiafia le Atua ia te ia, ua ia tafa tasi ia Ieova i aso uma o lona olaga, e leai se faalotolotolua ia te ia (Galu. xiii. 22).

O LE MATAUPU VI.

- 1. O LE OTI O ATONIA.—Ua nofo Solomona i le nofoaiga, ona faatoga lea o Atonia ia Patesepa ia fautua o ia ia Solomona ina ia fai maana avão Apiseka le Sunema, o le sa nofo ia Tavita. O le taofi o Solomona ua ia tautogafiti ina ia fao le nofoaiga ina ua maliu o Tavita, ona i'u lea ina fasia o Atonia (1 Tupu i. 50-53; ii. 13-24). O le manatu o Solomona sa taupulepule Ioapo ma Aviata faatasi ma Atonia, o lea na faapa'uina Aviata, aua le toe faia ma faitaulaga, ua taunuu ai le afioga a le Atua ia Eli (1 Samu. ii. 31-35). Ua tuu e Solomona ia Penaia, ia fasi ia Ioapo, ua oti ai o ia. O Satoka ua tofia e fai ma faitaulaga sili, ma Penaia ua tofia e pule i 'au e sui ia Ioapo (1 Tupu ii. 12-46).
- 2. O LE MEA NA FILIFILIA AI E SOLOMONA. -Sa lelei lava Solomona i le amataga o lana nofoaiga. Ua alofa o ia ia Ieova, ma savali i poloaiga a lona tamā. Na alu atu o ia i Kipeona e fai ai taulaga. Ua oo i le po na fai ai taulaga i le ao ua faaali mai Ieova ia Solomona i le miti ma fetalai mai, pe se a se mea ua ia mana'o ai, o le a avatu ia te ia. Na ia le fai atu i le Atua e foai mai le ola tulu'i, po o se oloa, po o le lima malosi i taua, a ua ia tatalo ina ia foaijna mai le loto mataala ma le mafaufau, ina ia lelei ona saunia o lana pule ia Isaraelu (1 Tu. iii. 7-14). Ua fiafia Ieova i lana tatalo, ina ua le tatalo i le ola tulu'i, po o oloa, po o le mamalu faalelalolagi. Ua fetalai mai Ieova o le a faaopoopo na mea ia te ia, ma foaiina foi le faautauta poto e silisili i lo tagata uma. O le a tele foi ona faamanuiaina e Ieova pe afai na te savali i ona ala, ma ana tulafono e pei o Tavita lona tamā. Ia taitoatasi ma saili atu i lenei poto mai le lagi ina ia manuia lelei ai tatou i luma o le Atua ma tagata. O le a maua pe afai e ole atu i ai (Iako. i. 5).
- 3. O LE FAAMASINOGA O FAFINE.—O ona po foi ia na iloa ai e tagata lona poto i le faamasinoga o fafine e toalua na la fefinana'i i le tama meamea

po o ai so laua e ana lea tama na ola. Na ia fai atu, ia vaelua le tama i se pelu; auā sa faapea lona manatu, e iloga ai le tina moni o le tama, na te vaoia. le fasiga o le tama. Sa faapea lava. Na tai ane le tasi fafine, e fasi pea le tama; a ua fai ane le isi fafine, aua le fasia; o le tina moni lea o le tama. Ua fai atu Solomona e avatu ia te ia le tama o cla pea (1 Tu. iii. 19-28). Ua matuā poto o ia i mea uiga eseese lava. Ua sili lava le poto o Solomona i le poto o tagata uma i sasa'e, ma le poto uma o Aikupito (1 Tu. vi. 30). O ana faataoto na ia faia i lona olaga e tolu afe ia, ua totoe nisi e tele i le " Tusi o Faataoto," o ana pese foi ua tasi le afe ma le lima, ua totoe nisi i le tusi ua igoa "o Pese a Solomona." Na tautala o ia i le tiga o laau e afua mai i le arasi o loo i Lepanona e oo alu i le isopo ua tupu a'e i le aupa. Ua logologoa lona poto i nuu mamao; na latou o mai e faalogologo i le poto o Solomona (1 Tupu iv. 34). Ua foaiina mai e le Atua ia Solomona le poto ma le loto matala e matua tele. O le a foaiina mai foi e le Atua ia te i tatou le poto mai lugă, pe afai tatou te ole atu i ai (Iako. i. 5).

4. O LE FAIGA O LE FALE O LE ATUA.—Ua faasaga Solomona e fai le fale o Ieova e pei ona finagalo i ai lona tamā. Ua feau atu Solomona ia Hiramo le tupu o Turo ina ia fesoasoani ia te ia i laau e fai ai, o laau sili ua igoa i le arasi mai Lepanona. Ua fiafia Hiramo e osi se feagaiga ma Solomona. O Hiramo ua taia laau o arasi ma laau o perosi ma faatafea i tai ma ta'i atu i le sami e oo i Iopa, a o Solomona e ava e mai Iopa e oo Ierusalema. O le totogi e sauni atu ia Hiramo o saito e luafulu o afe o kori e fai ma mea e 'ai ma lona aiga, ma suauu olive e tele lava (1 Tupu v. 11) e fagaina a'i foi le nuu o Turo e le nuu o Isaraelu. E toa 30,000 tagata Isaraelu ua tofia e taia laau ua tutupu i le atu mauga o Lepanona. Ua auaua'i ona aauina atu i Lepanona ia tagata. O le masina ma le sefulu o afe. E le gata i lea, e toa 70,000 sa tofia e Solomona e ave ai avega. tofia foi le toa 80,000 o tagata Kanana ua totoe i nuu,

o pologa ia, e talai maa ma laau i le mauga o Lepanona. E tolu tausaga ua sauniuni laau ma maa, ona faato'a fai ai lea o le faavae o le fale o le Atua i lona tausaga e fa o le nofoaiga a Solomona. O le mauga o Moria i Ierusalema sa faatuina ai le malumalu, o le mauga lea na lua'i osi ai le taulaga a Aperaamo (Kene. xxii. 2), i luga o le mea na soli ai saito a Aruna, o le mea foi na gata ai le faama'i (2 Samu. xxiv. 16). O Moria, o le tasi tumutumu o Siona ua tu i le vanu itiiti ua peiseai ua tasi le mauga, aua na faia e Solomona le ala e faasosoo ai mauga e lua. O le tausaga e 480 talu ina o mai Isaraelu ai le nuu o Aikupito na amataina ai le fale. Sa faia i maa ma laau ua uma ona teua i tuā, ua le lagona se samala, po o se matau, po o se tasi lava mea uamea i le fale ina o faia (I Tupu vi. 7). Ua faatatau lemu mea uma ua leva ona teua i le mauga o Lepanona. Ua uma le galuega i tausaga e fitu. Sa faia lotoa e lua; o le tasi lotoa e fai ai galuega a faitaulaga ma sa Levi. O le tasi na potopoto ai le nuu o Isara-Na usita'i Solomona i le fua o le fale sa faatonuina mai e le Atua ia Tavita (1 Nofo, xxviii, 11, 19).

5. O LE FAAULUFALEGA O LE MALUMALU.—O lona sefulu ma le tasi o tausaga o le nofoaiga a Solomona, na faaulufaleina ai le malumalu. Ua valaauina alii sili uma o le fananga a Isaraelu i lenei sauniga paia, aemaise o faitaulaga uma ma le ituaiga uma o sa Levi. Ua ava'e le atolaau a Ieova mai Siona le aai o Tavita, ma tuu i le ana e sili ona paia i le malumalu. Ua ava'e foi mea paia uma sa i ai i le fale fetafa'i. O le aso tele lava lea na ava'e le atolaan, na fai taulaga ai i mamoe ma povi e matuā tele lava. O le aso lava lea na tumu ai le malumalu i le ao, na afio mai ai le Atua. I le ma le tasi mea na iloa i lea aso, o le afi mai le lagi na susunuina ai taulaga sa faaee i le fata ina ua faai'u e Solomona o lana tatalo (2 Nofo. vii. 1-3). O le faailega lea o le taulaga ua talia. Na afio mai foi Ieova ia Solomona i le po, na ia fetalai mai, na talia lana tatalo, na aves

le malumalu ma fale e fai ai tapuaiga ia te ia, e tele foi ana afioga ia Solomona i lea mea (2 Nofo. vii. 12-22). E fitu aso na fai ai sauniga tau le faaulufalega o le fale. Ua mavae ia aso e fitu ona fai ai lea o le tausamiga o fale Apitaga, ua le fai ai i aso e fitu e pei o le masani, a o aso e sefulu ma le fa, o aso fiafia lava ia, ona tuuina atu lea e Solomona o le nuu e ō i o latou fale, ua olioli ma loto fiafia ona o mea lelei na faia e Ieova ia Tavita, ma Solomona, ma lona nuu o Isaraelu (2 Nofo. vii. 10).

- 6. O ISI FALE NA FAIA E SOLOMONA.-Na faia e Solomona se fale tele mo ia; ua faia foi se fale tele e mau ai le afafine o Farao; ma le tasi fale ua faaigoa ai, o le "Fale o le vaoo Lepanona" ina ua faaee le fale i atu laau arasi. Ua fai foi e ia o paipa e ta'i ai vai i totonu o le aai. O ona vaa na folau atu ai i nuu mamao lava. Na folau auauna a Solomona faatasi ma auauna a Hiramo, o i latou ua masani ma le sami. Na latou folau i Ofeira e aumai ai oloa e tele lava (1 Tu. ix. 26-28). Na folau ona vaa i Tasesa i Sepania e aumaia i tausaga e tolu, o auro, ma ario, ma nifo o elefane (1 Tu. x. 22). Ua solia e Solomona le tulafono a Ieova (Teu. xvii. 16). ma ua aumaia solofanua e tele mai Aikupito mo ia (1 Tu. x. 28-29). Na faateleina e le tupu i Ierusalema o ario e faapei o maa; o arasi ua faapei o sukamoru i le fanua maulalo. Sa matua tele ana oloa. Sa mamalu tele lona malo.
- 7. O AGASALA A SOLOMONA.—Ua mavae nisi tausaga, ona sese lea o le manatu o Solomona. Ua ia usitai i isi tupu o nuu ese, ua ia fai avā i fafine ese e toatele lava e atoa le afe, o le mea ua vaoia i le tulafono (Teu. xvii. 17); na ala ai ina faatuina i Isaraelu o nisi tu faapa u 1: v. Ua oo ina toeaina ona usita'i lea o ia i ana avā faapaupau, ua latou faaliliuseina lona loto mai ia Ieova. Ua ia faia malumalu mo tupua eseese e faausiusitai ai i ana avā, ua ia ifo foi i ai. Ua ia faia fata faitaulaga i le aai paia ia Paala, ma Asaira, ma Moloka, ma Kimosa. O ia ona po na asiasi mai ai le tupu fafine mai Seepa, o

Digitized by Google

le nuu o Arapi i le itu i toga. Na'tofotofo le tamaitai ia Solomona i upu faigatā, o faataoto ia, ma tupua na te matea mai (Faama. xiv. 12). Ua iloa e le tupu fafine o Seepa o le poto uma o Solomona ma le fale na ia faia, ma mea 'ai i lana laulau, ma ona nonofo o una auauna, ma ona tutu o ana tautua, ma le ala na ia alu a'e ai i le fale o Ieova (1 Tupu x. 4); ona le toe ai lea o se loto ia te ia, ua segia lona ma li. Ua fai atu: e itiiti mea na talaina atu ia te ia i lona nuu, a e tele mea na lē talaina atu (1 Tu. x. 1-9). A e peitai ua i ai faailoga o mea faigata o le a tutupu ia Solomona ma lona aiga. Ua toatamai le Atua ia te ia ona o ana agasala. O lea ua faaoo ai ni mea faigata i lona aiga ma lona malo (1 Tu. xi. 9-25).

8. UA FAATUTUINA NISI E TETEE ATU IA TE IA ONA O ANA AGASALA.—(1) O Atata, o le tasi lea na fai ma faalavelave ia Solomona. Ai o le tagata Etoma, o le aiga foi o le tupu, na ia sola i Aikupito ona o le taua na sii e Tavita i lona nuu. O ia na tetee ia Solomona (1 Tu. xi. 14-22, 25). (2) O Resona le tasi na tetee atu ia Solomona. O le tagata Suria o ia na aea lava Tamaseko ma nonofo ai ma ana 'au (I Tu. xi. 23-25). Na ita o ia ia Isaraelu i tausaga uma o Solomona. (3) O Ierepoamo le tasi, o le sa Efaraimā, sa toaga lava Ierepoamo i galuega eseese a Solomona, ona tofia lea o ia e pule i galuega uma e faia e le aiga o Iosefa. O le toa malosi o ia. Ua iloa e ia muimuiga a le nun ona o taulaga ma a latou galuega mamafa. O le tasi aso na alu atu Akia le perofeta ia te ia; ua tago Akia i lona ofu ma saei ai i saegāofu e sefulu ma le lua ma avatu ia Ierepoamo ni saega e sefulu ma fai ane le upu vavalo, e fai o ia ma tupu o ituaiga e sefulu o Isaraelu. Ua oo lenei tala ia Solomona, ua ia fia fasioti ai ia Ierepoamo ona o lenei mea, ona sola ai lea o ia i Aikupito i le maota o Seseka. Sa tumau ai seia oo i le oti o Solomona (1 Tu. xi. 26-40). Ua oo ina oti So-E 40 tausaga na ia pule ai ia Isaraelu. Sa ia faatuina le malumalu mo Ieova, na ia faamatagoneina Ierusalema i maota sili lava, a e peitai ua le

taunuu mea lelei na faamoemoe ai tagata o Isaraelu i le amataga o lana nofoaiga. Sa faatuina nisi malumalu i Ierusalema mo tupua eseese, ma ua ifo i ai, na fai avā o ia i fafine ese e toatele lava e solia ai le tulafono a Ieova. Na ia faaputuina oloa e tele lava i Ierusalema, ma faaee avega mamafa lava i le nuu ua latou feoi ai. Ua fai mai lana mau 1 le oloa ma mea faafiafia uma ua naunau i ai tagata, e faatauvaa, e le malie ai le loto (Faila. i. 12-18). O le taofi lenei ia te ia, ua salamō i ana agasala, ona ia tusia ai lea o le Failauga. Na lua'i tusia le Pese a Solomona ma Faataoto e tolu afe. O le tausaga e 975 T.L.M. na maliu ai Solomona.

O LE TUSI IX.

O Malo o Iuta ma Isaraelu.

O LE VAEGA I.

Ona po na feitaga'i sa Malo. T.L.M. 975-918.

O LE MATAUPU I.

- I. UA VALEA REOPOAMO.—E 41 tausaga o Reopoamo le atalii o Solomona ina ua fai o ia ma tupu. Na potopoto alii uma o Isaraelu ina ia latou osia se feagaiga ma Reopoamo. Na i ai Ierepoamo i Sekema ua taatasi ma le nuu. O lo latou mana'o ia faamāmā Reopoamo nigaluega mani taulaga, ae aua ne'i mafatia pea i latou i ia mea faapei ona faia i ona po o lona tamā. Na filifili Reopoamo ma alii matutua i se tali e avatu i le nuu. Na latou fai ane ia te ia. ia lelei lava se tali e faaloto malie ai Isaraelu uma. Ona toe filifili lea o Reopoamo ma taulele'a. Na latou fai ane ia te ia e tali faasiasia pea i le nuu, aua o ia e pule. Sa valea Reopoamo, na ia usiusita'i i taulele'a: ua tali faasiasia ia Isaraelu. Ua mavae ni aso e tolu ona ia tali faapea atu lea ia Ierepoamo ma le nuu uma. Na faamamafaina e lo'u tama o la outou amo; a o a'u ou te faaopoopo atu i la outou amo; na aoa'i atu lo'u tamā ia te outou i le sasa, ou te aoa'i ata ia te outou i akarava, o lona uiga o le akarava, o le sasa ua avea ma fao u'amea e leaga ai le tino. Ua faatusa i le mea uogo o le akarava lea.
- 2. UA VAVAE ESE O ITUAIGA E SEFULU O ISARAELU.—(1 Tupu xii. 1-15). Ua faalogo atu Isaraelu i lenei upu faavalea a Reopoamo, ona laga loa lea o i latou, ua tiga, ua fai ane, o le a vavae ese i latou i ituaiga e sefulu, o le a fai ese lo latou malo, a e tuu atu sā Iutā, ma sa Peniaminā, e faatasi ma

lo latou tupu o Reopoamo. Ua le lagona e Reopoamo le uiga o lo latou tigā, ua auina atu Aturamo lē pule i taulaga e talia taulaga a ia ituaiga o Isaraelu a ua fetogi Isaraelu uma ia te ia i maa, ua oti ai o ia, ona sola faataalise atu ai lea o le tupu i Ierusalema ne'i tupu se faigatā ia te ia. Ona sauni lea e Reopoamo o le taua i e na vavae ese; a ua vaoia o ia e le perofeta o Semaia; auā e mai ia Ieova lenei mea; ona le oo ai lea o le taua. Ua tofia e ituaiga e sefulu o Ierepoamo e fai mo latou tupu (2 Tupu xii. 16-20).

- 3. O MALO E LUA.—Ua vaevaeina le fanauga a Isaraelu i malo e lua, o le tasi o le MALO O IUTA, ua aofia ai le ituaiga o Iuta ma le ituaiga o Peniamina, ua mulimuli ona faatasi ai foi o Simeona ma Tanu. Ua le iloa lelei po ua na o le tasi vaega o Simeona ma Tanu sa faasaga i tupu o Iuta. O ia ona po sa auauna le fanauga a Etoma 1a Iuta, sa fifilemu foi Filisitia. O le tasi malo ua taua o LE MALO o ISARAELU ua aofia ai ituaiga e sefulu o Isaraelu. O le fanauga a Moapi sa faitaulaga ia te i latou, ma tagata o Suria sa auauna ia Solomona.
- 4. O LE TAULAGA SA FAI E IEREPOAMO.—Na amioleaga Ierepoamo. Na ia faatuina ni tamai povi auro e lua, o le tasi na 1a faatuina i le aai o Peteli ma le tasi i Tanu. Ua fai lea togafiti ina ne'i toe sosoo o Isaraelu ma Iuta, pe a latou faatasi i lotu. Ua sosola ositaulaga ma sa Levi uma ia sa Iută. Uă tofia e Ierepoamo tagata ese e fai ma ositaulaga, e le ni o le fanauga a sa Levi i latou. O le tasi aso na ia faamu ai mea manogi i le tamai povi auro i Peteli. Ua alu ane i ona luma se perofeta mai Iuta ma fai atu i ai, o le a susunuina ivi o ositaulaga i lea fata i se aso, e le tagata o sa Iuta, e igoa ia Iosia (I Tu. xiii. I-2). Ua tiga Ierepoamo ma aapa atu lona lima ma fai atu ia pu'e i lea tagata; ona gase lea olona lima ua le mafai ona faafoi ai ia te ia. Ona aioi lea o Ierepoamo i le perofeta e tatalo i le Atua mo ia, ina ia toe lelei o sona lima. Na tatalo le perofeta, ona toe lelei ai lea o le lima o le tupu (1 Tu. xiii. 1-10}

5. O LE PEROFETA UA TORAINA I PETELI.—Sa vaoia e Ieova le perofeta mai Iuta, aua le 'ai, aua le inu foi i se nuu o Isaraelu, a ia fo'i loa i sa Iuta, pe a uma lana feau, o lea ua le mafai ai ona usitai ia Ierepoamo ma malolo i lona fale. Na fai a alu fo'i i lona nuu e tusa ma le faatonuga, a ua olegia o ia e le tasi perofeta, o le na fai atu i le perofeta mai Iuta ua finagalo le Atua ina ia faia se 'aiga i lona fale. Ua nonofo i laua i le laulau, ona afio ifo lea o le Agaga i le perofeta ua toeaina, ua faapea atu ai, o lea le oo o ia i le tuugamau o lona tama, aua ua le tausia e ia le poloaiga a Ieova. Ua alu le perofeta mai Iuta i lona nuu, na maua o ia e le leona i le ala, ona oti ai lea (r Tupu xiii. 11-32). Ia tatou fefefe ne'i olegia i tatou e tagata ua faataga iloa le finagalo o le Atua, a e fai upu pepelo.

O LE MATAUPU II.

- 1. O LE OTI O LE ATALII O IEREPOAMO.-E ui ina apoapoaiina Ierepoamo, a ua tausisi pea o ia i lona ala leaga, ua faasaga pea o ia i atua ese, ma liliu ese ia Ieova. Sa ma'i tele lona atalii o Avia, ona auina lea e lerepoamo o lona faletua ia Akia ina ia iloa ai pe faapefea le i'uga o le ma'i. Ua toeaina Akia ma tomatuina ona mata, a ua iloa lelei e ia ua sau le faletua o Ierepoamo e ui ina ofu i ofu ese. Ua ta'u tino atu i ai, o le a oti Avia, o le a oo ina faaumatia i se aso o le aiga uma o Ierepoamo ina ua faa'ono'ono ia Ieova ma faatupuina le agasala ia Isaraelu. Ua toe foi le tamaitai i lona nun ma le faanoanoa lava. Ua oo o ia i Tiresa, ua papai atu o ia i le faitotoa o le fale, ona oti ai lea o le tama e tusa ma le upu a Akia (1 Tupu xiv. 1-17)
- 2. O AGASALA A REOPOAMO MA LONA OTI.—Sa ututau pea Reopoamo ma Ierepoamo. E tele mea leaga sa faia e alii o Iuta. Na liliu ese le toatele o tagata, ua tapuai i tupua, ma faamasani i tu leaga a nuu faapaupau. O Reopoamo foi na fai avā e toatele. Ua solia foi e ia le tulafono a Mose ina ua faia supua i luga o mauga maualuluga uma ma lalo o laau

tauluuluola'uma (1 Tupu xiv. 23). O le mea lea ua toatama'i ai le Atua ia te i latou. Na avea Sesaka le tupu o Aikupito, ma sasa e aoa'i atu ai ia te i latou. Ua sii atu le taua e Sesaka i Ierusalema, ona avea lea e Aikupito oloa uma sa faaputu'i Ierusalema e Solomona. O le mea lea na sii atu ai taua, o le fia fai oloa. Na fai atu Semaia le perofeta ia te i latou, o le taui lea o lo latou leaga: se mea foi latou'te iloa ai pe faigofie le galuega a le Atua, pe faigofie le galuega a Sesaka. Ua aogă lenei aoaiga ia Reopoamo ma alii o Iuta. Ua faamaulalo, i latou i luma o Ieova. Sa nofo Reopoamo i le nofoaiga i tausaga e sefulu ma le fitu, ona oti lea o ia. Faitau 2 Nofo. xii; 1 Tu'. xiv. 25-26.

3. O LE NOROAIGA A AVIA.—O le atalii o Reopoamo o ia, ua soloai foi ia te ia i le nofoaiga. Na savali o ia i agasala uma a lona tamā, sa le atoatoa lona loto ia Ieova. Na utntau Avia ma Ierepoamo O le tasi aso na si'omia sa Iuta e 'au a Ierepoamo le tupu o Isaraelu, na fai a fasia uma ai, ona latoa valaau lea i le Atua. Na alofa le Atua ia teal latoa ona lafoia lea o 'au a Isaraelu uma ai, ona latoa valaau lea i le Atua. Na alofa le Atua ia teal latoa ona lafoia lea o 'au a Isaraelu uma in le au le nofoaiga a le reportalu mai le taua lengia o ia e leopa. Ona oti ai lea o Ierepoara a tau Na'o tausaga e tolu sa amo ia Natona atalii. Na'o tausaga e tolu sa amo ia Natona atalii. Ona oti lea o ia, a o Asa amo ia la nofoaiga, ona oti lea o ia, a o Asa lona ia le nofoaiga, ona oti lea o ia, a o Asa lona ia le nofoaiga a Natapu, ua na'o lona, na soloai ia te ia (2 Nofo. xiii. 4-17).

Nofoaiga a Natapu, ua na'o Ua puupuu le nofoaiga a Natapu, ua na'o Ua puupuu le nofoaiga a Natapu, ua na'o Ua puupuu le nofoaiga a leala o lona tana tausaga e lua. Ua savali o ia i le ala o lona tana tausaga e lua. Ua savali o ia i le ala o lona tana tausaga e lua. Ua savali o ia i le ala o lona coli tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua. Wa savali o ia i le ala o lona coli ia tausaga e lua.

4. O LE NOFOAIGA A NATAU, ua na ua 30). Ua puupuu le nofoaiga a Natapu, ua na ua 30). Ua puupuu le nofoaiga a le ala o lona tania tausaga e lua. Ua savali o ia i le ala o lona tania o lausaga e lua. Ua savali o ia i le ala o la kipe-oaiga e ia le tasi aai o Filisitia ua igoa fa Kipe-Na vagaia e ia le tasi aai o Filisitia ua igoa fa u o le Na vagaia lea o ia e Paasa o le ta'ita' 'au o le Na vagaia lea o ia e Paasa o le ta'ita' iau o le nu ona fasia lea o ia e Paasa o le ta'ita' iau o le tuaiga o Isakara. Mulimuli ane ua avea Paasa ma ituaiga o Isakara. Mulimuli ane ua avea Paasa mo ituaiga o Isakara. Mulimuli ane ua avea Paasa ma le upu a le perofeta o Akia le Sailo (1 Tue tusa ma le upu a le perofeta o Akia le Sailo (1 Tue vic. 9-16).

- 5. O ASA LE TUPU O IUTA.—O ia o le atalii o Avia. Sa filemu ai le malo o Iuta i tausaga e sefulu. Ua amiotonu Asa i luma o le Atua e pei o Tavita lona tamā. Ua aveeseina e ia o fata faitaulaga i atua ese, ua ia nutininiia foi tupua, ma fai atu ia Iuta ia latou tatalo i le Atua, ma usitai i ana tulafono (2 Nofo. xiv. 1.5). Na o mai Sera le Aitiope, o le na soloa'i ia Sesaka (2 Nofo. xii. 9), e tau ma Iuta. Sa ia te ia le itutaua tele lava. Sa faatuatua Asa ma ana 'au ia Ieova, o lea na tulia ai Sera e le itutaua itiiti a Iuta (2 Nofo. xiv. 9-15). O ia ona po na sii taua Paasa le tupu o Isaraelu ia Asa. maua e Paasa le laueleele i le itu i matu o Ierusalema na faoa e Avia mai ia Ierepoamo. Ua faamalosia e Paasa le aai o Rama, pe ono maila lo la va ma Ierusalema. Ua vavao o ia ia Isaraelu ana le feoai i latou i aai o Iuta. Ona ave lea o le tusi a Asa ia Peniata le tupu faapaupau o Suria, na ave foi ma oloa e faaoloa taua a'i Suria, latou te solia Isaraelu. lenei togafiti leaga ina ia toe mana e Asa ia aai sa ia pule i ai a o le'i faoa e Paasa. Na talia e Peniata lenei oloa, ona sii ai lea o le taua o Suria la Isaraelu. E tele aai o Isaraelu sa faaumatia (2 Nofo. xvi. 1-4). Na aoa'i atu Hanani le perofeta ia Asa, ina ua ia tagi atu faapea i tagata faapaupau, a e le taatuatua i le Atua. Un tiga ai Asa, ma faasaua i le tagata o le Atua, ma tuu ia te ia i le fale puipui (2 Nofo. xvi. 9-10). A e le manuia le alii e faasaua i tagata o le Atua. Na tupu le ma'i i ona vae, a na le saili ia leova i lona ma'i, a ua saili i foma'i. O le ma'i lea na manu ai c ia (2 Nofo. xvi. 11-13). E 41 tausaga na ia praliu ia Iuta. E tele le faanoanoa o le nuu ona o le ma o lenei tupu lelei.
- 6. O PAASA, MA EIE, MA SEMERI, MA OMERI.—
  E tele mea fou ua tutupu ia Isaraelu i ia ona po. E 24 tausaga na pule ai Paasa ia Isaraelu. O ona po o lana nofoaiga na fai ai le aai o Tiresa i le nuu o Efaraima mona laumua. Na ia utu tau pea ia Asa le tupu o Iuta, ma savali i le ala o Ierepoamo e faatupu ai le agasala ia Isaraelu (1 Tupu xvi. 1-5). O Ele

lona atalii na soloa'i ia Paasa. O le tasi auauna a Ele ua igoa ia Semeri, o le pule i le vaeluagalemu o ona kariota. Na foua Ele e Semeri, ua na taia, ma fasiotia ia te ia a e le'i atoa le tausaga e tasi o lana pule. Ona fai ai lea o Semeri ma tupu e sui a'i o Ele. Ua na'o aso e fitu na pule ai Semeri. Na suia o ia e le tasi alii ua pule i 'au ua igoa ia Omeri. tagata Isaraelu e toatele ua latou loto ia Omeri e fai ma tupu. Ona sii atu lea o le taua o Omeri ia Semeri. Na vagaia e ia le aai o Tiresa, o le aai lea o sa Efaraimā, sa fai ma laumua o lo latou malo i ia ona po. Ua vaai atu Semeri ua tele 'au a Omeri, ona toa'i lea o ia, na ia faamu le fale o tupu na eti ai o ia. Ona vaeluaina lea o le nuu o Isaraelu. le tasi vaega na mulimuli atu ia Tipeni, le atalii o Kinati, a o le tasi na mulimuli atu ia Omeri. E lima tausaga sa tau ai pea Omeri ma Tipeni, ua i'u ina oti ai o ia, a e fai Omeri ma tupu (1 Tu. xvi. 21-24). Ua tasi Isaraelu ia te ia. Na faatau è Omeri le mauga o Samaria o le fanua o le aiga o sa Semeri. Na faia e Omeri o le faiaai tele i lea mea; sa ta'ua lea faiaai o Samaria. Po ua 45 maila na va a'i le aai o Samaria ma Ierusalema. Na avea lea aai ma laumua o le malo o Isaraelu (1 Tu. xvi. 23-24). Ua sili ona leaga o ia ia te i latou uma na muamua ia te ia. E ono tausaga na pule ai Omeri ia Isaraelu. Na ia osia se feagaiga ma Peniata o le tupu faapaupau o Suria ma tuu atu ia te ia nisi aai o Isaraelu na te pule ai. Na tuu atu toi se savali mai Suria e nofo i Samaria. Ua tuu atu foi lona atalii o Aapo, e fai ava ia Iesepela le afafine o le turu faaraurau o Etepaala le turu o Saitonu.

OLE VAEGA II.

O ona po na fealofani ai malo o Iuta ma Isaraelu ma tau atu ia Suria. T.L.M. 918-884.

O LE MATAUPU I.

po

⊈ta-

ı le

pu He 1. O LE NOFOAIGA A IOSEFATU LE TUPU O DTA.—O le mea muamua na faia e le tupu, na faa-

Digitized by Google

malosia o ia e ia e tetee atu ia Isaraelu. Na ia tofia leoleoga i le nuu o Iuta, ma aai o Efaraima na faoa e Asa loa tamā. Na ia savali atu i ala o lona tamā o Tavita, ua saiii atu foi i le Atua o lona tamā. Ua aveeseina foi e ia o mea maualuluga ma tupua o Asaira i Iuta. Na ia faamafanafana atu i faitaulaga ma sā Levī ia fai lelei a latou galuega ina ia popoto ai tagata i le afioga a le Atua (2 Nofo. xvii. 1-9). Sa tauia o ia e le Atua. Na ia manumalo ia Filistia ma Arapi, na latou aumaia mea alofa, ma ario ma isi mea, e fai ma taulaga. E toatele ana 'au ua malolosi i le taua, ua tuputupu tele le mamalu o le tupu (2 Nofo. xvii. 10-19).

- 2. O IESEPELA MA ELIA.—A o pule Iosefatu i le malo o Iuta ua fai Aapo ma tupu o Isaraelu. Iesepela o lona faletua, o le tamaitai faamalosi o ia i mea ua ia loto i ai, ua gaua'i Aapo ia te ia i mea uma, aua o le tagata vaivai o ia. O Iesepela na ala ai ona faatuina i Isaraelu o tapuaiga ia Paala le tupua o Saitonu (1 Tu. xvi. 29-33). O le alii, o le faa-Samoa lea o Na fai malumalu o lenei aitu, ma vao sa, ma fata, ma tupua faatagata (1 Tu. xvi. 32; 2 Tu. iii. 2). O mea manogi, ma povi, ma tino o tama iti, o taulaga ia i le aitu. Na ifo tagata ma sogi atu i le tupua (1 Tu. xix. 18). Na tausia e Iesepela i mea e 'ai, o perofeta a Paala e toa 450, ma perofeta a Asaira e toa 400. Na faasauāina tele e Iesepela o perofeta a Ieova, na latou lalafi solo i ana. Na fasiotia nisi e toatele i le pule a Iesepela. A e peitai o ona po ia na faia e Iesepela ia sauaga, ua tu i luma o Aapo se perofeta sili, o Elia lona igoa. O lona nuu o Tisepi, o le nuu maugā i Kiliata i tala atu o Ioritana. Na auina atu e le Atua o Elia ia Aapo e ta'u atu ia te ia le oge o le a puapuagātia ai i latou, auā o le a le toe ua, e leai foi se sau, i tausaga e tolu ma masina e ono (Lu. iv. 25) i nuu uma ua pule i ai Aapo (1 Tu. xvii. 1).
- 3. NA LAFI ELIA I KERITA MA SAREFATA.— Ua uma atu le feau a Elia ia Aapo, ona sola lea o ia, e pei ona fetalai mai ai le Atua, i le alia o Kerita e tafe

atu i Ioritana, ne'i mana o ia e Aapo. Sa i ai o ia i aso e tele, na tausia o ia e oreva na aumai ai ia te ia o areto ma aano o manu i le taeao; o areto foi ma aano o manu i le afiafi, na ia inu foi i le alia (I Tu. xvii. 1-6). O ia ona po na saili atu pea Aapo ia Elia ina ia fasioti ia te ia. Na ia manatu o Elia na tupu ai le oge. Mulimuli ane na pe le alia, ona anina atu lea o ia i Sarefata, o le aai tu matafaga i le va o Turo ma Saitonu (Lu. iv. 25-29). Ua fetaia'i o ia ma le fafine ua oti lana tane, o le a fagaina ai o ia. Faitau le tala i lenei mea (1 Tu. xvii. 8-16). Sa mafuta Elia ma lenei fafine ma lana tama i aso e tele. Na faia pea e le Atua le vavega e maua ai a latou mea e 'ai. O le luutaga o falaoa i le kate ua 'aina, ma sina suauu olive i le fagu e le'i faaitiitia e pei o le fetalaiga a Ieova: E le uma le kate falaoa, e le faaitiitia le suauu i le fagu, se'ia oo i le aso e foaiina mai ai e Ieova le ua i le laueleele. A ua le atoatoa le manuia o lenei fafine, ua aveesea e le Atua o lana tama, ua faamanatuina ai ana agasala. Ua talosia le tama e Elia ua toe faaolaina ai, ma tuu atu ia te ia i lona tina, ua iloa tino ai e le fafine ua moni lava le afioga a le Atua ua tautala atu ai Elia ia te ia (1 Tu. xvii. 17-24).

4. O LE FINAUGA SA FAI I LE MAUGA O KARA-MELU E ILOA AI LE ATUA MONI.—O ona po sa i ai Elia i Sarefata sa tigaina Isaraelu i le lāmala ua leva. Ua mamate mamoe, ma povi, ma solofanua i le fia inu. · Ua o atu nai Samaria Aapo ma Opetaia lana anauna o le pule i lona aiga, e saili ai vaofali ma le vai. Ua faatonuma Elia e Ieova, ia toe fo'i o ia ia Aapo e fai atu i ai, o le a mavae le oge, o le a toe timuia le nuu. Ua fetasa'i Elia ma Opetaia i le ala. Na fai atu Elia ia Opetaia, e alu e fai atu ia Aapo e alu ane ia te ia la te tautala faatasi. Sa fefe Opetaia ne'i avea Elia e le Agaga o Ieova pe a uma ona alu atu o ia i lea feau, ona tiga ai lea o Aapo ia te ia ma fasioti ai ia Mulimuli ane, ua alu Opetaia e amia Aapo, ua oo ina fetautalatala'i i laua ma Elia. Na fai mai Aapo ia Elia: O oe ea ua faatigu ia Isaraelu? Na tali atu Elia, e leai lava, a o ia o Aapo ua tutupu ai mea faigată, ina ua lafoaiina le Atua moni, a e tapuai ia Paala (1 Tu. xviii. 1-18). Na fai atu Elia ia Aapo, na te tala'i se fono o Isaraelu uma ma perofeta a Paala e iloa ai po o ai le Atua moni. Ua loto i ai Aapo; ona latou potopoto uma lea i le mauga o Karamelu. Ua faatonuina e Elia, ia filifilia o povi e lua, a ia sauni eseese i fata eseese, e a Ieova le tasi povi e fai ma taulaga, a e a Paala le tasi. Afai ua mu fua se tasi taulaga, o le Atua e ana lea taulaga, latou te faatasi i ai, po o le Atua o le lagi, po o Paala. Na fiafia Isaraelu uma i lea togafiti, ona faia lava lea. Ua oo ina faia mea ua taua e Elia. Na amata i le taeao ua oo i le tutonu o le la, ua faapea atu perofeta a Paala: Paala e, ia e faafofoga mai ia te i matou. A na leai se leo; e leai se na tali mai. Ua fai ane Elia i peroteta a Paala: Ina valaau atu ia, ia leo tele, auā o le Atua ia; po ua tautala ia, po ua alu ese, po ua moe ia, e tatau ona fagufagu atu ia te ia. tigā i latou i ia upu tauemu, na latou valaau atu, na leo tele, ma latou selei ia te i latou i polo ma tui, ua oo ina faamaligiina ifo le toto ia te i latou. peitai ua gasegase fua i latou, ua le au to'ia lava le taulaga i se afi mai ia Paala.

5. O LE TAULAGA A ELIA.—Ua oo i le itula e fai ai le taulaga afiafi. Na fesoasoani Isaraelu ia Elia i le povi e fasi, ma mea o le fata atoa ma fafie ina ia fai ai se taulaga ia Ieova. Na fai atu Elia, latou te sasaa i ai o vai e tele ina ia susū lava o le taulaga, ma le fafie, ma le fata uma; sa lofia le fata le suavai. Ona alu ane lea o Elia i le fata, ma na faia lana tatalo i le Atua, ina ia matua faaalia o lona mana i lea aso i luma o tagata e toatele. Ua uma lana tatalo, ona to'ia loa lea o le taulaga i le afi mai le Atua, na susunuina ai le taulaga, ma le fafie, ma maa atoa ma le vai foi ua faaumatia lava. Ua vaai atu Isaraelu i lea mea, ona ifo loa lea o i latou ma faapea atu: O Icova o le Atua ia! O Icova o le Atua ia! Faitau I Tu. xviii. 17-39. Ona fai atu loa lea o Elia ia Isaraelu, e pupu'e i ositaulaga a

Paala: ona fasiotia lea o i latou uma i le alia o Kisona. Na faia lea e Elia, auā o le finagalo o le Atua i lea mea i ia ona po (Teu. xiii. 5; xviii. 20). Ua alu a'e Elia i le tumutumu o le mauga e fai ai le tatalo ina ia to ifo le ua mai le lagi. Ua fai atu i lana auauna, ia vaavaai i tai; ua faapea mai, e leai se mea. Ua to'i faafitu atu i tai pe i ai se faailoga, o le a to ifo le timu. Ua oo i lona fo'i faafitu, ua iloa ai si ao itiiti, e pei o se ulofilima o se tagata ua alu a'e i le sami. Ua iloa e Elia ua lata mai uaga, ua faaali atu lea mea i le tupu. Ua maliu atu Aapo i lona maota i Isereelu, na tamo'e Elia i luma o lona nofoa faataavalevale. Ua tele lava le timu.

6. Ua oo le Afioga a le Atua ia Elia i Ho-REPA.—Na tala Aapo ia Iesepela i mea uma na faia e Elia, aemaise le fasiga o ositaulaga a Paala. tiga tele ai Iesepela, ona ia auina atu lea o se tasi ia Elia e fai atu i ai, o le a fasiotia o ia pe a taeao. I le ua sola loa o Elia i Peresepa i Iuta. Ua alu o ia i le vao, ua nofo ai i lalo o le ratami, o le tasi laau itiiti. Ua faatoga i le Atua ina ia oti o ia, aua ua faavaivai lava lona loto. Ua taoto ia ma moe. maliu ane le agelu ia te ia, ua pa'i mai ia te ia, ma fai atu ia te ia, ia 'ai le potoi areto ua tunu i maa aasa, ma le ipu vai ua saunia ma ia e le agelu. Ua oo ina maona, ona alu lea o ia ma le malosi ona o le mea na 'ai ai, i Horepa, o le mauga o le Atua. malaga mamao lava, e fagafulu o ao ma le fagafulu o po. Ua nofo o ia i le ana o lea mauga, ua oo mai ai ia te ia le afioga a Ieova ua faapea mai: Elia e, se a lau mea e fai iinā? Ua fai le tali ia Ieova e taatonu le mea na sola ai o ia. Ua faamalosi fua o ia; ua leai nisi ua 'au ma ia, ua na o ia, i le na fai a fasia o ia. Ua fetalai mai Ieova, ia alu o ia i fafo ma tu i le mauga i luma o Ieova. Na lua'i tupu le matagi tetele ua lepetia ai mauga ma momoia ai papa a le'i i ai Ieova i le matagi; e mulimuli i le matagi o le mafuie na luluina ai papa a e le'i i ai Ieova i le ma*tuie*; ua mulimuli i le mafuie o le afi na taalili mai, a e le'i i ai Ieova i le afi. Ua oo ina taaligoligoa le

mauga, ua fifilemu lava, i le ua faalogo Elia i le leo filemu ma le itiiti, ua iloa ai ua i ai Ieova i lea mauga ua afio ane ia te ia e fetala'i i ai. Ua iloa ai e Elia ua le na o ia ua auauna ia Ieova i Isaraelu, ua toatele lava ua auauna faamaoni ia Ieova, ua i ai le toa fitu afe ua le tootuli ia Paala ma sogi ia te ia. Ua tuuina e Ieova uisi mea na te faia. Ia toe foi o ia ma faauuina Asaeli e fai ma tupu o Suria, o Ie'u le atalii o Nimese e fai ma tupu o Isaraelu, ma Elisaia e fai mona sui i le tofi o perofeta. Ua iloa ai foi i lea faaaliga o le a oo lava le sala i e fai mea leaga (2 Tu. xix. 1-18).

O LE MATAUPU II.

- I. O LE VALAAU IA ELISAIA.—E tolu poloaiga na tuu atu ai e le Atua ia Elia i le mauga o Horepa na te faia. Na ia lua i faasaga e faataunuu le poloaiga mulimuli. Ua faasaga o ia i le itu i matu e oo i le aai o Apelemeola e latalata ane i Ioritana. Ua maua Elisaia le atalii o Safata i lenei aai, o loo ua suatia le laueleele ma povi e tailua sefulu ma le lua, na muamua ia te ia. Ua ui ane Elia ia te ia, ona lafo atu lea o lona ofu tele i luga ia te ia, o lana valaau lea ia te ia, ia mulimuli ia te ia. Ua fiafia tele Elisaia i lona tofi. Ua faamāvae o ia i lona tamā. ma lona tinā, ua faamāvae foi ma lana au faigaluega i le faiga'ai, ona mulimuli lea o ia ia Elia e auauna ia te ia (1 Tu. xix, 19-21).
- 2. UA VAGAIA SAMARIA E PENIATA.—Na sii mai e Peniata le tupu o Suria le taua ia Isaraelu. Na fesoasoani ia te ia o tupu e toa tolugafulu ma le toalua. Ua vagaia Samaria e le tupu o Suria, ma tau ai le taua. Ua valoia e le tasi perofeta, o le a lafoia 'au a Peniata. E pei o le upu a le perofeta ua faapea ona tupu, ua fasiotia Suria i le fasi tele. Ua toe oo i le tausaga e fai ai taua, ona foi mai lea o Peniata. Ua masalo le tupu o Suria, ua faiaina o ia i le tausaga ua mavae ina ua fai le taua i mauga, auā o

Ieova le o Atua o mauga, a e le o le Atua o vanu. Ua manatu Peniata o le a tau lenei taua i le fanua laugatasi. Na to lauapi i Afeka i le fanua laugatasi i le itu i sasae o Ioritana. Ua toe fasia Suria e Isaraelu, e selau afe o 'au ua fasiotia i le aso e tasi. Na to le mafui'e na solo ai i lalo pa o Afeka i luga o tagata e luafulu afe ma afe e fitu o e na totoe. Ua sola Peniata, a o ana auauna ua fai atu i ai, ia ifo o ia ia Aapo, atonu o le a faasoifua ia te ia. Ua faaola e Aapo ia te ia, ma osia foi se feagaiga ma lenei tupu faapaupau, o le fili o lona nuu. Na a'oa'iina mamafa Aapo e le tasi o le au perofeta ona o lenei feagaiga ma lona faaolaina o le fili ia Isaraelu. Faitau i Tu. xx. 1-43.

3. UA FETOGIA NAPOTA I MAA.—Mulimuli ane, na faia e Aapo se mea leaga, na oo ai ia te ia le yaloaga a Elia i se sala mamafa o le a tupu ia te ia. Sa ia Napota le tovine, e latalata ane i le maota o Aapo i Isereelu. Ua ha maua e Aapo lenei tovine o Napota e toto ai laau 'aina. Ua fai atu Aapo o le a avatu ia te ia le tovine e sili ona lelei i lena e sui a'i, pe avatu ia te ia lona tau i tupe. Ua faigata lenei mea ia Napota ina ia avatu ia te ia le tofi o ona Ua tatau lona taofi i le tulafono a Mose tamā. (Levi. xxv. 23, 28). Ua tigā Aapo ona o lenei mea, ua fo'i i lona fale ma taoto o ia i lona moega, e le'i 'ai foi o ia. Ua alu ane Iesepela a o faapea le tupu, ua fesili mai i le mea ua tupu ai. Ua iloa ai, ona fai atu lea ia Aapo, o le a avatu e ia ia te ia le tovine o Napota. Ua sauni atu e Iesepela ni tusi i toeaina, ma alii o le aai o Napota. Ua fai atu i ai, ia tala'iina le anapogi, o le faailoga o se mea faigata ua Ia faalalo foi i tagata ulavavale e toalua, la te mólimau pepelo, ma fai ane, na faifaia e Napota o le Atua, atoa ma le tupu, ona fasiotia lea o Napota peiseai o se pagota, e i ai le upu ua tusia (Levi.: xxiv. 14-16), a na leai sana amio sese. Ua fetogia Napota ma ona atalii i maa, ona fai atu lea o Iesepela ia Aapo, ia tula'i, ia fai mona le tovine o Napota, aua ua oti o ia. Ua alu Aapo, ona la fetaia'i

lea ma Elia i le tovine. Ua mamafa upu a Elia ia Aapo. Ua ia ta'u ia Aapo, e i'u ina etoeto e maile lona toto, i le mea na etoeto ai e maile le toto o Napota. I le ma Iesepela, na fai atu ai Elia, e 'aina lona tino i se aso e maile. O le feau lea a le Atua na fai atu ai Elia ia Aapo. Ua faalogo Aapo i ia upu, ona saeia lea e ia o ona ofu, ma ua ofu lona tino i 'ie talatala, ma fealualua'i faafifilemu. Ona fai atu ai lea o Elia ia Aapo, o le a le faaoo e Ieova le leaga i lana nofoaiga, a e peitai o le a faaoo lava i lana ava ma lana fanau i ona po o le nofoaiga a lona atalii. Faitau i Tu. xxi. 1-29.

4. O LE OTI O AAPO.—Ua fealofani le malo o Iuta ma le malo o Isaraelu i ia ona po. O Atalia le afafine o Aapo na nofo ia Ioramo le atalii o Iosefatu. Sa pule le tupu o Suria i ia ona po i le aai o Ramota-Kiliata. Ua fai atu Aapo ia Iosefatu, pe lelei ina la sosoo faatasi i le taua e laveajina lea aai tele mai le pule a Suria. Ua fai mai Iosefatu, se'i luai saili i se afioga a Ieova i lea mea. Ua fesili atu Aapo i perofeta e toa fa selau. Ua latou faapea: o le finagalo o le Atua ia latou tau lea taua. Ua le loto malie Iosefatu i ia perofeta, ua fia fesili atu i se perofeta a Ieova. Ua aumaia Mikaio le atalii o Imila, mai le fale puipui, na lafoina ai o ia e Aapo. Ua fai atu ua i ai le agaga pepelo i ia perofeta pepelo. Ua vavalo i le malaia o le a tupu i le taua, o le a oti ai le tupu o Aapo. Ua toe tuu atu Mikaio i le fale puipui, ma fai atu i ana auauna ia faatigaina o ia, ia itiiti mea na te 'ai ai. Ona ō atu lea o ia tupu i le taua. Ua fai e Aapo lana togafiti ia lilo ai o ia. Ua ofu ese o ia ina ia sao ai, a e le mafai ona saofia. Ua soona fana e le tasi tagata lana ū, ua lavea ai le tupu o Isaraelu. Na sisina ifo le toto o Aapo, na ufitia ai lona kariota, ona oti ai lea o ia. Na latou fufulu le kariota i le vaitafe na oti ai Napota ma ona ataliii na o ane i ai maile ua latou etoeto ai le toto o Aapo; sa taunuu ai le valoaga a Elia. E le manuia se alii pe a faia e ia mona fili le tagata o le Atua. I Tupu xxii.

O LE MATAUPU III.

- 1. UA AOAIINA IOSEFATU.—Ua toe fo'i Iosefatu le tupu o Iuta i lona fale i Ierusalema, ona alu lea o Ie'u le perofeta a Ieova e a'oa'i mamafa ia te ia, ona o lona faauō ma le tupu amio leaga o Aapo. lamo Iosefatu ina ua aoaiina o ia e Ie'u le perofeta: ua ia toe faamalosi ina ia lelei ai lona nuu i mea faaleagaga ma mea faaletino. Ua toe faataamilo o ia i aai o Iuta ua ia pule i ai ina ia tofia faamasino i aai nofo olo o Iuta, ua fai apoapoaiga i faamasino ina ia faamaoni i latou, ua galue lava i le nuu uma ina ia lelei la latou feagaiga ia Ieova. A o le taua na sii mai e tagata faapaupau o Moapi, ma Amoni, ma Etoma, na matua faaalia mai ai le alofa o le Atua ia Iosefatu ma tagata o Iuta. Sa fia tau o ia nuu ma sa Iuta. Ua oo ina a tau, ona tupu loa lea o le taua i 'au lava a Moapi ma Amoni, sa fefasi'ai ai lava i latou; e toatele o i latou na oti. E tele foi oloa na mana e sa Iuta i le mea na tafa ai le taua o tagata faapaupau. E tolu aso o latou o faapotopoto ai o vete e fai mo latou (2 Nofo. xx. 1-29). E 25 tausaga sa nofo ai Iosefatu i le nofoaiga, ona maliu ai lea o ia. Ona soloai ane ai lea o Ioramo lona atalii e fai ma tupu. Faitau 2 Nofo. xviii-xx.
- 2. O LE OTI O AASAIA.—Na soloai ia Aapo le tupu o Isaraelu o lona atalii o Aasaia. Sa vaivai Isaraelu ina ua lafoia a latou 'au e le tupu o Suria i Ramota-Kiliata. Ua foua Isaraelu e Moapi ua leva ona latou fai taulaga i ai. Na pa'ū foi Aasaia i le mea faaupega o le faamalama i lona afeafe aupitoaluga i Samaria, na ma'i tele ai. Ona auina atu lea o nisi e o i le aitu o Pelesepulo, e fesili i ai pe ola o ia, pe oti. O le tasi aitu lea o Ekerona i Filisitia. Sa ta'ua lea aitu, o le aitu o lago. Ai o lago uogo sa puapuagatia ai i latou, po ua manatu e faafeoloolo lago pe a latou tatalo i lea aitu. Na faafoisia e Elia o auauna a Aasaia, na fai a o i le aitu i Ekerona. Na ia fai atu latou te toe foi i le alii, ma fai atu i ai, e le toe malolo o ia, a e oti lava i lea ma'i (2 Tu. i. 2-3). Sa tiga lava Aasaia; ona tofia lea o tagata e toa 50 e

Digitized by Google

o e vupu'e ia Elia. Ua latou oo i le mauga sa nofo ai Elia, ona oti ai lea o i latou uma i le afi mai le lagi. Ua toe tofia e le tupu o le tasi 'au, latou te o ia Elia. Na o i latou, ua tautala faamaualuga ia Elia le alii lē na avea le 'au, ona oti ai foi lea o i latou uma i le afi. Ona toe tofia lea e le tupu o le tasi 'au, ua latou o, ma tautala faamaulalo ia Elia le alii na ia avea lea 'au, ona faatoa tula'i lea o Elia, ua alu atu i le tupu ma le lē fefe; na ia ta'u atu foi i ai, o lea maliu lavo o ia. Sa taunuu lava lea mea. Faitau 2 Tu, ii, 1-18.

3. UA SIITIA ELIA I LE LAGI.—Ua oo i ona po o le a aveina a'e Elia i le lagi. Na la o faatasi ma Elisaia e faamāvae i a'oga o soo o perofeta, ua a'oa'oina ai taulele'a i le afioga a le Atua. O Peteli ma Ieriko sa i ai ia a'oga. Ua iloa e soo o le a oo ina alu ese Elia mai ia te i latou. le vaitafe o Ioritana, a o "soo le au perofeta" e toa 50 ua o a'e i le tasi mea maupu'epu'e e vaavaali se mea o le a tupu ia Elia. Ua oo i laua i le vaitafe o Ioritana, ua taataai e Elia lona ofu talaloa ua taia a'i le vai, ona vaeluaina lea, ua fai ai foi se ala i le iliti vai, na ui atu ai i laua. Ua fesili Elia ia Elisaia pe se a se mea na te faia mo ia a o le'i alu ese. tali mai Elisaia: Ia faalua mai lou agaga ia te a'u, o lona uiga, o le mana ma le faamalosi ua ia Elia, ia santualua ia Elisaia (Lu. i. 17). Ua fai atu Elia, o le a faapea ona oo ia te ia pe afai na te vaavaai atu ia te ia pe a aveina a'e o ia i le lagi. O loo ua tautalatala fano i laua, ua alu ifo mai le lagi o le afi ua tino i le nofoa taavalevale, ma solofanna afi, ona alu a'e ai lea o Elia i le asiosio i le lagi. O loo alu a'e, ua pa'ū lona ofu, na mana e Elisaia. Sa tigă le loto o Elisaia ina ua aveesea lona matai. Ua tago i le ofu o Elia, ua toe foi i le auvai o Ioritana, na taia le vai i lea ofu o Elia, ona vaeluaina ai lea o le vai, na ia ui atu ai i le ilitivai. Ua faalatalata le au soo o le au perofeta ia te ia, ua latou ifo toele ia te ia, ua iloa ai ua ia Elisaia le agaga o Elia. Ua latou talia o ia o le sui o Elia. Ua latou faatauanau ia Elisaia ina ia tofia tagata malolosi e toa 50 e sailiili atu ia Elia

po ua avea o ia i le asiosio i se mauga po o se vanu. Ua le loto Elisaia i lea mea, a ua gaua'i ia te i latou. Ua aso tolu o latou saili ai; a ua le iloa o ia (2 Tu. ii. 1-18).

- 4. O ELISAIA I IERIKO.—O nisi aso na faatalitali ai Elisaia i Ieriko na ia fai ai vavega e lua. Sa i ai se vaipuna i le nuu a ua oona le suavai, ma ua lafulafua ai le fanua. Ua alu atu o ia i le puna o le vai, ua lafo i ai le masima, ua magalo ai le vai i le mana o le Atua. Ua faapea mea uma i lalo nei ua oona, a o le afioga a le Atua ua magalo ai le vai, e tutupu ai mea lelei e tele (2 Tu. ii. 19-22). Ua alu o ia nai lea mea i le aai o Peteli na i ai le tasi a'oga o soo o perofeta. Ua oo i le aai, ona upu vale lea o taulelea e toafagatulu ma le toalua. Na valaau ia te ia. ua faapea: Le ulu tula e, alu ae ia! Na o mai urosa fafine e lua mai le vao na saei ai ia taulelea ua faaleava i le perofeta a Ieova. Ai lava o tama ia sa faaa'oa'o i upu leaga sa masani ai o latou matua (1 Tu. ii.23-25).
- 5. O VAVEGA NA FAIA E ELISAIA.—Ua alu atu Elisaia i Samaria e nofo ai. E tele vavega na faia e le perofeta i ona po sa pule ia Isaraelu o Iorama le atalii o Aasaia, ai lava ua aogā ia vavega ua liliu ai tagata e toa tele ia Ieova. O le a ta'u atu nei nisi vavega na faia e Elisaia e faaopoopo i vavega ua ta'ua i luga:-(1) O le ava a le tasi soo o le 'au perofeta na oti lana tane, ua oo ina mativa tele Na aitalafu o ia, a ua alu ane le ua ia aitalafu ai, ina ia avea ana tama tane e toalua e fai mana pologa. Ua tagi le fafine ia Elisaia, ua fai atu i ai e leai se mea i lona fale, na'o le fagu suauu lava. faateleina e Elisaia le suau'u seia tele lava e faatau atu e maua ai tupe ua lava e totogi a'i le aitalafu (2 Tupu iv. 1-7). (2) Sa i Sunema o le aai i le ituaiga o Isakara se tamaitai na alofa tele i le perofeta. Na ia saunia se potu i lona fale e malolo ai ana malaga, ua tuu ai se moega, ma se laulau, etc. Ua maua e le tamaitai lana tama i talosaga a Elisaia. Ua 12 tausaga o lana tama ona taja lea o ja i le la ua oti aj.

Na faamaloloina le tama i talosaga a Elisaia (2 Tu. iv. 8-37). (3) O le tasi vavega na faia e Elisaia i Kilikala. Sa oge le nun. Na latou ao le vao e saili ai mea e 'aina pe a oge. Ua maua le vine vao ma tunu i le pani e fai ai mea latou te aai ai. Ua uma ona saunia, ua iloa ai ua oona. Ua latou fai ane ia Elisaia, ua i ai i le pani le oti. Ua maua e le perofeta se falaoa mata, ua lafo i le pani ua te'a ai lona leaga. (4) O le tasi vavega na faia i Kilikala. Ua aumaia e le tasi tagata ia mea i le perofeta: o le mea e 'ai o ulua'i fua, o areto karite e fua lua, atoa ma fua saito mata i lana taga. Ua poloai i ana auauna, ia avatu ia mea ma le nuu ua atoa ai le toa selau o tagata. Ua manatu lana auanna ua le lava ia mea ma tagata. e atoa ai le toa selau. Ua laulau atu, ua latou aai ai seia maoona i latou, ma ua totoe lava, pei ona fai atu ai Elisaia. (5) Na faia Elisaia le tasi vavega i le taga laau o le fale a'oga i Ieriko. Na pa'ū le matau i le vaitafe o Ioritana. Sa tiga loto o soo o perofeta ina ua maumau le matau, aua o le mea nono. Na alu ane Elisaia, na ia togi se fasi laau i le mea na pa'ū i ai le mătau, ona alu a'e loa lea o le matau. ua opeopea lava le namea peiseai se fasi laau (2 Tu. vi. 1-7).

6. O ELISAIA MA NAAMANU.—Ua logologoa lava Elisaia, ua oo ina ta'ua i isi nuu i tala atu o nuu ua pule i ai Ioramo. O le alii ua igoa ia Naamanu sa pule i 'au a le tupu o Suria. O le toa sili o ia, ua alofa i ai le tupu o Peniata, a o le lepela o ia. Sa i lona aiga se teine Isaraelu na maua i le taua. O ia na auauna i le ava a Naamanu. Na tautala le teine i lona matai tamaitai i le mana o le perofeta o Elisaia. O le manatu o le teine, e mafaia e Elisaia ona faamalolo ia Naamanu pe afai na te maliu atu i ai. Ua i'u ina alu Naamanu ma mea alofa e tele, ma le tusi a Peniata ia Ioramo le tupu o Isaraelu. Ua faate la Ioramo i le tusi, fui o le togafiti lea e toe tau ai Suria ma Isaraelu. Ua iloa e Elisaia le uiga o le feau a Naamanu, i ie ua feau atu ai i le tupu ia auina mai Naamanu ia te ia, ina ia iloa ai o loo ia Isaraelue le perofeta. Ua sau Naamanu ma ana solofanua, ma lona nofoa faataavalevale, ua tu mai i le faitofoa o le fale o Elisaia. Ua ofo ma tiga Naamanu ina ua le alu i fafo le perofeta ma fai ni togafiti faataulaitu; ua na ona poloa'i i ai, ia alu o ia, ma taele faafitu Ioritana. Ua ita tele le alii ma teva, a ua liligi le suauu e ana auauma i le vai ua sou, o lona ita lea, ma sauni mai ni upu malie lava ia te ia, ua i'u ina gaua'i i ai. Ua alu i Ioritana, ma fufui faafitu i lona vai, ona fo'i mai ai lea o lona tino tuai, pei o le tino o le tama itiiti, ua mama foi ia (2 Tu. v. 1-14),

- KIASI.-Sa fiafia Naamanu ina ua mavae o lona ma'i, ua fia avatu ia Elisaia ni mea alofa. a ua le talia se mea; aua o le mea na fai fua i le mana o le Atua. Ua alu atu Naamanu ma lana 'aumalaga a toe foi i Suria. Ua avea e ia ni avega eleele a ni falata e lua o le a fai ai se fata e fai ai taulaga ia Ieova, pe a liliu o ia i le Atua moni. A e peitai ua faameo Kiasi le auauna a Elisaia, ina ua le talia ni mea alofa marlenei alii Suria maumea. faia e ia se togafiti pepelo. Ua na tuliloa ia Naamanu ma fatufua se tala ia te ia. O lana tala ua faapea: Ua o ane nei ia Elisaia o taulelea e toalua o soo o le au perofeta, se'i avane mo i laua o taleni ario e tasi, atoa ma ofu e lua. "Fā'i Naamanu o mea e avatu ia Elisaia, o lea ua tuu ane ia te ia o taleni ario e lua, ma ofu e lua, a ua ave e Kiasi e fai mona ma tuu i se mea lilo. Na fesili Elisaia ia Kiasi ina ua toe fo'i ane po o fea ua na alu i ai. Ua faafiti Kiasi, ua fai atu, ua leai lava, e le'i alu i se mea. A ua faaali mai e le Atua ia Elisaia o mea uma na faia e Kiasi. Na aoa'i atu Elisaia ia Kiasi, na toatamai foi le Atua ia Kiasi, ona alu ese ai lea o ia i ona luma, ua lepelā lava pei o le kiona (2 Tu. v. 20-27).
- 8. UA VAGAIA SAMARIA.—Na sii mai e le tupu o Suria le taua, o le a lamalama i ni tagata Isaraelu ia fasia, a ua le maua se Isaraelu ina ua faaalia e Elisaia le togafiti a Suria. Ua masalo le tupu o Suria, o se tasi o ana auauna ua 'au ma le tupu o Isaraelu ma faaali ia te ia mea uma o le a faia e Peniata. O le

tasi o ana auauna ua fai atu i ai, e le o so latou, a o Elisaia ua faaali ia Ioramo mea uma ua manatu ai o ia e fai. Ua tigă ai le tupu o Suria, ma saili e ia se togafiti e maua ai le perofeta. Ua aauina atu e ia i Totana solofanua ma kariota ma 'au e tele e pu'e ia Elisaia. Ua latou manatu ua maua le perofeta, a e le faapea lava. Ua taia i latou uma i le tauaso, ua ta'ita'igofie ai i Samaria i le tupu o Ioramo. E fia fasiotia i latou e le tupu, a ua galue le perofeta, aua ne'i faapea. E lelei ina fagaina i latou ma tuu ia te i latou e o atu i lo latou alii. Ua aogă lea alofa i le 'au, ua le toe o mai ai o 'au a Suria i le nuu o Isaraelu i aso e tele (2 Tu. vi. 8 23).

9. UA TOE VAGAIA FOI SAMARIA MA FAAMA-MASAINA E SURIA.—Ua mayae ia mea ona toe o mai lea o 'au a Suria ina ia vagaia Samaria le laumua o le malo. E tolu tausaga sa puipuia ai le aai, sa vale lava le oge, na 'ai tagata. È toalua fafine na osi le feagaiga o le a tunu a la tama i le umu, o le a 'ai le tasi i le tasi aso, a o le isi pe a taeao. Na 'aina le tasi tama tane, a o le tasi ua faana e lona tina ma tansi i ai. Ua oo lea tala ia Ioramo. Ua na alu ai ia Elisaia ma fesili i ai, po o le a le aogā o lona faasaga 1a Ieova, auā ua na o le puapuagā ua tupu ai. Ua fai atu Elisaia i le tupu a aulia taeao o le a tele le mau, o le a taugofie mea e 'ai. Na tauemu le tasi alii i lea upu, ona fai atu lea o Elisaia ia te ia: Faanta mai, e te iloa ai i ou fofoga, a e te le 'ai ai. Ua faate ia le tupu i ia upu a ua taunuu lava. O le afiafi lena na o atu ai ni tagata lepela e toafa i le toagalauapi a Suria, faauta e le'i i ai se tagata! Na taia tagata Suria i le fete. Ua latou faalogo atu i le tasi mea, peiseai o le taalili o 'au e tele, o le a faaito ia te i latou. E le ni 'au a o le mea faatupuma e le Atua, latou te fefefe ai, ma sosola ai. O tagata lepela, na latou aai ma inu i mea na tuu e Suria, sa tautuu foi ni o latou oloa; ona latou fo'i lea i Samaria ina ia valaau ia Isaraelu e ō atu i mea taumafa ua tele. Ua masalo Ioramo po o se mailei; o lea, na tofia ai ni tagata ti'eti'e i solofanua e toalua ina ia la vaavaai. Ua foi mai ma le tala, ua fola solo le ala e oo i Ioritana i ofu ma ipu, na lafoai e 'au a Suria i lo latou sosola faaatuatuvale. I le ua taufetuli atu tagata uma i le mea sa tolauapi ai Suria. Na tofia e le tupu le alii sa totoo o ia i lona lima, ma faatauemu i le valoaga a Elisaia, ia leoleo e ia le faitotoa. Ona galuvaea lava lea o ia e le nuu i le faitotoa, ona oti ai lea. O lea lava po ua taunuu ai le valoaga a Elisaia: Ua faataulia o le sea o le falaoa lelei i le sekeli, ma le lua o sea o karite i le sekeli. Ua laveaiina foi Samaria (2 Tu. vii. 1-20).

O LE VAEGA III.

Ua toe fetaua'i : o le faqsolomuli o ia Malo e lua. T.L.M. 884-588.

O LE MATAUPU I.

1. O ASAELI LE TUPU O SURIA.—Ua toe foi Peniata i Tamaseko mai Samaria. Ua mavae nisi aso ona ma'i lea o ia. Ua faalogo i le tala ua i ai Elisaia i le aai, ona feau lea o ia ia te ia e fesili pe toe malolo o ia i lona ma'i; o Asaeli o le ave feau a Peniata ia Elisaia. Ua fai atu Elisaia ia fai atu i lona alii, e le o le ma'i un ia te na e oti ai o ia, a e ni i lea o le .a maliu lava o ia. Ua pulato'a mata o le perofeta ia Asaeli, ua tagi foi o ia, a o fai atu ia te ia mea leaga na'uā o le a faia e Asaeli i le fanauga a Isaraelu. Ua faalogo Asaeli i ia mea leaga ua valoia e Elisaia o le a na faia, ona faapea ai lea: Se ult ea lau auauna e fai ai lena mea tele? o lona uiga, ou te fe'ai ea e pei o se uli? Ua fai atu Elisaia: Ua faaali mai e Ieova ia te a'u, o le a fai oe ma tupu o Suria. Ua toe foi Asaeli i le tupu o Suria, ua fai atu na'o le fasi upu a Elisaia o le a toe malolo o ia, a ua le faaali i ai o le a maliu o ia. Ua oo i le taeao ua maua Peniata e ana auauna ua oti o ia. O Asaeli na ufiufi lona gutu na mole ai o ia. Fa'i ana auauna ua oti

ma'i o ia. Ona soloa'i ane ai lea o Asaeli e fai ma tupu o Suria (2 Tu. viii. 7-15).

- Ua fai Ie'u ma Tupu o Isaraelu.-O ia ona po sa tofia Aasaia le atalii o Iorama e fai ma tupu o Iuta (T.L.M. 885). Na sosoo ana 'au ma 'au a le tupu o Isaraelu, ina ia maua Ramota-Kiliata mai le pule a Suria. Ua lafoia a la 'au ua manu'a Ioramo ia Suria na toe foi o ia i Isereelu. ona po na tofia e Elisaia le tasi soo o le au perofeta e alu i Ramota-Kiliata e faauuina Ie'n e fai ma tupu o Sa faatasi Ie'u ma Aapo i le tovine o Napota. Ua faalogo ai foi i upu mamafa a Elia ia Aapo ona o le fasiga o Napota ma ona atalii. Talu mai ia ona po, sa faaeaina o ia i se tofi lelei i le malo. Ua iloga o ia ona o lona toaga i mea ua ia manatu e fai. Ua faauu e le perofeta ia Ie'u e fai ma tupu o Isaraelu. Ua fai atu foi i ai ua tofia o ia na te faaumatia le aiga uma o Aapo (2 Tu. ix. 1-10). Ua toe alu Ie'u i ana uo ina ua mavae le feau a le perofeta ia te ia. Ua latou fesili i ai i le mea na sau ai lea vale ia te ia. .Ua faaali i ai le feau; i le ua taitasi ma tago i lona ofu ma taataai faatasi e fai ma nofoalii e tietie ai Ie'u, ua faasasau pu, ma faapea atu: Ua fai Ie'u ma tubu.
- 3. O IE'u i Isereelu.---Ua vave tago 'au e Ie'u ma faasaga atu i Isereelu, o le aai sa i ai Iorama le tupu o Isaraelu o loo na foso ai lona manu'a. Ua o'oo'o ia te ia i ia ona po o Aasaia le tupu o Iuta. Ua la iloa atu mamao le vao tagata ua o mai mai Ua anina atn e Ioramo se tasi e tietie i se solofanua e fesili, Pe filemu ea? Ua toe alu atu: se tasi i lea lava fesili, a ua taofia ia tagata ua le tali atu i ai. Ua o atu Iorama ma Aasaia e faafetaiai ia Ie'u ua taitasi ma lona kariota. Ua latou fetaia'i ma ia i le fanua o Napota. Ua fesili Iorama: le'u e, e filemu ea? Ua tautala Ie u ma le tiga i mea leaga na faia e Iesepela lona tinā. Ua liliu Iorama: ma sola, ona lo'u gase lea e Ie'u o lana anfana, ua lavea ai le fatu o Iorama ua oti ai loa. Ua lafoina lona tino i le tovine o Napota. Ua uma lea ona tuliloa

lea ia Aasaia, ua oo atu i le mea o i ai ua fasia o ia ua oti ai i Mekito. Ua mavae lea ona faasaga lea o ia i Isereelu ua i ai Iesepela. Ua lagona e Iesepela ua oo Ie'u i le aai, ona vali ai lea o fulufulu o ona mata e faamatagofie ai i le manatu o Isaraelu, ua teuteu foi, auā o ia o le tamaitai, pe mata'u Ie'u ia te ia. Ua valaau o ia ia Ie'u mai le mea faaupega o le faamalama i luga, Pe na manuia ea Semeri, o le na fasioti i lona alii? (1 Tu. xvi 9-20). Peiseai ua faapea o ia, o Semeri oe o le a e malaia e pei o ia. Ua tepa a'e Ie'u ma poloai i nisi, ia outou lafo ifo ia te ia. Ua faapea ona latou faia, ua solia Iesepela e ia i lalo o ona vae. Ua ulufale atu, ua 'ai ma inu, ona poloa'i lea i nisi ia latou tanumia o ia, auā o le afafine o le tupu. Ua o atu nisi e fai lea mea, a ua tete'i i latou, ua na o lona ulupoo, ma ona tapuvae, ma ona tapulima ua latou maua. Na 'aina e uli isi itu tino, ua taunuu ai le upu a Elia, E 'aina e ulī le tino o Iesepela i le fanua o Isereclu (2 Tu. ix).

4. UA FAAUMATIA LE AIGA O AAPO.—Ua mavae ia mea ona faasaga lea o le manatu o Ie'u 1 le laumua. O Samaria ua i ai atalii o Aapo e toa 70. Na sauni atu e Ie'u le tusi i alii Samaria, ua fai atu i ai ia filifilia e i latou se atalii o Aapo ua tusa ma tatau ma tofia o ia e fai ma tupu, ona sauni tau mai lea ona o le aiga o lo latou alii. Na matata'u alii uma 1 lenei tusi ma tali mai ia te ia, o i latou o ana auauna, o le a latou faia se mea ua 1a finagalo i ai. Ua toe tusi atu e Ie'u lona lua o tusi, ua fai atu i ai ia avane ia te ia o ulu o atalii uma o Aapo. I le ua latou fasioti i tagata e toa 70, ua fafao foi o latou ulu i ato ma avane ia Ie'u i Isereelu. Ona alu lea o ia i Samaria. Ua fetaia'i ma alii ma le aiga uma o Aasaia le tupu o Iuta, o le a latou o atu e fealofani ma alo o le tupu o Isaraelu, e le'i iloa ua fasiotia i latou. Ua fasiotia i latou uma ua atoa ai le toa 42. Ua faafetaiai foi o ia ma Ionatapa le atalii o Rakapa, o sa Kenī i latou (Iere. xxxv. 6). Ua talia o ia i le kariota, ua fai atu i ai : Ia ta o ma a'n e te iloa ai lo'u maelegū ia Ieova. Ua mitamita fua o ia, aua ua le atoatoa

Digitized by Google

lona loto i le upu a le Atua. Ua oo i latou i Samaria, ona fasiotia lea o i latou uma ua totoe o sa Aapō i Samaria e pei o le afioga a Ieova, ua ia fetalai mai ai Elia (I Tu. xxi. 21). O le tasi mea na faia, na tala'i e ia se nunu tele ia Paala. Ua o mai auauna uma a Paala mai Isaraelu uma, e le'i toe se tasi tagata e le o sau. Ua oo i le aso ua atofaina, ona tumu saisai lea o le fale o Paala. Ua uma le taulaga ona o atu lea o nisi ua filifilia e Ie'u e toa 80 i totonu o le fale, ma fasioti ia te i latou uma, e leai se tasi na sao i fafo. Ona latou aumai ai lea i fafo o tupua ai le fale o Paala, ma latou susunu ai, ma lepetia tupua o Paala ma le fale foi (2 Tu. x. 1-29.

O LE MATAUPU II.

- 1. O Ioasa ma Atalia.—Na fasia Aasaia le tupu o Iuta (T.L.M. 884) e Ie'u ona pule lea ia sa Iuta, o Atalia le tina o le tupu, o le afafine o Aapo o Na ia fasiotia o tama uma o le aiga o Aasaia O nisi ua fasiotia e Ie'u, a o Atalia ua fasia e ia e ua totoe. Na'o le tasi tama itiiti lava, o Ioasa sa faasaoina, ina ua nana o ia i le malumalu e Iosapa, le ava a Ieoiata le ositaulaga sili (2 Nofo. xxii. 10-12). Ua mavae tausaga e ono, ona faauuina lea Ioasa e fai ma tupu, a ua fasiotia le tamaitai leaga o Atalia (2 Nofo. xxiii. 1-15). Ona osia lea o le feagaiga e le tupu ma le ositaulaga sili, ma le nuu uma, o le a avea i latou ma nuu o Ieova. O le fua lenei o lo latou faamaoni, ua lepetia e i latou le fale o Paala na faatuina e Atalia, ua fasiotia le faitaulaga a Paala, ma tu'imomoia ona fata faitaulaga ma ona tupua (2 Nofo. xxiii. 16-17).
- 2. O LE OTI O IOASA.—O aso uma na ola ai Ieoiata, sa lelei lava le amio a Ioasa. Ua toaga lava o ia ina ia toe faia o mea na lepetia i le fale o le Atua. Na le tausia ai e nisi tupu sa muamua ia Ioasa, o lea ua lepetia ai nisi mea e tele. A ua faaliliuina lana amio ina ua maliu le ositaulaga lelei, e 130 ona tausaga ina ua maliu o ia. Ua faalogo Ioasa i tagata

ulavavale, ona toe laga lea o tu leaga e tele ma tapuaiga ia Paala ma isi tupua. Na vavao Sakaria le atalii o Ieoiata ia Ioasa ina ua solia e ia ma alii o le uuu o poloaiga a Ieova. Ua ita Ioasa ia te ia, o lana pule ua latou fetogi ai ia te ia i maa i le lotoa o le fale o Ieova (Mata. xxiii. 35). O upu mulimuli ia a Sakaria: È silasila mai le Atua ma na tauia. E le pine ona taunuu o ia upu. Ua mavae lea tausaga ona sau lea o Asaeli ma ana 'au e tau ma Ioasa. Ua latou o mai i Ierusalema ma faaumatia alii o le nuu, ma ave i Tamaseko mea paia e tele mai le malumalu, ma mea uma a alii o le nuu, ua vetea. Na tuua Ierusalema e Suria, a o Ioasa ua taoto o ia i le ma'i tele, ua tupu ina ua manu'a i le taua. Ua i'u ina fasiotia o na e ana auauna e toa lua i le fale 'olo o Milo (T.L.M. 839). O mea faigatā uma ia ua tutupu, aua ua tuua Ieova le Atua o latou tama (2 No. xxiv. 17-26).

- 3. O Ioasasa ma Ioasa lona atalii.—E 28 tausaga na pule ai Ie'u ia Isaraelu. E ui ina maelega o ia e faaumatia o mea leaga uma sa faia e sa Aapō a e le lelei lona loto i le afioga a le Atua. Na ia faamamalu pea i tupua sa faatuina anamua i Tanu ma Peteli e le tupu Iereopoamo (2 Tu. x. 31). Na soloai Ioasasa lona atalii ia te ia i le nofoaiga. tele mea faigata sa tupu ia Isaraelu i ona po o lenei tupu. O Asaeli le tupu o Suria na faaoo ai ia mea faigata. Ua le mamalu Isaraelu i ia ona po. nofo toilalo ia Asaeli. O le pule a le tupu o Suria ua faigata ai le itutaua o Isaraelu i e ti'eti'e i solofanua e toa 50, ma kariota e 10, ma 'au e savavali e toa 10,000. Na faauma e le tupu o Suria ia te i latou, na ia fai foi i latou ia faapei o le efuefu ina na solia. Ua soloai lona atalii o Ioasa ia Ioasasa i le nofoaiga, T.L.M. 841 (2 Tu. xiii. 1-9).
- 4. O LE OTI O ELISAIA.—Ua leaga le amio a Ioasa ua faapei o lona tamā. Ua le te'a ese o ia i agasala uma a Iereopoamo. O ia ona po na ma'i ai Elisaia, o le ma'i na oti ai o ia. Na asia Elisaia e le tupu. Ua tagi le tupu ma ua faapea mai ia Elisaia,

"Lo'u tamā e, le kariota o Isaraelu ma ana 'au e ti'eti'e i solofanua." Peiseai o le muagagana lea e faasino i le tagata aogā i le nuu (xiii. 14), e pei ona aogā o kariota i le taua. Ua fai atu Elisaia ia te ia, ia tatala le faamalama i le itu ua i ai o latou fili i sasae, o Suria lea. Ia tago foi o ia i le aufana ma le Ua tuu lima o Elisaia i lima o le tupu, ua fai atu Elisaia. Fana atu ia. Ua fana atu faatasi, faalua, ma faatolu, ona tuu ai lea, e le'i fana atu ia uma u ua ia te ia. Ua tiga Elisaia ina ua faavaivai Ioasa. Ua fai atu i ai: Ana fana atu e ia faalima pe faaono po o pe na na te fasia Suria seia oo ina faaumatia ai: a o lenei, na o le faatolu o le a na fasi ai Suria. Ua mavae lenei mea, ona oti lea o lenei perofeta aogā tele ja Isaraelu. A e le gata ona faja vavega e ja i ona po o lona ola. Na solia le laueleele o Isaraelu e tagata Moapi. O le tasi aso na tanu e nisi se tagata oti i le tasi fanua oti, sa tanumia ai Elisaia. Ua tete'i ia tagata ina ua iloa ni tagata Moapi, ona lafo faavave lea o le tagata oti i le tuugamau o Elisaia, ua oo ifo le tagata, ua papa'i i ivi o Elisaia ona toe ola ai lea o ia, ua tu i luga ona vae. Ua taunuu upu a Elisaia ia Ioasa; na tau o ia ma Peniata, le atalii o Asaeli. Na tulia faatolu Peniata e Ioasa, ua toe maua mai ai e ia aai o Isaraelu na faoa e Asaeli (2 Tu. xiii. 14-25).

5. O AMASIA.—O ia ona po na soloai ane Amasia i le nofoaiga a Iuta, T.L.M. 839. Ua oo ina mau le malo ia te ia, ona ia fasioti lea i ana auauna na fasia lona tamā, a ua faasaoina a latou fanau e tusa ma le upu ua tusia i le tusi o le tulafono (Teu. xxiv. 16). Na taumafai ona faoa lona malo e Etoma, ona manatu lea o ia i se togafiti e faatoilaloina i latou. Ua faaoloatau aina e ia o toa malolosi e selau o afe mai Isaraelu i taleni arıo e tasi le selau. Ua sau le tagata o le Atua e vavao ia te ia, aua le sosoo faatasi Iuta ma Isaraelu i le taua; ona vavae lea o i latou e Amasia, ua toe foi i o latou nuu i Isaraelu. Ua tau lava na o ia ia Etoma, ua fasia i latou i luma o 'au a Iuta, e atoa ai le sefulu o afe; ua fao mai toi

Sela le laumua o Etoma. Na faia e Amasia le mea sese; na aumaia e ia atua mai Etoma ma faatuina i Ierusalema, e fai mona atua e ifo i ai. Na a'oaiina o ia e le perofeta ona o lea mea. Ua faaali atu, o le a faafano ia te ia e Ieova ina ua faia e ia lenei mea (2Nofo. xxv. 14-16). Ua le pine ona oo le mea faigata ua ta'ua e le perofeta. Na alu atu lana savali e fai atu ia Ioasa la te tau. Na fai le faatusa a Ioasa, na faatusaina ai o ia i le arasi, a o le tupu o Iuta ua faatusaina i le laau faatauvaa, ua soli gofie e manu o le vao (2 Tu. xiv. 8, 9). O le faatusa lenā sa tigā ai le tupu o Iuta ua faatusaina o ia i le laau faatauvaa, ua atili tupu ai lona fia tau. Ua tau le taua ona lafoia lea o 'au a Iuta. Ua pu'e e Ioasa ia Amasia ma avatu ia te ia i Ierusalema o le tagata o taua. Ua lepeti e Ioasa nisi vaega o le pa o Ierusalema, ua vetea lava fale o le aai, ma mea paia o le malumalu, ona fo'i atu ai lea o ia i Samaria (2 Tupu xiv. 10-14). Ua mavae ia mea ona oti lea o Ioasa, ua tuu lana pule i lona atalii o Ierepoamo II. Ua mavae tausaga e 15 talu ina vetea Ierusalema e Ioasa ona fasia lea o Amasia i le aai o Lakisa. Ua soloai ane ia te ia o lona atalii o Usia e fai ma tupu o Iuta, T.L.M. 810.

- 6. O IEREPOAMO II.—Sa matuā mamalu Isaraelu i ona po o lenei tupu. E 41 tausaga na ia pule ia Isaraelu. Na ia tau ma Suria ua maua ai lo latou laumua o Tamaseko. Na toe fao e ia nuu uma sa nonofo ai tagata Moapi ma tagata Amoni. Sa valoia lenei manuia o Ierepoamo II e le perofeta o Iona le atalii o Amitai (2 Tupu xiv. 25). O mea faapaupau ua faasaga i ai Ierepoamo na vaoia e Hosea (Hosea i. 1), ma Amosa le fagamanu mai Tekoa (Amosa i. 1; vii. 10).
- 7. O ASARAIA, PO O USIA.—O le atalii o Amasia o ia. E 52 tausaga na ia pule ai 1a Iuta. Sa manumalo o ia i taua. Ua tau ia Filisitia ma faatoilaloina i latou. Ua manumalo o ia i tagata Arapi. Na aumaia e tagata o Amoni o taulaga ia Usia. Ua maua e ia le aai i le Sami Ulaula ua igoa o Elata, ua fai ma taulaga e tau ai vaa. Ua oo lona logo i nuu

mamao; auā na ia matuā faamalosi lava. Ua oo ina faafefeteina lona loto, ina ua tele o lona manuia, ona faia lea o le mea sese na ala ai le toasa o Ieova ia te ia. Ua alu o ia i le malumalu e faamu ai mea manogi i luga o le fata e faamu ai mea manogi; o le galuega lea a ositaulaga. Na faamalolosi ositaulaga e toa 80 ona vavao ia te ia; a ua le mafai Usia, ua finau pea e faamu ai mea manogi i le malumalu. I le ua toatamai le Atua ia te ia, ua oso ane le ma'i lepela ia te ia, sa lepela pea lava o ia, ua le toe malolo. Ua te'a ai o ia ma le nofoaiga, ona nofo ai lea i le nofoaiga o lona atalii o Iotama (2 Nofo. xxvi. 1-23).

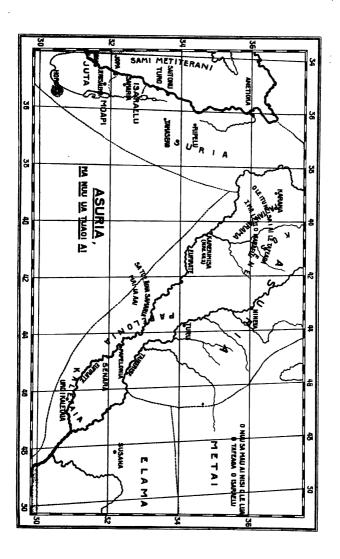
8. O Iona le Perofeta.—O ia ona po ua tauau ina mamalu tele ai le malo tele olAsuria, e mata o le a pule aoao, o lona laumua o Nineva. O le tasi Perofeta o Isaraelu ua igoa ia Iona ua tofia e Ieova e alu i lea aai e fai atu i ai le malaia o le a oo ia te i latou ona o a latou agasala. O le ituaiga o Sepulona Iona, o le nuu o Kataferu na fanau ai. Po ua amata lana galuega o le perofeta i ona po o Ioasa. Ai ua muamua Iona i Perofeta uma ua tusia a laton valoaga; ua sosoo ma Elisaia. Iona e alu i Nineva, ona sola ai lea o ia i Iopa, ua maua ai se vaa e mafai ona sola ai i Tasesa i le itu i saute o Sepania. Ua tupu le afá tele ona lafo lea e le auvaa o Iona i le sami e tusa ma lona manao. Ua foloina o ia e le i'a tele, na ola o ia i lona manava i aso e tolu. Ua mavae ia aso ona luai lea e le i'a o Iona i le eleele matutu. Ua tofia faalua o ia e Ieova e alu i Nineva. Ua alu atu ma alaga solo i tagata o lea aai e matua tele, o upu ia: E toe fagafulu po, ona faaumatia lea o Nineva. Ua matata'u tagata uma i ana upu. Ua oo atu i le tupu le tala i upu a Iona, o ia foi ua mata'u ai. Ua tuu ese ia te ia lona ofu tele, ona ufitia lea o ia i le ie talatala, ma noto i le lefulefu. Ua ia tala'i atu i lona nuu ia latou faapei Ua usita'i le nuu o Nineva, ua latou anapopogi, ma fai ofu na iloga ai le faanoanoa, ma alalaga i le Atua, ma liliu ese taitoatasi i lana amioleaga. Ua talia e Ieova le salamo a le nuu, ua le faaoo le malaia ua ta'ua e Iona. Ua mavae le selau o tausaga ma ona tupu, ona faatoa oo lea o le malaia na fai a oo i ona po o Iona. Faitau le tusi a Iona i le tala atoa.

O LE MATAUPU III.

- I. O SAKARIA, MA SALUMA, MA MANAEMA.—
  Ua oo ina oti Ierepoamo II, T.L.M. 783, ona fetauai lea o alii o Isaraelu po o ai e fai ma tupu. E sefulu ma le tasi tausaga ua le pule se tupu ia Isaraelu, ona maua lea o le nofoaiga e Sakaria le atalii o Ierepoamo II. E ono masina na ia pule ai ia Isaraelu, ona fasiotia lea o ia e Saluma. Ua na'o le masina e tasi ua ia fai ma tupu i Samaria, ona fasia lea o ia e Manaema le atalii o Kati. E 10 tausaga na ia fai ma tupu i Samaria. O ona po na fai ai Manaema ma tupu na sau ai Pula le tupu o Asuria. Ua avatu e Manaema ia Pula o taleni ario e tasi le afe ina ia ua mau le malo o Isaraelu ia te ia. Sa mafatia tagata o le nuu e maua ai lenei totogi tele e ave i le tupu o Suria (2 Tu. xv. 8-22).
- 2. O PEKA MA AASA.-- O Pekasia le atalii o Manaema na soloa'i ane i lona tamā e fai ma tupu. lua tausaga na ia fai ma tupu i Samaria, ona fasiotia lea o ia e Peka le atalii o Remalia (2 Tu. xv. 23-24). Na osia e Peka se feagaiga ma le tupu o Suria ua igoa ia Resina, o le a sii atu le taua ia Iuta. mafaia e i laua lea mea i ona po o Iotama, aua o ia o le tupu ua faamalosi ma ua atoatoa lona loto ia Ieova. Ua oo ina pule ia Iuta o lona atalii o Aasa, o se alii vaivai lava. Ua leaga tasi lana amio. ia tapuai ia Paala ma Moloka, na faamuina lana fanau lava e fai ma taulaga ia Moloka (2 Nofo. xxviii. O Peka ma Resina na tau lava ma Aasa i le ha fao le nofoaiga a Iuta. E toatele tagata o sa Iuta na fasia i lea taua. Na ave foi e Peka faatagataotaua tagata e toatele o sa Iuta. A na vaoia lea mea e Oteta, le perofeta o Isaraelu, ona tuuina atu lea o sa Iuta e toe foi i lo latou nuu (2 Nofo. xxviii. 6-16). Ona tagi atu lea o Aasa le tupu o Iuta i Asuria, i:

latou fesoasoani ia te ia. I le ua sii mai le taua e Tikilapilesa, le tupu o Asuria, ia Tamaseko, T.L. M. 740, ma na aea le aai, ma na faatafeaina ona tagata i Kira, ua na fasioti foi ia Resina. Ona sii taua lea ia Isaraelu. Na manumalo le tupu o Asuria ia Isaraelu, ona avea faatagata o taua lea e Asuria o tagata e toatele sa mau i Kalilaia, ma le nuu uma o Nafatali. Ua na faatafeaina i latou i Asuria. O LE TAFEAGA MUAMUA LEA O ISARAELU. Faitau 2 Tu. xvi. 7-9: xv. 29.

- 3. O MEA LEAGA NA FAIA E AASA.—E leai se fesoasoani o le tupu o Asuria ia Aasa, ua na ona faatigă ia te ia. Sa ia avatu i le tupu o Asuria, o mea mai le fale o Ieova, ma le fale o le tupu, ma fale o alii. Ua alu atu foi Aasa i Tasmaseko e feiloai ma Tikilapelesa, o le ifo toilalo lea i le tupu o Asuria. Ua iloa e Aasa se fata faitaulaga i Tamaseko ua ia fiafia ai, ona avatu lea ia Uria le faitaulaga sili le faatusa o lea fata, ma fai atu i ai, ia fai se fata faapea i le malumalu i Ierusalema. Ua usita i le faitaulaga sili ona faitaulaga lea o Aasa i luga o lea fata faitaulaga faapaupau, ma fai tapuaiga faapaupau i ona luga i le fale o le Atua, ua silisili ona matagă i luma o Ieova (2 Tu. xvi. 10-20).
- 4. O LE FAATAFEAINA O ISARAELU I ASURIA.-Ua tauau ina faasolomuli le nuu o Isaraelu. E 20 tausaga sa fai Peka ma tupu i Samaria ona fasia lea o ia e Hosea, ona nofo lea o Hosea i le malo o Isaraelu (2 Tu. xv. 30). Ua fai amio leaga lenei tupu a e le'i ausia amio a tupu e na muamua ia te ia. O lana nofoaiga na sau ai Salemanesa le tupu o Asuria e tau ma ia, ua faatoilalo foi Hosea ia te ia ma ua faitaulaga ia te ia. Ua oo ina pepelo Hosea, e leai se taulaga na avatu i Asuria a na ave lana feau ia So le tupu o Aikupito, la te 'au faatasi i se taua e tetee atu i le pule a Salemanesa. O le mea lea na toe sii mai ai le taua e Asuria ia Isaraelu. Ua alu a'e o ia i Samaria ina ia vagaia lenei aai. Ua faama-Iosia tagata o le laumua e tetee atu ia Salemanesa: e tolu tausaga sa taumafai ai le tupu o Asuria ina ia

aea ai le aai malosi. O ona po na si'o le aai e Salemanesa ua maliu o ia, a ua soloa'i ane i le nofoaiga o lona atalii o Sarekona (Isa. xx. 1), ua fai ma tupu o Asuria. Ua faamalosi Sarekona ina ia aea Samaria, ua i'u ina maua (T.L.M. 721). E toatele tagata o Isaraelu na fasia i lea taua. E toatele lava na ave faatagata o taua i Asuria. Talu ai ua le toe iloa o ia ituaiga e sefulu o Isaraelu (2 Tu. xvii. 1-6). O a latou agasala lava na tupu ai lenei malaia, auā na latou savavali i tu a nuu ese o Kanana, sa tulia e Ieova i luma o le fanauga a Isaraelu. Ua latou auauna i tupua, ma faamelea le valaau a perofeta a Ieova ina ia latou auauna tasi ia Ieova ma anaana i ana tulafono. Faitau 2 Tu. xvii. 7-23, e iloa ai mea na ala ai ina faateaeseina Isaraelu ma le Nuu Paia.

- 5. O TAGATA NA AINA AI SAMARIA.—Na tofia e le tupu o Asuria o isi tagata o lo latou nuu, latou te o atu e nonofo i Samaria. Ona aina ai lea o Samaria e tagata faapaupau, o le amataga lea o le nuu ua ta'ua o Samaria. Na faatupuina e le Atua o manu fea'i ua oti ai i latou. o leona lava. Na latou manatu, ai o le toasa o le Atua o Isaraelu, ina ua leai ni tagata e toe tapua'i ia te ia i lea mea. Ona i'u lea ina tuuina atu e le tupu o Asuria se ositaulaga o Isaraelu na te faia tatalo ia Ieova i Samaria, pe faafeoloolo ai Ona tapua'i lea o Samaria o aitu o Asuria atoa ma le Atua o le lagi. O le mea foi lea na le mafai ai e sa Iuta ona faatasi ma Samaria, o tapuaiga lava i tupua sa latou faia, mona ua leai ni tagata moni o Isaraelu i latou (2 Tu. xvii. 24-41). E 225 tausaga na tumau ai le malo o Isaraelu, e 19 o latou tupu ma pule ia te i latou.
- 6. O TUPU O ISARAELU.—Se'i ta'u atu faasolopito o igoa o tupu uma o le malo o Isaraelu ema ata mai ia Ierepoamo, pau mai ia Osea le toe tupu o Isaraelu:
  - O Ierepoamo, le atalii o Nepata.
     O Natapu, le atalii o Ierepoamo.
  - O Paasa, le atalii o Akia.
     O Ele, le atalii o Paasa.
  - 5. O Semeri, le atalii o Paasa.

- 6. O Omeri, le ave 'au o Aila.
- 7. O A'apo, le atalii o Omeri.
- 8. O Aasaia, le atalii o A'apo.
- 9. O Iorama, le atalii o A'apo.
- 10. O le'u, le atalii o Iosefatu.
- 11. O Ioasasa, le atalii o Ie'u.
- 12. O Ioasa, le atalii o Ioasasa. 13. O Ierepoamo, le atalii o Ioasa.
- 14. O Sakaria, le atalii o Ierepoamo.
- 15. O Saluma, le atalii o Iapese.
- 16. O Manaema, le atalii o Kati. 17. O Pekasia, le atalii o Manaema.
- 18. O Peka, le atalii o Remalia.
- 19. O Hosea, le atalii o Ele.

O LE MATAUPU IV.

1. O mea na faia i le nofoaiga a Esekia (T.L.M. 726).—O le atalii o Aasa lenei tupu lelei o Esekia, o le a fai nei sina tala i ai. O le tagata amio-Atua Esekia, ua savali o ia i ala ua tonu ia Ieova. Ua ia aveeseina mea maualuluga, ua tu'ipalaina foi tupua, ua na tu'ininiia le gata apa memea na faia e Mose. O sa Iuta i ia ona po sa faamu mea manogi ma ifo i le gata apa memea. Sa ta'ua e Esekia lenei mea o le fasi apa memea, e iloa ai lona 'ino'ino i ai, ina ua viia e le nuu e pei se atua (2 Tuxviii. 4). Na pule Esekia ia tu'ipalaina, i le na faapea lava ona fai. Sa toe fuataiina foi e ia o tapuaiga i le Atua na faia i le malumalu. Na toe faia i ia ona po le faamanatuga o le Paseka. O le faatoa faamanatuga lea sa i ai tagata e toatele talu mai ona po o Solomona. Na valaauina tagata mai Efaraima, ma Manase, ma Asera, ma Sepulona, ia o mai e fai ai le Paseka tele i le fale o Ieova le Atua o Isaraelu. 14 aso na fai ai lea sauniga tele. O aso fiafia tele ia aso na toe fealofani ai Iuta ma Isaraelu. Ua faafouina le feagaiga o le nut uma ia Ieova, o le a latou auauna i ai (2 Nofo. xxx, xxxi). Na mavae le Paseka, ona atili ai lea ona faamalolosi o tagata ina ia faaumatia o tu faapaupau i o latou nuu. Ua latou faate'a ese le malo faapaupau o Asuria, ua le toe auauna i ai ma faitaulaga i ai. Na latou faatoilaloina foi o Filisitia. Sa mafai ia mea i le fesoasoani mai o le Atua.

- 2. UA SII MAI E SANERIVI LE TAUA IA IUTA.-Ua tiga Sanerivi i le mea na faia e Esekia, ona sii taua lea o Asuria ia Iuta. Sa fefe Esekia i 'au ina tele; ona ifo lea; na ia fai atu ia Sanerivi, e ta'u mai se totogi na te avatua ia ola ai le taua. Ona fai mai lea o Sanerivi e avatu taleni ario e 300 ma taleni auro e 30. Sa lailoa Esekia i lea totogi e saili; auā e matuā tele (2 Tu. xviii. 13-16). Ua mavae ni tausaga e lua ona manatu lea o Sanerivi, o le a sii le taua ia Aikupito, a o Iuta ua i ai i lona ala e oo atu ai i Aikupito. Ua vagaia e 'au a Sanerivi ni aai e lua o Iuta, o Lipena ma Lakisa. Ua aauina atu Ravesaki ma 'au e tele e le tupu o Asuria mai Lakisa i Ierusalema e fai atu ia Esekia, ia tuu atu le aai o Ierusalema latou te pule ai. E tele lava upu leaga a lea savali, a ua leai se upu a sa Iuta na tali atu i ai (2 Tu. xviii. 17-36).
- 3. O LE FASIGA O 'AU A SANERIVI E LE AGELU.—Mulimuli ane na aumai le tusi a Sanerivi e faaŭ ia Esekia e tuu atu Ierusalema ia te ia. E tele upu leaga na tusia i lea tusi, sa ta'uvaleina ai foi le suafa o Ieova. Na alu atu Esekia ma le tusi leaga i le malumalu, ua fofola le tusi i luma o le Atua, ma talotalo atu ai, ina ne'i manumalo ma faasaua pea lea tupu leaga o Sanerivi. Ona auina atu lea o Isaia e le Atua, e fai atu ia Esekia, ua talia lana tatalo, e leai lava se u e fanaia e Sanerivi i Ierusalema. po lava lea na fano ai 'au a Sanerivi i tua 'olo o Lipena, e toa 185,000 o i latou na oti faafuase'i i le agelu na auina mai e le Atua e faaoo lona toasa ia te i latou. E aumă ea 'au e tele, pe a to'atama'i le Atua ia te i latou? Ua oo i le taeao ona sola ai lea o ia, ua toe foi i Asuria. Ua mavae ni tausaga e 17 talu mai lenei malaia na tupu i Lipena ona fasiotia lea o ia e ona atalii e toalua. Ua tupu lea mea ina o ifo o ia i le fale o Nisero o lona atua (2 Tupu xix. 2-37).

- 4. O le ma'i o Esekia ma lona oti.—Ua mavae ia mea, ona tupu lea o le ma'i tele o Esekia na fai a oti ai. Na fai mai Isaia ia te ia. Sauni ia lana māvaega i lona aiga, auā o le a oti o ia. Na faanoanoa tele ai Esekia, ma tatalo lava ina ia alofa mai le Atua, aua le vave ona faataunuu ai le upu a Isaia ia te ia. Ona fetalai atu lea o le Atua ia Isaia, e fai atu ia Esekia, na lelei lana tatalo, e le vave oti o ia, a e faaopoopoina tausaga e 15 i lona Na tunina atu foi e le Atua le faailoga, o le faamaoni o lea upu, o le togafiti faaapefa'i a Aasa lona tamā, e vaevae ai itu la, ua iloga ai le itu la ina ua pa'ū i ai le ata o le la. O le a faafo'i e le Atua le ata i vaega e sefulu ua uma ona alu ifo ai. O le mea faigata lava, ua na o le mana o le Atua e mafai ai. O le togafiti na fai i le ma'i fulafula o Esekia. na tuu i ai se potopotogāmati. Ua fai le togafiti, a ua faaaogaina e le Atua. Na taunuu i Ierusalema i ia ona po le atalii o le tupu o Papelonia, e o'oo'o atu ia Esekia, ina ua toe malölö o lona gasegase. Sa faafefeteina ai le loto o Esekia, ona faaali lea o ja i le savali o oloa uma o le malumalu. Na toatamai le Atua ia te ia, ina ua faafiasili faapea o ia. Na aoa'i Isaia ia te ia ona o lenei mea, ma fai atu i ai, o le a malaja le malo o sa Iuta, ona avea lea o oloa uma o le malumalu i le nun o Papelonia, ua sau ai Perotapalata le atalii o le tupu o lea nuu e asiasi ai ia te ia. Sa tigā lava Esekia ina ua sese i lea mea. faatoese i le Atua ma salamo lava. Na faai'u lona soifua o toto a lava le malo o Iuta. Sa faaneenee ia te ia o Iuta uma i lona oti (T.L.M. 680), ua tanumia o ia i le a'ega i tuugamau o le fanauga a Tavita, o le mea maualuga i luga o isi tuugaman (2 Tu. xx. 12-21: 2 No. xxxii. 25-33).
- 5. O LE AMIOLEAGA A MANASE (2 No. xxxiii. 1-20).—E 12 tausaga o Manase le atalii o Esekia ina na faatoa nofo o ia i le nofoaiga. Na le faaaoao o ia i le amio a lona tamā, a na faaaoao i alii ulavavale lava; na avea Manase ma alii leaga lava. Ua sili ona leaga i tupu uma sa muamua ia te ia. Na faa-

tuina fata faitaulaga o Paala ma Asaira, ma 'au uma i le lagi; na fai tagata ma taulaga ia Moloka. tasi o ona atalii na ia faaui i le afi o Moloka, o le fata faitaulaga ia Ieova i le malumalu na ia lepetia, na tuuese le ato laau a Ieova ma faatu le tupua o Asaira i le malumalu, na solia foi e ia le Sapati. Isaia ma isi tagata o le Atua na aoa'i ia te ia ona o lana amio, a o ia ua le mafai ona faalogo i ai. ita i ai ma faamasaa le toto o tagata o le Atua, na ia faatumuina Ierusalema i le toto o e le sala (2 Tupu xxiv. 4). Ai lava o ia ona po sa tasiotia ai Isaia le perofeta e Manase. Fai mai le tala ua vavaeeseina lona tino i 'ili (Epe. xi. 37), a e le saoloto pea tagata fai mea leaga. Na toatamai le Atua. Ua sau Esarata le atalii o Sarekona le tupu o Asuria. Na vagaia Ierusalema ma aea ai, ua ave faatagata o taua Manase i Papelonia na mau ai le tupu o Asuria i ia ona po. Ua noanoa Manase i maea uamea ma tuu ia te ia i le fale puipui (2 No. xxxiii. 11) Ua oo ina puapuagatia, ona salamo ai lea ma faamaulalo ia te ia i luma o Ieova. Ua alofa Ieova ia te ia. Ua alofa ai Esarata ia te ia matuu atu o ia, ia toe foi i Ieru-Ua iloga lona salamo faamaoni i lona faamalosi e toe fuataiina sauniga a le Atua. Ua ia ave ese o atua ese, ma le tupua mai le malumalu, ua ia faia foi le fata faitaulaga o Ieova, na osi i ona luga o taulaga faafetsi, na ia fai atu foi i lona nuu uma, ia latou auauna ia Ieova. A ua tumau le manatu o tagata i lana amio leaga i tausaga ua mavae, o lea ua le tanumia o ia i tuugamau o tupu o Iuta, a o le lotoā o lona fale o le lotoā lea o Usa (T.L.M. 643). Ona nofo lea i le nofoziga, o Amone lona atalii. Na toe laga foi e ia o tu na tuu e lona tamā. E lua tausaga sa nofo ai o ia i le nofoaiga, ona fasiotia lea o ia e lona aiga. Ona nofo ai lea i le nofoaiga o lona atalii o Iosia (2 No. xxxiii. 21-25).

O LE MATAUPU V.

I. O LE PULE TONU A IOSIA.—E valu ona tau-

saga ina ua nofo o ia i le nofoaiga e fai ma tupu. O ia na fiafia ia Ieova talu ina itiiti e pei o Samuelu. Ua maeu lona maelegă i le galuega a le Atua, ua ia savali i ala uma o Tavita lona tamà. Ua oo ina 20 ona tausaga ona fai lea o le faatamilosaga i nuu uma ua ia pule i ai ina ia faaumatia mea faapaupau uma i uuu uma. E le gata i nuu o Iuta, a ua asia e ia o nuu eseese i Isaraelu, o nuu na faatasi ai ona tagata i le Paseka tele na faia e Esekia: e i ai Simeona, Efaraima, Manase, Asera, Nafatali. faaumatia e Iosia o fata, ma ulu laau, sa fai ai tapuaiga i tupua. O ona po foi ia sa faatoa faaumatia ai o fata i Tanu, ma Peteli, sa faatuina anamua e Ierepoamo (2 Tu. xxiii. 3-14; 2 No. xxxiv. 1-7). fasia foi e ia o ositaulaga faapaupau, ma susunuina o laton ivi; sa taunuu ai le upu na lua'i vavalo ai le perofeta ia Ierepoamo (1 Tu. xiii. 2). Na tu'ipalaina foi le fata, e pei o le valoaga na valoia e le perofeta i tausaga e 300 ua mavae. Ua faamamaina e ia Iuta ma Ierusalema. Ona toe foi lea i Ierusalema ma faasaga i le malumalu ina ia teuteuina, auā ua leva ona faatafunaina, sa lafoaiina e le nuu le galuega a le Atua. O loo o teuteu le malumalu. ona maua lea o Tusi Paia sa le iloa. O tusi lava na tusia e Mose, na lua'i teuteu lelei i le mea sa i ai le atolaau (Teu. xxxi. 24, 26). Ai lava o le tusi lenei o Teuteronome. Ua maua le tusi lenei e Hilikia le faitaulaga sili. Na faitau e Hilikia ni upu mai le tusi na tupu ai lona mata'u tele i mea faigatā ua taua ai, o le a oo lava i e faasaga i tupua ma mea faapaupau (2 Tu. xxii. 1-13).

2. O LE PEROFETA FAFINE O ULATA.—Na auina nisi e le tupu ia Ulata le perofeta fafine ina ia
faatonu ia te ia se mea na te faia. Na ia fai atu ia
Iosia, e moni ua tigă le finagalo o le Atua ia sa Iuta
ina ua fai tapuaiga i tupua, a e le oo le malaia i ona
po o lana nofoaiga, o le a oo o ia i le tuugamau ma le
filemu, a o le a oo lava i e o le a mulimuli ia te ia
(2 Tu. xxii. 14-20). Ua faapotopotoina e Iosia o toeaina uma o Iuta atoa ma Ierusalema, ma ua faitau

ai le tusi a Mose seia latou iloa upu mamafa ua taua e oo i e tapuai i tupua. Ua mata'u tele ai le nuu. Ua matuā osia e le tupu ma le nuu le feagaiga o le a latou mulimuli ia Ieova ma anaana i ana tulafono. Ua 'au faatasi le nuu uma i lea feagaiga. Ona toe fai lea o faamanatuga, ma taulaga faatusa sa masani ai o latou mātua ona fai, a o lei faapaupau le nuu. Na faia le paseka ma le fiafia tele (2 Tu. xxiii: 1-23).

- 3. O LE OTI O IOSIA.—Ua mavae ia mea ua taua i luga ona alu a'e lea o Farao-Neko le tupu o Aikupito e tau ma Karekimisa, o le aai nofo 'olo ua lata i le mea e ui atu ai tagata i le vaitafe o Eufirate. Na ui atu i Iutaia o 'au o le taua, ona alu atu lea o Iosia ma ona tagata e vavao i le taua o Aikupito, e aua le ui atu i lo latou laueleele. Ona misa lea o sa Iuta ma Aikupito, ua tau ai le taua i le vanu o Mekito; ona manu'a lea o Iosia e ui ina ofu ese o ia, na oo ina oti, o i le ala o Ierusalema. Sa tele lava le taufaitagitu'i i Ierusalema ona o le maliu o lenei tupu amio Atua o Iosia (2 No. xxxv. 20-27); T.L.M. 610. O perofeta ia sa fai a latou galuega i ona po o Iosia: o Nauma, Sefanaia, Sapakuka, ma le perofeta sili o Ieremia.
- 4. O IOASASA MA IOAKIMA.—Ua tofia Ioasasa (po o Saluma) e fai ma tupu e sui a'i lona tamā, Ua na o masina e tolu na ia nofo ai i le nofoaiga, ona avea lea o ia e Farao-Neko i Aikupito ua ia oti ai, ona pule lea o Farao-Neko, le tupu o Aikupito, ia tofia Eliakimo, le tasi atalii o Iosia, e fai ma tupu ma ua faaigoa ia te ia o Ioakima (2 Tu. xxiii. 33-34) Sa puapuagatia sa Iuta i sauaga a Ioakima (Iere. xxii. 18-19). Na inoino o ia i tagata o le Atua ina ua latou aoa'i ia te ia. Na ia fasiotia Uria le perofeta, ina ua ia vavalo i le malaia o Ierusalema, ma lo latou itumalo uma (Iere. xxvi. 20-23). valo foi Ieremia i mea na vavalo ai Uria. fasia foi o Ieremia a ua laveaiina o ia e le tasi alii sa igoa ia Aikamo (Iere. xxvi. 23-24). Na faalogo atu Ioakima, ua tusia ma ua faitauina i potopotoga o le nuu o upu vavalo a Ieremia, o upu lava ua

ta'ua mai ai le malaia o Iutaia ma Ierusalema, ona o a latou amio leaga. Ona ia amia lea o le tusi, ua fia iloa pe moni le tala na ia faalogo i ai i upu o i ai i le tusi. Na faitauina le tusi e Ieuti, o faalogo i ai le tupu, ona tigā tele lea o Ioakima i upu o le tusi i le malaia o lo latou nuu. Ua tago o ia i le tusi, ua titipi i le naifi, ma lafo i le afi. Na vavao e ona uso alii e toatolu, aua le faamuina le tusi; a ua le mafai Ioakima. Na fai atu foi o ia, ia pu'e ia Ieremia, e ana le valoaga, atoa ma Paruka, na ia tusia le tusi; a ua lalafi i laua, ua le maua (Iere. xxxvi. 20-26). Na fetalai mai le Atua ia Ieremia, ia toe tusia le tusi; ona toe tusia lea. Na faaopoopo foi i ai e le Atua o le tasi upu ia Ioakima. Na fetalai mai foi le Atua, e oti augapiu lava ia e leai se tasi o lona aiga e fai ma tupu, e lafoaiina foi lona tino, pei se tino o se manu, e faala i le ao ma faasau i le po, e le tanumia lava. Sa taunuu lava (Iere. xxxvi. 30-32.) Na faatoilaloina Aikupito e Nepukanesa le tupu o Papelonia, ona faasaga tau lea o Nepukanesa ia Ioakima i le fa o tausaga o lana nofoaiga; auā sa fai malo o Ioakima ma Aikupito i ia ona po, Sa faatoilaloina foi o sa Iuta e Nepukanesa. A ua pule Nepukanesa ia nonofo ai pea i latou i lo latou laueleele, a e fai taulaga atu ia te ia. Na ave e Nepukanesa o ario, ma auro ma ipu, ma mea eseese e tele sa 1 ai i le malumalu i Ierusalema E toatele o tagata ua ave faatagata o taua, e i ai Tanielu ma ana uo e toatolu. Na faia lea mea (T.L.M. 606). Ua mavae tausaga e tolu ona fouvale lea o Ioakima, ua toe fai malo ma Aikupito; ona toe sii atu lea o le taua e Nepukanese ia sa Iuta. Na au faatasi ma ia o Suria, ma Moapi, ma Amoni. E fa tausaga o tau pea le taua. Na fasia Ioakima i lea taua, na tia'i foi lona tino i le vao, peiseai se tino o se uli, po o se asini, sa taunuu ai le upu a Ieremia (xxii. 15). Faauta i le i'uga lea o le saua ma le finauvale i mea leaga!

5. O IOAKINA MA SETEKAIA.—Ona nofo lea i le nofoaiga o sa Iuta o Ioakina, le atalii o Ioakima

(2 No. xxxvi. 8). O le alii leaga e pei o lona tamā. Ua tolu masina ua nofo ai o ia i le nofoaiga, ona matuā faatoilaloina ai lea o ia e le itutaua a Nepukanesa. Na ave foi o ia faatagata o taua i Papelonia. O lo la va, ai ua tali atoa le 700 o maila. Ua ave ese foi e Nepukanesa oloa uma, atoa ma mea na faia i le auro na i le fale o Ieova, ma le fale o le tupu. E toa 10,000 o tagata popoto na faatafeanna e ia i Papelonia, sa i ai tufuga, ma tagata totoa. Na i ai Esekielu i lenei tafeaga, ma le tama o le tama o Moretekai. Na le matua faaumatia le aai, sa totoe foi isi tagata. Ua na o masina e tolu ma aso e 10 sa nofo ai Ioakina i le nofoaiga, ona avea lea o ia i Papelonia. Na pule Nepukanesa ia aina pea Ierusalema, ma ia nofo ai o Setekaia, le tasi atalii o Iosia. O le toe tupu ia o sa Iuta. O le alii faautauta vale Setekaia ma le amio leaga lava. Na tauvavao pea Ieremia i le amio leaga a le alii, a ua soli pea le afioga a le Atua, ma tapuai i tupua (2 No. xxxvi. 9-16). E iya tausaga sa nofo ai Setekaia i le nofoaiga i Ierusalema, ona la sosoo lea ma Farao, le tupu o Aikupito, ma ia laga le toilalo o sa Iuta, a ua i'u vale le mea a Setekaia e pei ona fai atu ai Ieremia. Na sii atu le taua e Nepukanesa ia sa Iuta, ina ia faasala ai ia Setekaja ona o lona sosoo ma Aikupito; ua vagaia le aai o Ierusalema. Na sau Farao ma ana 'au mai Aikupito e fesoasoani ia Iutaia, a ua tulia e Nepukanesa. E lua tausaga o vagaia pea Ierusalema. Sa i ai lava Ieremia. ia ta'u atu ia Setekaia o mea e fai latou te ola ai, o le ifoga lava (Iere. xxi. 8-9). A na le mafai ia Setekaia, ua faamaualuga pea.

6. O LE FAATAFEAINA O SA IUTA.—Ua tupu le oge tele i le aai e leai se mea e 'ai ua toe (2 Tupu xxv. 3). Ua pipii le laulaufaiva o le tama meamea i le gutu i le fia inu; ua faatoga atu tama iti i le mea e 'ai, a ua le tufatufa atu e se tasi mā latou (Aue. iv. 4). Ua tunu e lima o fafine alolofa o a latou lava fanau, sa fai ma mea e 'ai ma latou (Aue. iv. 10). E toatele na oti i le faama'i; ona i'u lea ina a'ea le 'olo e le

itutaua a Nepukanesa. Sa tele lava le fasi, e toatele lava na ave faatagataotaua i Papelonia. Na sola Setekaia i le po na a'ea ai le 'olo, a ua maua o ia e 'au: ona ave lea ia Nepukanesa i Ripelu. Ua ia tiga ia te ia ina ua solia e Setekaia la la feagaiga. Na fai atu Nepukanesa, ia ta'ita'iina ane le fanau a Setekaia. ma fasioti i ai i luma o lo latou tamā: ua mavae lea, ona faatauasoina lea o ona mata; oua fusifusia lea o ia i maea u'amea, ma ave faatagataotaua i Papelonia (Iere. xxxix. 1-7). Sa taunuu ai le upu a Esekielu (xii. 13). Na oti o ia i Papelonia (T.L.M. 588). Na matua faasaunoa 'au o le tana i le aai a Tavita ma Na vetea fale uma, ma le malumalu, ona faamuina lea o mea uma; ma lepetia pa e si'o ai le aai; o mea uma sa i le malumalu na avea i Papelonia: na fasiotia le 'au ositaulaga; o le toatele o tagata na totoe sa faatafeaina i latou i Papelonia. Sa tuua isi tagata matitiva o sa Iuta, latou te nonofo pea i lo latou laueleele i Iutaia e teu ai vine ma galulue i le fanua (Iere. lii. 16). E 387 tausaga sa tumau ai le malo o sa Iuta, ua amata i T.L.M., 975 e oo i T.L.M., 588. E 254 tausaga sa tumau ai le malo o Isaraelu, ua amata i T.L.M., 975 e oo i T.L.M., 721. Ua tumau le malo o Iuta i tausaga e 133 talu ina faatafeaina Isaraelu i Asuria.

- 7. O TUPU O IUTA.—Se'i toe ta'u atu faasolopito o igoa o tupu o Iuta, e amata mai ia Reopoamo e pau mai ia Setekaia:
  - 1. O Reopoamo, le atalii o Solomona.
  - 2. O Avia, le atalii o Reopoamo.

O Asa, le atalii o Avia.
 O Iosefatu, le atalii o Asa.

5. O Ioramo, le atalii o Iosefatu.

6. O Aasaia, le atalii o Ioramo.

7. O le tamaitai o Atalia, le afafine o A'apo.

O Ioasa, le atalii o Aasaia.
 O Amasia, le atalii o Ioasa.

- 10. U Asaria po o Usia, le atalii o Amasia.
- O Iotama, le atalii o Usia.
   O Aasa, le atalii o Iotama.
- 13. O Esekia, le atalii o Aasa.
- 14. O Manase, le atalii o Esekia.
- 15. O Amone, le atalii o Manase.

- 16. O Iosia, le atalii o Amone.
- 17. O Ioasasa, le atalii o Iosia.
- 18. O Ioakima, le atalii o Iosia.
- 19. O Ioakina, le atalii o Ioakima.
- 20. O Setekaia, le atalii o Iosia.

OLE TUSI X.

Mai le lafeaga a luta e oo i le faai'nga o tala i le Feagaiga
Tuai.

O LE MATAUPU I.

- I. O TAGATA IUTAIA I PAPELONIA.—Ole nuu mamao lava na faatafeaina i ai sa Iuta. Ua nonofo faatasi ma tagata Papelonia, a ua ese a latou tu. Ole mea e ofo ai ona ua tumau pea i latou, a ua le numia ma tagata Papelonia; ua le sosoo i latou ma i latou ina ia avea ma nuu e tasi. Ua le maua se tala i ituaiga e sefulu o Isaraelu na faatafeaina i nuu o Asuria, a o Iuta ma Peniamina ua nonofo ese i latou, ua faatuputeleina i latou i Papelonia, e toatele na nonofo i latou i fanua ua uma ona faatauina e i latou. Na pipii foi ma usitai pea i tu ma sauniga sa latou masani ai i le Nuu Paia.
- 2. O TANIELU LE TAULE'ALE'A.—O le tausaga e 606 a o le'i afio mai le Mesia, na avea e Nepukanesa i Papelonia i ona po o le nofoaiga a Ioakima ni tagata popoto e toatele ua filifilia. Na i ai ni taulelea e toafa ua popoto lava. O latou igoa ia: o Tanielu, Hanania, Mesaelu, ma Asaria. Ua maua ni igoa fou i Papelonia ua faapea: Peletisara, Sataraka, Mesako, Apeteniko. Ua maua e i latou tofi sili i le malo o Nepukanesa. O tausaga e tolu na a'oa'oina ai i latou i le maota o le tupu; ua le mafaia e i latou ona 'a'ai i mea taumafa a le tupu; auā ua sa ia mea i le tuflafono a Mose. Ua na'o fua o laau na latou 'a'ai ai ma vai e inu. E ui ina faatauvaa mea na latou 'a'ai ai, a e sili ona lalelei o latou mata, ma ua malolosi o latou tino (Tani. i. 1-21).

- 3. O LE FAALEPO A NEPURANESA.—Na faia e Nepukanesa se faalepo na atuatuvale ai lona finagalo. Na amia e ia o taulaitu uma o Papelonia, latou te faamatalaina le uiga o lana miti. Na fai a fasia i latou ina ua le iloa le uiga o le faalepo, ua galo ia te ia le uiga o le mea. Ua faasaoina le au popoto o Papelonia ona o Tanielu ma ana uo. Ua laton tatalo i le Atua, ona faaalia lea e Ieova le uiga o le miti ma lona faamatalaga. Ua faamatala e Tanielu le miti ma lona uiga i le tupu, ua ia fiafia tele ai ia Tanielu ma tofia o ia e fai ma alii sili e pule i Papelonia. O le faalepo na fai ma upu vavalo i isi malo o le lalolagi. O le ulu o le tupua na ia vaai i ai i lana miti, o Nepukanesa lea ma le malo o Papelonia. O lima e lua na sosoo i le fatafata e tasi, o le malo o Metai ma Peresia. O le manava o le tupua, o le malo lea o Eleni. O vae foi, o le malo lea o Roma. O le maa itiiti na lavea ai le tupua e taasino lea i le malo o Iesu, o le a avea lea maa ma mauga e tumu ai le lalolagi uma (Tani. ii. 1-49). E le na o Tanielu ua faaeaina e le tupu a o ana uō foi e toatolu.
- 4. O LE TUPUA TELE.-E le'i iloa e Nepukanesa o Ieova, o le Atua moni, na maua ai e Tanielu lona poto uiga eseese. O le tupua sili ua ia tapuai i ai o Pelu lona igoa. O lona maualuga e 60 kupita, a o lona lautele e 6 kupita. Na ia faatuina i le laueleele laugatasi o Tupu i le itu malo o Papelonia. Na faia le tulafono a Nepukanesa ua faapea: Ai se tasi o tagata uma o lona malo ua le ifo i le tupua ia susunuolaina o ia i le ogaumu e mu ai le afi. oo i le aso o le a fai ai lenei sauniga tele; ona faapa'ūū ifo lea i luma o le tupua auro o alii ma tagata nuu uma o lona malo. A e peitai ua le mafaia e taulelea e toatolu o sa Iuta ona ifo i le tupua auro; ona tuuina atu lea o i latou i le ogaumu aasa. afio ifo i ai le Atua ma fesoasoani i ana auauna faamaoni. Ua le mu lava i latou. Ona fai atu lea o Nepukanesa e o mai i latou; ua latou o mai faauta! E leai so latou lauulu e mu, e le'i liua foi o latou ofu.

vae, ua le namu afi lava i latou. Ua ofo Nepukanesa i le mana o le Atua. Ua poloa'i i tagata uma o lona malo, ia latou ifo i lenei Atua mamalu. Ai se tasi na te faia se upu vale i le Atua, o le a fasiotia. Faitau Tanielu iii.

O LE MATAUPU II.

I. UA TULIA NEPUKANESA MAI TAGATA.—Ua mavae ia mea ona fai lea o le lua o faalepo a Nepukanesa. Ua le mafaia e le au popoto o Papelonia ona faamatalaina ai. Sa faamatalaina e Tanielu le uiga o le miti, ua fai atu i ai ua lata mai le aso o le a tulia ai o ia mai lana pule. O le a te'a o ia ma tagata, na te mau faatasi ma manu o le vao seia mavae atu ni tausaga e fitu seia iloa e ia ua pule Ieova i malo ma tagata uma. Na faapea ona apoapoa'i Tanielu i le tupu: Ia na lafoai ana agasala ma fai le amiotonu, ia alofa o ia i e matitiva. Ua mayae le tausaga e tasi talu mai le miti ona paŭ lea o le faasala ia te ia ona o lona loto faamaualuga. Na savali o ia i lona maota tele ma faapea ane i lona loto fesete: E le o Papelonia tele ea lenei, na a'u faia i lo'u malosi tele lava, e fai ma fale o le malo ia viia ai foi lo'u mamalu! Ua taia loa a o tautala o ia i le ma'i faavalea. Ua osofia i le manatu o ia o le povi a e le o le tagata, ua faaaoao foi o ia i le amio a povi. E le toe lava onosai tagata ia te ia : o ia foi e le toe fia nofo faatasi ma tagata, a e fia faatasi ma manu o le vao. Ua tuumuli o 1a i le vao ua faatasi ma manu seia tutupu o lona lauulu ua pei o fulufulu o le aeto ma ona matiuu ua pei o atigivae o manu felelei. Ua mavae tausaga e fitu, ona toe atamai lea o ia, ua faatumauina e tulafale ma alii le malo ia te ia, ua faaopoopoina foi ia te ia le mamalu e tele. Ua faaneenee atu o ia i le Tupu o le lagi ona o lona alofa ia te ia. E 43 tausaga na ia pule ia Papelonia ona maliu lea (T.L.M. 561). Ona nofo lea i le nofoaiga, o lona atalii o Evilemarota. Ai sa pule o ia i ona po sa faavalea ai lona tamā. Na fasia o ia e le tane a lona tuafafine; ona nofo ai lea i le nofoaiga o Pele-

- sasa, o ia foi o le atalii o Evilemarota. Faitau Tanielu iv. O ona po o le pule a Pelesasa na vagara Papelonia e 'au a Kuresa le Sili, le tupu o Metai ma Peresia (T.L.M. 539).
- 2. O LE FAIGA'AI TELE A PELESASA.—Ua manatu faatauvaa e Pelesasa i 'au a Kuresa o loo ua vagaia Papelonia; o lea ua fai le faigă ai tele. Ua potopoto i ai le tupu ma alii uma i le fale tele i le po. Ua sisiva ma vivii i o latou aitu. Ua fai ane Pelesasa. a o inu uama, ia aami i ipu auro ma ario na aumaia e lona tamā mai le malumalu i Ierusalema, ina ia feinu ai le tupu ma ana ayā; ma alii uma. ua latou fiafia tele lava, ona tupu lea o se mea ua segia ai le mauli o le tupu. Ua iloga le lima o le tagata o loo ua tusia ni upu i le panisina o le pa puipui. Ua mata'u tele ai le tupu, ua pulavale ona fofoga, ua tauemu, ua faafeto'ai ona tulivae o le tasi i le tasi. Na valaauina le 'au popoto i Papelonia, ia o mai e faitauina ia upu ua tusia i le panisina o le pa puipui, a e le iloa ona faitauina ia upu. Mulimuli ane ua amia Tanielu i lea nunu i le fale tele. faamatala i le tupu lona uiga ma le feau ua i ai ia Ua faapea le uiga: O Mene, o lona uiga, ua faitaulia; Tekele, o lona uiga, ua fuatia; Uperesa, o lona uiga, ua aveeseina. O le uiga atoa, Ua vaevaeina lou malo, ua foaiina atu ia Metai ma Peresia. lea lava po na osofia le 'olo e Kuresa. O le po lava lea na faatafe ese ai le vai o le vaitafe i ala ua uma ona 'elia; ona pa'umatuina lea o le iliti vai, ua savavali ai 'au i totonu o le aai. O ia 'au na taunuu i le mea ua fai ai le nunu, ma fasiotia le tupu ma ona alii (T.L.M. 538). Faitau Tani. v.
- 3. O TARIU LE METAI.— Ua tofia e Kuresa o Tariu le uso o le tamã o Kuresa, ua fai o ia ma tupu o le nuu. Na tofia e Tariu o alii e toa 120 e nonofo i faiaai e pule ai. E toatolu ua tofia e pule i ia alii; o Tanielu o le tasi, i le ma nisi alii e toalua. A ua inosia Tanielu e alii faapaupau; ona latou fai atu lea i le tupu ia faia se tulafono, ia tatalo tasi lava tagata uma ia te ia i aso e tolu sefulu, ai se tasi e le usita'i

i lea tulafono, ia saeia o ia e leona. Po ua faafefeteina le loto o Tariu, na ala ai ina gana'i ilenei mana'o o alii? Na le usitai Tanielu i lenei tulafono, ua faasilisiliina Ieova i tupu o lenei lalolagi. Ua alu i lona fale e fai le tatalo e pei ona masani ai o ia i aso fai soo. Ua tatalo, ua faafetai i luma o lona Atua. Ua faatoa iloa e Tariu lona sese ina ua logo atu e alii le mea ua faia e Tanielu e uiga i le soli tulafono. ua gau le tupu i le faatauanau o alii taupulepule leaga ia Tanielu, aua o le tu a Metai ma Peresia, a faia se tulafono e le ola le sala, a e oo lava. lafoina Tanielu i le lua o leona. Ua nofo ai Tanielu a e le afaina o ia ina ua tausia o ia e le agelu a le Atua. O lea po ua te'a ai le moe i le tupu. tulai i le vave ao, ua faataalise atu i le lua o leona, ua tele lava lona fiafia ina ua iloa ai ua le afaina Tanielu. Ona toatamai lea o le tupu i e na maileia o ia, ma tuuina atu i latou i le lua o leona ona saeia lea o i latou e leona. Ua poloa'i le tupu i tagata uma ua ia pule i ai, ia latou matata'u ma ava i le Atua o Tanielu. Faitau Tanielu vi.

O LE MATAUPU III.

UA TOE FO'I SA IUTA I IERUSALEMA.—E 70 tausaga sa nonofo ai sa Iuta i Papelonia, ua amata ona faitau ai i le tafeaga na fai ai e Nepukanesa i lona fa o tausaga o le nofoaiga a Ioakima (T.L.M. 606-536). Na amata le pule a Kuresa ia Papelonia ona finagalo lea o ia e tuu atu ia sa Iuta ia toe fo'i i latou i lo latou nuu. Po ua galue Tanielu ia Kuresa ina ia faia lenei mea e tusa ma le finagalo o le Atua (Isaia xliv. 28; 2 No. xxxvi. 22-23). Na avatu e Kuresa ia sa Iuta o mea o le fale o Ieova e toe avatu i Ierusalema e tuu i totonu o le malumalu fou o le a latou faia. Na tusi atu foi i alii ua pule i nuu i le ala ina ia fesoasoani ia te i latou i la latou malaga i Ierusalema. E toatele ua nonofo pea i Papelonia, a e sauniuni tagata e toatele o sa Iuta ma Peniamina ma nisi o ituaiga eseese o Isaraelu latou te foiatu i Ierusalema. Sa atoa le 42,360 ma auauna e 7,337 o le au malaga. O le ta'ita'i o le malaga o Serupapelu le atalii o le atalii o Ioakina le tupu o Iuta. Sa faatasi ma Serupapelu o Iosua le ositaulaga sili; pe na i ai foi i lea malaga o perofeta 1a o Hakai ma Sakaria. E tele oloa na latou sasao e fai a'i lo latou fale sa. Faitau Esera i.

- 2. O LE FAAULUFALEGA O LE MALUMALU E LUA.—O le mea muamua na latou faasaga i ai ina ua taunuu i Ierusalema, o le malumalu lea o le a faatuina. Ua oo i lona lua o tausaga ua tai ai faavae o le fale o Ieova. Ua amata lea galuega, ona o mai lea o tagata Samaria, ua fia fesoasoani i le galuega o le malumalu; a ua le mafafai Iutaia; auā o Samaria, e le ni tagata moni o Isaraelu i latou, mona ua filogia a latou tapuaiga i le Atua i tapuaiga i aitu. Ua matua ita Samaria ina ua teena i latou; i le ua latou saili i togafiti ia faalavelaveina ai le galuega o le malumalu. Na avatu e alii Samaria se tusi ia Aretaseta I, ua ta'uvaleina ai sa Iuta, ua faapea atu: o le nuu ua fouvale soo, ma le fia pule i le atunuu uma o Kanana (Esera iv. 4-24). Na usitai Aretaseta i alii Samaria, ua vavao ia sa Iuta, aua le faia le malumalu ona tuu ai lea o le galuega. E 15 tausaga ua le faia e sa Iuta le malumalu. Ua oo i le nofoaiga a le tasi tupu ua igoa ia Tariu ua toe amataina e i latou le faiga o le malumalu. O Hakai ma Sakaria ua la faamafanafana i le nuu. Ua toe taumafai ona faalavelaveina le galuega e alii Samaria, a ua i'u vale a latou togafiti, Ua tusi atu e Tariu i alii Samaria, e fai atu i ai, soia lo latou faalavelave i le galaega a Iutaia, a e tuu atu e fai pea lo latou fale sa (Esera v. 1-17; vi. 1-13). tausaga e valu o le nofoaiga a Tariu na faaulufaleina ai le fale o le Atua ma le fiafia tele (T.L.M. 516)— (Esera vi. 16-22). O lona 20 o tausaga lea talu ina tetea i latou ma Papelonia.
- 3. O MORETEKAI MA ESETA.—O tauraga ua totoe o le pule a Tariu ua fifilemu ai tagata Iutaia, a o tausaga e 485 (T.L.M.) na nofo Aretaseta II i le nofo aiga a le tupu o Peresia. Ua oo i lona tolu o

tausaga ua ia pule ai. Ona fai lea o le tausamiga tele ma alii o lona malo. Na ia poloai ia Vasati lona faletua, ia alu ane i le tausamiga e faaali ai lona lalelei i alii uma o le malo. Sa māsiasi o 1a i alu ane i luma o tane ua onā, o lea ua musu ai o ia. Ona ita tele ai lea o le tupu ma fai atu i ana auauna, ia latou faapotopotoina o taupou lalelei uma i Susana i le fale o fafine. O le teine e fiafia i ai le tupu, ia avea o ia ma sui o Vasati. O ia ona po sa mau i Susana se tagata Iutaia ua igoa ia Moretekai, o le ituaiga o Peniamina. E leai sana fanau, ona filifilia lea o Eseta, o le teine o lona aiga e fai mona afafine. O le teine lalelei lava. Ua avea Eseta i le maota o le tupu. Ua fiafia tasi le tupu ia te ia ma faatatau le pale o le masiofo i lona ao, e fai o ia ma sui o Vasati. Ua oo ina iloa e Moretekai se pulega a eunuka ina ia fasiotia le tupu, ua faaali lenei mea i le tupu ua sao ai o ia. Ua faamauina foi lenei mea alofa na faia e Moretekai i le tusi o tala i nofoaiga (Eseta i. ii).

4. O LE GALUEGA LEAGA A HAMANU.—Ua inosia Moretekai e Hamanu le tulafale silisili a le tupu; aua ua le mafai e Moretekai ona ifo ma faaaloalo ja te ia, faapei ona masani ai o auauna uma a le tupu. Ua le mafai ona faaaloalo i ai, aua o Hamanu o le Amaleka, o le nuu sa fai ma fili o tagata Iutaia talu anamua lava. Na tausaili e Hamanu se togafiti ia fasiotia ai Moretekai. Ua fai atu i le tupu, e lelei pe afai na te fasiotia sa Iuta i nuu uma ua ia pule i ai, aua o le nuu soesa, ma a latou tu, ma lotu ua soesă foi. Na mao usitai le tupu i le mea a Hamanu, ua na le iloa lava o le aiga lea o lana masiofo o le a fasiotia (Eseta iii. 5-11). Ua faaali e Moretekai ia pulega leaga a Hamanu ia Eseta, ma ole atu i ai ia fautua o ia i le tupu mo tagata o lona lava nuu. ofu Eseta i ofu o le masiofo ma tu atu i luma o le tupu, ma valaauina o ia ma Hamanu i le tautega o le a saunia e ia mo i laua. Sa fiafia tele Hamanu i lenei valaau a Eseta ia te ia, ua alu i lona aiga ma faaali lenei mea ia te i latou ua ia fiafia ai. Ua faa-

Digitized by Google

ali atu foi i lona aiga, e le aogă mea ua ia fiafia i ai, a o vaai pea o ia ia Moretekai i le faitotoa o le tupu. Na latou fai mai ia te ia, ia saunia se laau, ia 50 kupita lona maualuga, ia faanoi foi i le tupu ina ia faatautauina Moretekai i ona luga, ona mafai ai lea e ia ona alu i le tausamiga a Eseta ma le fiafia lava. Ua lelei lenă upu ia Hamanu; ona ia faia lea o le laau. Faitau Eseta v.

5. UA FAATAUTAUINA HAMANU.—O lenā lava po na le iloa ai e le tupu sina moe. Ona fai atu lea o le tupu e aumai le tusi e faamanatu a'i tala i nofo-Ona faitaulia ai lea i luma o le tupu. aiga a tupu. Ua iloa ai e leai se taui ua na avatu ia Moretekai ina ua faaali mai 1a te ia le pulega a eunuka e fasiotia o ia. Ua oo i le taeao ua i ai Hamanu i le maota o le tupu e faanoi i ai ina ia faatautauina Moretekai. Ūa ulufale mai Hamanu, ona fesili loa lea o le tupu ia te ia: Se a se mea e faia i le tagata ua loto i ai le tupu ona ia faaneeneeina o ia? Ona faapea ifo lea o ia, po o ai e fiafia i ai e tusa ma ia, ona tali mai lea o Hamanu i le tupu, ia ofu o ia i le ofu o le tupu, ma ia faati'eti'e ia te ia i le solofanua a le tupu, ma faaee i lona ao le palealii o le tupu, ia ta'ita'iina foi le solofanua e le tasi alii sili o le malo i ala o le laumua o Susana. Ua fai atu le tupu ua lelei lava. O ia o Hamanu, ia faaoo e ia mea uma e faaneeneeina ai Moretekai. Ua fefe ia e tetee atu i lenei feau. Ua oo ina faia e ia ia mea uma e viia ai Moretekai. Ua uma ona fai lea feau, ona faataalise atu lea i lona fale ma le faanoanoa, ma ua ufiufi i lona ulu, o le faailoga lea o le tigă (2 Samu. xv. 30), Faitau Eseta vi. Ua alu o ia i le taumafataga a Eseta. Ua oo i lona lua o aso e fai ai; ona fesili lea o le tupu i se mea ua mana'o ai Eseta ia te ia, ona ia faaali atu ai lea i le tupu le pulega a Hamanu ina ia faaumatia o ia ma lona aiga. Ua ita tele le tupu ina ua maileia o ia e Hamanu e fai se mea faapea i lana masiofo ma lona aiga ma lona nuu. Ua poloai le tupu ia faatautauina Hamanu i le laau ua ia saunia e faatautau ai Moretekai. Faitau Eseta

vii. Sa faigată i le tupu ona faafo'i o lana upu i le fasiga o sa Iuta, a ua ia fai atu ia te 1 latou e lelei ina ia latou sauniuni e tetee atu, pe a o ane tagata o Peresia e fafasi ia te i latou (Eseta viii. 11). Na faa-oo e Peresia le uiga o le tulafono, a e toatele o i latou na fasia ai, auă na tau lava sa Iuta ma i latou (Eseta ix. 1-5). Ua oo i nei ona po, o fai lava faa-manatuga o lea mea e tagata Iutaia; auă o le malaia tele lava na laveaiina ai o latou mătua i ia ona po. O Puro o le igoa o le tausamiga na faatuina e Moretekai; o lona uiga, o le Vili. Auă na faia e Hamanu le vili e iloa ai le aso e fai ai le fasiga o sa Iuta. Pe na tusia lenei tusi o Eseta e Moretekai po o Esera.

O LE MATAUPU IV.

- O LE GALUEGA A ESERA.—O le ono o tausaga o Aretaseta II (T.L.M. 458), na taunuu ai i Ierusalema le au malaga nai Papelonia na taitaiina e Esera. O ia o le tagata o le aiga o le ositaulaga sili o Seraia na fasiotia e Nepukanesa (2 Tu. xxv. 18-20). O ia na poto i Tusi Paia. Na alofa tele Aretaseta, na ia avatu ia te ia oloa e tele, ma le tusi foi e ta'u atu ai lona finagalo, ina ia pule Esera i Iutaia uma, ma ia saunia lana tapuaiga i le Atua, E toatele tagata sa totoe o le tafeaga na latou ō ma Esera i Ierusalema (Esera vii, viii). E 80 tausaga ua mavae talu ina a'e mai o le tafeaga nai Papelonia. Na tiga o ia ina ua taunuu i Ierusalema i mea e tele ua sese ai sa Iuta. Ua solia e nisi e toatele le tulafono a Mose ua vaoia ai le faiavă i fafine o nuu ese (Teu. vii. 1-4). Na aoa'i Esera ia te i latou, i le ua salamo ma tatalo i le Atua ina ia faamagaloina i latou (Esera ix,x)
- 2. O NEEMIA.—Ua mavae tausaga e sefulu ma le tolu o nofo ai Esera i Ierusalema, ona faatoa alu atu lea o Neemia i Ierusalema. Sa i ai Neemia i Susana i le maota o le tupu, ona iloa ai lea e ia, ua faalemamalu pea Ierusalema, eleai sona aupa, mona ua taufaiula pea i ai o isi nuu ua latou tuaoi. O ia o lo sa Tavitā, o le tautu uaina a Aretaseta o le tupu o Peresia.

Na tatalo o ia i le Atua ina ia alofa le tupu ma tuu ia te ia e alu atu i Ierusalema, ia atiina a'e le pa, ma seia taumafai o ia ina ia mamalu o lona nuu o Iutaia. Sa mafai ia Aretaseta le tupu ona tuuina atu o Neemia e alu i Ierusalema. Sa mafai foi ia te ia ona toe ati o le aupa e puipui a'i Ierusalema (Nee. i, ii). Na tofia o ia e fai ma Kovana o Ierusalema. Ua poloai le tupu i alii ua pule i nuu i le ala o le a un atu ai o ia i Ierusalema, e fesoasoani ia te ia i mea ua mafai ai.

3. O LE ATIINA A'E O LE PA.—Na oo Neemia i Ierusalema (T.L.M. 444), ona ia faamafanafana lea i alii uma, ia latou faamalolosi i le galuega o le aupa seia soo lava le aai. Ua tofia lava le galuega, ona faasaga ai lea i ai ma le maelegā. Ona ita ai lea, ma taufaitauemu i le galuega, o Sanepalata le Horono. ma Tovia le Amoni, ma Geseniu le Arapi. Ai na 'au faatasi o ia alii ma Samaria uma. Na fai pea le galuega, e leai se tasi ua faavaivai. I le ua tupu ai pea le ita o Sanepalata, ma Tovia, atoa ma Samaria uma. Sa atili ai ona tatalo o Neemia, ma faamalosi i le galuega (Nee. iv. 1-6). Na iloa e Sanepalata e le aogā ni upu faatauemu, ua le faavaivai ai Iutaia, o le a sosoo le aupa, ona ita tele ai lea o ia ma sauni leniu le taua. Sa faamafanafana pea Neemia ia Iutaia, ne'i ai se tasi e faavaivai, a ia sauniuni pelu, ma tao, ma aufana, e tetee atu pe a osofia i latou e ia alii faasaua. Na leoleo nisi, ua galulue nisi, ua i le tasi lima le mea e fai ai galuega, ua i le tasi lima le auupega e fai a'i taua. Ua fefe Sanepalata e sii atu ai le taua, ona fai lea o isi togafiti leaga ma le loloto, a e le mafai ona faavaivai ai le loto tele o Neemia. Ua le au fefe Neemia, a ua faamalosi pea o ia i le galuega. Ua mavae aso e 52 ona soo ai lea o Ierusalema i le aupa. Ona fai lea o le faafetai a Neemia ma Iutaia uma ina ua uma lenei galuega faigatā. Sa vaivai o latou fili ina ua uma le aupa, ua fai Ierusalema ma 'olo malosi. O lo latou manatu ua mana lava le Atua o Isaraelu. Faitau ia tala i le tusi a Neemia (iii, iv, v).

4. O mea sese na faatonuina e Neemia. Na a'oa'i mamafa Neemia i sauaga na faaoo e alii mauoa i e matitiva (Nee. v). Ua osia e alii le feagaiga o le a latou matua anaana ia Ieova ma anaana i ana tulafono, o le a faapaiaina le Sapati ma isi aso paia, e le faiava i latou i fafine o nuu ese, pe tuu atu le fanau ia faaipoipoina ma tagata faapaupau, o le a avatu taitoatasi le vaetolugalemu o le sekeli i lea tausaga ma lea tausaga mo le galuega o le fale o le Atua. Sa faitauina foi e Esera i luma o le nuu uma i ia ona po le afioga a le Atua ma tulafono uma a Mose. Na faamatalaina le uiga o le tusi e nisi o sa Levi sa fesoasoani ia Esera. fesoasoani tele Esera ia Neemia e faatonuina mea na sese ai nisi Iutaia. Ua mavae tausaga e 12 o lona nofo i Ierusalema ona toe foi ai lea o Neemia i Peresia i le tausaga (T.L.M. e 432). E iva tausaga na i ai o ia i Peresia ona toe foi lea i Ierusalema, ona iloa ai lea e ia ua tuumavaega sa Iuta, ua toe faiavā i latou i fafine faapaupau. Na pule Eliasipa le ositaulaga sili ina ia nofo Tovia le alii Amoni i le malumalu. ua fai mona fale o lotoa o le malumalu. Na tulia Tovia e Neemia. Na tulia foi Manase le atalii o le atalii o le ositaulaga sili; auā o Manase na faiavā i le afafine o Sanepalata, o le uo foi ia a Tovia (Nee. xiii). Sa toe faatonuina e Neemia le galuega a sa Levi, na soona fai i ona po na alu ai lana malaga i Peresia. Ua vaoia e ia le fefaataua'iga o mea i le Aso Sa, ua tigā foi o ia ma a'oa'i mamafa i alii ma tagatānuu ua latou faiavā i fafine faapaupau, ua oo ina nanu le fanau i upu Eperu ma upu a nuu faapaupau, ua faaleogalua le tautala. Ua faapa'ū e ia le ositaulaga sili o Eliasipa ina ua faiava le atalii o lona atalii o Ioata i le afafine o Sanepalata le Horono. O le perofeta o Malaki na fesoasoani ia Neemia ma Esera i le faatonuina o ia mea sese. Ua uma ona faia ia mea ona toe foi faalua lea o Neemia i le maota o le tupu o Peresia, po o le tausaga (T.L.M. e 413). O le tausaga lena ua faai'ua ai tala i mea ua tusia i le Feagaiga Tuai.

O PEROFETA MA TUPU O IUTA UA FEAGAI AI.

O igoa o Pe- rofeta.	O tupu o Iuta	O Mataupu ua tusi ai.	T.L.M. I le va o
Iona	Ioasa Amasia po	Nineva	860-784
Amosa	o Usia Usia	Suria, Filisitia, Turo, Etoma Moapi, o le tafeaga o Isaraelu	810-785
Hosea		O tagata Iutaia, Mesia O ona po amulī	810-725
Isaia	Usia Iotama Aasa Esekia Manase	O le toe a'e o le tafeaga o Iuta O le lafoaiina o Isaraelu O le valaauina o nuu ese O le manuia tele o le a tupu ona 'o le Mesia	
Ioelu		Iuta	810-660
Mika	Iotama Aasa Esekia	Iuta ma Isaraelu O le aai e fanau ai Iesu	758-699
Nauma Sefanaia	Esekia Iosia	O le malaia ia Asuria O le tafeaga o Iuta	720-698 640-609
emia	Iosia Ioasasa	O le malaia ia Ierusalema ma Iuta, etc. O le tafeaga o Iuta O le Mesia	628-586
Sapakuka	Setekaia Ioakima	O le faaumatia o le malo o Pa	.!
Tanielu	O ona po o le tafeaga	O le malo o le Mesia	620-598 606-534
Opetaia	Oona po ua mulimuli i le vagaia o Ierusa- lema e Ne- pukanesa	Etoma	588-583
Esekielu		Ua apoapoa'i ma faamafana	i
Hakai	ua a'e mai	E faamafanafana i tagata Iu-	595-536 520-518
Sakaria	,, ,,	E pei o Hakai O le mamalu o le Mesia	520-518
Malaki	O ona po o Neemia	Ua fai aoaiga i le 'au ositau- laga. Ua faaali atu ua lata	

O LE UIGA O TUPE ESEESE MA FUA ESEESE UA TAUA I TUSI PAIA.

I. O TUPE.

I. O Tupe 'Apa Memea.

O le kotane, Mare. xii. 42; e tusa ma le afa seni. O le Asari, Mata. x. 29; e tusa lea ma le 1½ sen1.

2. O Tupe Ario.

- O le kire, Eso. xxx. 13: e tusa lea ma seni e tolu.
- O le tenari, Mata. xx. 2: e tusa lea ma seni e 10.
- O le peka, Eso. xxxviii. 26: e tusa lea ma le seleni e tasi ma seni e ono.
- O le sekeli, Eso. xxx. 13:) o tupe lava e tasi, e tusa ma
- O le setatara, Mata. xvii. 37:) seni e ono sefulu ma le lua. A o sekeli auro, e tusa lea ma tala e iva ma le sisipene e tasi.
- O le mina, Luka xix. 13: e tusa lea ma tala e 27½.
- O le taleni, e tusa lea ma tala e 1,710.

II. O FUA.

1. O Fua e fua a'i Mea mamafa.

- O le kire, e tusa lea ma karene e 12.
- O le peka, e tusa lea ma peneueta e 5. O le sekeli, e tusa lea ma peneueta e 10.
- O le litara, e tusa lea ma le pauna Tiroi e tasi. Ioa. xii. 3.
- O le mina, e tusa lea ma pauna e 2 ma aunese e 6. O le taleni, e tusa lea ma pauna Tiroi e 125.

2. O Fua e fua a'i Laau ma Nauna, etc.

- O le tamatamai lima, Iere. lii. 21: o le lautele o le tamatamai lima foi o le tagata.
- O le alofi lima, Eso. xxv. 25: e tusa lea ma le lautele o tamatamai lima e fa-
- O le aga, Eso. xxviii. 16: e tusa lea ma alofi lima e tolu.
- O le kupita, Kene. vi. 15: o lona tusa, ma le tulilima e oo i le tamatamai lima. Pe 20 inise.
- O le gafa, Galu. xxvii. 28: e tusa lea ma kupita e fa.
- O le u, Eseki. xl. 3-5: e tusa lea ma futu e 11.
- O le manoa lino, Eseki. xl. 3: e tusa lea ma gafa e 23, ma futu e lua.

- O le setatio, Luka xxiv. 13; e tusa lea ma gafa e 110 ma le iata e tasi.
- O le maila, Mata. v. 41; e tusa lea ma setatio e valu.
- O le savaliga o le Aso Sa, Galu. i. 12; e tusa lea ma le maila e tasi, pe lua, ua le iloa lelei.

3. O lua e fua ai Mea faasuavai.

- O le loka, Levi. xiv. 10; e tusa lea ma asuga fuamoa e ono.
- O le sinu, Eso. xxix. 40; e tusa lea ma le kalone e tasi ma le kuata e tasi.
- O le paita, I Tu. vii. 26; e tusa lea ma kalone e fitu ma kuata e lua.
- O le somera, Eseki. xlv. 14; e tusa lea ma kalone e 75.
- O le kori, 2 Nofo. ii. 10., la te tutusa ma le somera.

4. O Fua e fai ai Mea e i ai Saito.

- O le kape, 2 Tu. vi. 25; e tusa lea ma le kuata e tasi.
- O le omera, e tusa lea ma paina e ono.
- O le efa, Eseki. xlv. II; e tusa lea ma kalone e ono.

O MASINA MA ITU LA UA TAUA I TUSI PAIA.

1. O Masina.

- 1. O Nisani, Nee. ii. 1; Sa taua foi o Apipa; e tusa lea ma lo tatou Aperila.
- 2. O Sifa, 1 Tu. vi. 1; O Me lea.
- 3. O Sevena, Eseta viii. 9; O Iuni lea.
- 4. O Tamusa, O Iulai lea.
- 5. O Ape, O Aokuso lea.
- 6. O Elula, Nee. vi. 15; O Setema lea.
- 7. O Etanima, I Tu. viii. 2; O Oketopa lea. 8. O Pula, I Tu. vi. 38; O Novema lea. 9. O Kiselu, Nec. i. 1; O Tesema lea.

- 10. O Tapeta, Eseta, ii. 16; O Ianuari lea.
  11. O Sapata, Saka. i. 7; O Fepuari lea.
  12. O Atara, Eseta iii. 7; O Mati lea.

2. O Itu la.

- E sefulu ma le lua itu la o le ao, sa masani ai i latou anamua. Na afua mai 1 le faatoa alu ae le la ona vaevaeina o le ao i ia vaega e sefulu ma le lua.
- O lo latou itu la e tolu, Galu. ii. 15; o lo tatou itu la lea e iva, ana e afua mai lo tatou faitau i le tulua o po ma
- O lo latou itu la e ono, Galu. x. 9; o lo tatou itu la lea e sefulu ma le lua, o tu tonu ai foi le la.
- O lo latou itu la e iva, Galu, iii. 1; o lo latou itu la faaafiafi lea e tolu.

